

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Zala Praprotnik

Analiza vpliva
Evropske študentske zveze na razvoj bolonjskega procesa

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Zala Praprotnik

Mentorica: Red. prof. dr. Zinka Kolarič

Analiza vpliva
Evropske študentske zveze na razvoj bolonjskega procesa

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

*Zahvaljujem se mentorici red. prof. dr. Zinki Kolarič
za koristne nasvete, jasne usmeritve in pomoč
ter za zaupanje, da zaključim projekt magistrsko delo.*

*Hvala Primožu, ki me je opomnil,
da ni v moji naravi,
da za sabo puščam nedokončane projekte.*

*Hvala Jakobu in Brini,
mojima (skoraj) najstnikoma,
ki sta ves čas potrpežljivo nadzirala,
če sem že magistrirala.*

*Hvala mami,
ki mi je z diplomo pri 50 pokazala,
da ni nikoli prepozno za izpolnitev ciljev,
ki si jih zastavimo v mladosti.*

Analiza vpliva Evropske študentske zveze na razvoj bolonjskega procesa

To magistrsko delo analizira vpliv Evropske študentske zveze na razvoj bolonjskega procesa. Bolonjski proces kot reformno strategijo, ki je nedvomno najbolj zaznamovala področje visokega šolstva v Evropi v zadnjih dveh desetletjih in pol, so ustvarjali in oblikovali (in ga še danes) številni in zelo raznovrstni deležniki. In čeprav se zdi samoumevno, da bi bili študentje v tako pomemben proces preoblikovanja evropskega visokošolskega prostora vključeni od vsega začetka, to ni bilo tako. Da so si izborili mesto deležnika v procesu, so se morali zelo angažirati, rezultat njihovih naporov pa je bil nedvoumen: Evropska študentska zveza je od sprva opazovalke procesa postala njegova pomembna sooblikovalka, tako na nadnacionalni kot tudi na nacionalni ravni; v Sloveniji je v bolonjskem procesu sodelovala Študentska organizacija Slovenije, članica Evropske študentske zveze.

V pričujoči študiji je vpliv študentov na bolonjski proces prikazan z dvema konkretnima primeroma: Evropska študentska zveza je svoja prizadevanja na nadnacionalni ravni usmerila predvsem v to, da se v bolonjske dokumente umesti socialna razsežnost, ki se nanaša na enakopraven dostop do kakovostnega visokega šolstva za vse študente, ne glede na njihov socialni in ekonomski položaj, posredno pa so si študentje z njo želeli zagotoviti študij brez šolnin. Študentska organizacija Slovenije pa si je za cilj svojega delovanja v bolonjskem procesu v Sloveniji zadala izboljšati kakovost visokega šolstva in se je zato še posebej angažirala na področju vzpostavitve zunanjega sistema za zagotavljanje kakovosti in akreditacije oz. za ustanovitev Nacionalne agencije RS za kakovost v visokem šolstvu. Nedvomno je na študentsko organiziranje na nadnacionalni ravni pomembno vplival tudi bolonjski proces; Evropska študentska zveza se mu je morala, če je hotela v njem nastopati kot kredibilen deležnik, popolnoma prilagoditi, tako na vsebinski kot tudi na organizacijski ravni.

Metode delovanja obeh organizacij so bile v veliki meri enake ali vsaj zelo podobne: mreženje, lobiranje, prepričevanje in pridobivanje podpore za svoje predloge od drugih deležnikov v procesu in oblikovanje zavezništva z enako mislečimi deležniki, pri čemer pa je bilo delovanje Evropske študentske zveze predvsem strokovno in osredotočeno na vsebino, zato je temu primerno delovala v ožjih strokovnih, akademskih in političnih krogih procesa in za zaprtimi vrati. Na drugi strani je bil bolonjski proces v Sloveniji zelo odvisen od dnevne politike, zato ni presenetljivo, da strokovnost in vsebina ter delovanje v akademskih in visokošolskih političnih sredinah Študentski organizaciji Slovenije za doseg ciljev v procesu nista zadoščali; v določenem obdobju je organizacija za izvajanje pritiska/vpliva na oblasti posegla tudi po množičnih protestih in medijih, kjer si je z ofenzivno, morda na trenutke tudi agresivno retoriko poskušala pridobiti naklonjenost širše javnosti.

Ključne besede: Bolonjski proces, Evropska študentska zveza, deležniki, vpliv študentov, neprofitne organizacije.

Analysis of role of European Students' Union on the development of the Bologna Process

This master thesis analyses the influence of European Students' Union on the development of the Bologna process. This reform strategy which strongly marked higher education area in Europe in the last two and a half decades, has been (and still is) shaped by a number of various stakeholders. Even though taking part in a so important process of transformation of European higher education area for students should be taken for granted, it was not. Namely, it took a lot of efforts for them to formally become a stakeholder in the Process. The result was obvious: European Students' Union developed from an initial observer of the process to an important stakeholder on supranational level and national level as well. Also in Slovenia, where Slovenian Student Union, a member of European Students' Union, took part in the Process.

Two case-studies are used in the study to show students' influence on the Bologna Process: European Students' Union on supranational level focused on placing into Bologna Process' documents social dimension; the term firstly refers to making quality higher education equally accessible to all students without obstacles related to their social and economic background, while indirectly students wanted to use it as guarantee for tuition-free studies. Slovenian Student Union focused more on improving the quality of higher education in Slovenia, therefore it was most active in the field of implementing the system of quality assurance and accreditation, consequently in establishing The Slovenian Quality Assurance Agency for Higher Education. There is no doubt that Bologna Process influenced students' organisation on supranational level as well; if European Students' Union wanted to present itself as a credible stakeholder, it had to adapt its content as well as its organisational structure to the Process totally.

Methods both organisations used in shaping the Process were more or less the same or at least very similar: networking, lobbying, convincing and gaining other stakeholders' support for their suggestions, making alliances. European Students' Union's was though more focused on content and expertise, therefore it worked behind closed doors in narrow circles of experts, academicians and politicians. In Slovenia on the other hand, the Bologna Process was very dependent on the daily politics, it is though no surprise that the content, expertise and working behind closed doors in circles of academicians and politicians were not sufficient for Slovenian Student Union to reach its goals in the Process; in some certain period of the Process the organisation also used media and mass student protests as methods of influencing the Process, with the goal to prevent government's decisions to be implemented as well as to gain support for its suggestions from broader audience.

Key words: Bologna Process, European Students' Union, stakeholders, students' influence, non-profit organisations.

KAZALO VSEBINE

SEZNAM KRATIC

1	UVOD	10
2	TEMELJNI KONCEPTI IN POJMI	14
2.1	Neprofitne organizacije	14
2.2	Teorije delovanja zasebnih neprofitnih organizacij v mednarodni odnosih.....	18
2.3	Vpliv zasebnih neprofitnih organizacij na procese odločanja	22
3	EVROPSKA UNIJA IN ORGANIZIRANA CIVILNA DRUŽBA	25
3.1	Tri generacije odnosov	25
3.2	Mehanizmi delovanja zasebnih neprofitnih organizacij v EU.....	32
4	BOLONJSKI PROCES	36
4.1	Bolonjski proces kot proces evropske integracije	36
4.2	Bolonjski proces kot proces evropeizacije visokega šolstva	39
4.3	Deležniki v bolonjskem procesu.....	42
4.4	Mejniki in glavni dokumenti bolonjskega procesa.....	49
4.5	Bolonjski proces v Sloveniji.....	56
5	EVROPSKA ŠTUDENTSKA ZVEZA (EŠZ).....	64
5.1	Nastanek in razvoj EŠZ	64
5.2	Postopna krepitev vpliva EŠZ na razvoj bolonjskega procesa	71
5.2.1	EŠZ kot opazovalka bolonjskega procesa: Od Bologne do Prage	71
5.2.2	EŠZ kot deležnik v bolonjskem procesu na nadnacionalni ravni: Vključitev socialne razsežnosti v bolonjski proces.....	83
5.3	EŠZ kot deležnik v bolonjskem procesu na nacionalni ravni: Vpliv Študentske organizacije Slovenije (ŠOS) na bolonjski proces	101
5.4	Vpliv bolonjskega procesa na EŠZ.....	121
6	ZAKLJUČEK.....	124
7	LITERATURA.....	134
	PRILOGE.....	150
	Priloga A: Intervju, Sanja Brus, članica Odbora EŠZ za bolonjski proces (2005–2006)	
	Priloga B: Intervju, Katja Kamšek, članica Izvršnega odbora EŠZ (2005)	
	Priloga C: Intervju, dr. Manja Klemenčič, direktorica EŠZ (1998–2000) in generalna sekretarka EŠZ (2000–2001)	

Priloga Č: Intervju, dr. Klemen Miklavič, član Odbora EŠZ za poblagovljenje
visokega šolstva (2001–2005)

KAZALO SHEM

Shema 2.1: Zasebne neprofitne organizacije – entitete v sferi civilne družbe	15
--	----

KAZALO TABEL

Tabela 2.1: Transnacionalni in mednarodni zasebni in javni akterji.....	19
Tabela 2.2: Zasebne neprofitne organizacije kot akterji v treh paradigmah	22
Tabela 3.1: Tri generacije odnosov EU–organizirana civilna družba	29
Tabela 4.1: Pregled vključevanja deležnikov v bolonjski proces na nadnacionalni ravni	45
Tabela 4.2: Cilji bolonjskega procesa	55

SEZNAM KRATIC

AEGEE	Društvo evropsko usmerjenih študentov (Association des Etats Généraux des étudiants de l'Europe)
BFUG	Skupina za spremljanje bolonjskega procesa
BUSINESSEUROPE	Unija industrijskih in delodajalskih konfederacij Evrope
CMEPIUS	Center RS za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja
E4	skupna oznaka vseh štirih organizacij pri usklajevanju o zagotavljanju kakovosti v EVP (ENQA, EUA, EURASHE, EŠZ)
ECTS	Evropski kreditni sistem študija (European Credit Transfer and Accumulation System)
EI	Sindikata zaposlenih v izobraževanju – panevropska struktura (Education International Pan-European Structure)
EK	Evropska komisija
ENQA	Evropska mreža za zagotavljanje kakovosti v visokem šolstvu (European Network for Quality Assurance in Higher Education)
EP	Evropski parlament
EQAR	Evropski register agencij za zagotavljanje kakovosti (European Register for Quality Assurance Agencies)
ESIB	Zveza nacionalnih študentskih organizacij Evrope
EŠZ	Evropska študentska zveza
EU	Evropska unija
EUA	Evropska zveza univerz
EURASHE	Evropska zveza visokošolskih zavodov
EVP	Evropski visokošolski prostor
EVR	Evropski raziskovalni prostor
MIZKŠ	Ministrstvo RS za izobraževanje, znanost, kulturo in šport
MIZŠ	Ministrstvo RS za izobraževanje, znanost in šport
MNVO	Mednarodne nevladne organizacije
MŠŠ	Ministrstvo za šolstvo in šport (MŠŠ)
MVO	Medvladne organizacije
MVZT	Ministrstvo RS za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo
NAKVIS	Nacionalna agencija RS za kakovost v visokem šolstvu

NKKVŠ	Nacionalna komisija za kvaliteto visokega šolstva
NPO	Neprofitne organizacije
NPVŠ	Nacionalni program visokega šolstva
OMK	Odprta metoda koordinacije
OZN	Organizacija Združenih narodov
PUE	Pogodba o Ustavi za Evropo
ReNPVŠ	Resolucija o nacionalnem programu visokega šolstva
RS	Republika Slovenija (Republike Slovenije)
SE	Svet Evrope
ŠOS	Študentska organizacija Slovenije
ŠOU	Študentska organizacije Univerze
UNESCO	Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo
UNICE	Evropska zveza konfederacij delodajalcev v industriji (Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe)
WESIB	Zahodnoevropski študentski informacijski urad (Western Europe Student Information Bureau)
ZVIS	Zakon o visokem šolstvu

1 UVOD

Področje izobraževanja, še zlati terciarnega, je bilo v zadnjih dveh desetletjih in pol pomembna tema vladnih politik skoraj vseh evropskih držav. K temu je nedvomno prispevala reformna strategija, ki je od leta 1999 do 2010 potekala na tem področju, bolj znana pod imenom bolonjski proces¹. Brez dvoma je bolonjski proces v zadnjih 25 letih najpogosteje omenjena reformna strategija na področju visokega šolstva, tako na nacionalni kot tudi na nadnacionalni ravni. Bolonjska deklaracija, po kateri je proces dobil ime, je namreč leta 1999 sprožila internacionalizacijo visokega šolstva², ki je povzročila množico sprememb na tem področju.

Cilj bolonjskega procesa je bil oblikovati odprt, skupen evropski visokošolski prostor (EVP), ki bo evropskim študentom in zaposlenim v visokem šolstvu omogočal prosto gibanje znotraj tega prostora, primerljivost znanj in kompetenc ter zaposljivost (ŠOS). Z uresničitvijo teh ciljev naj bi proces pripomogel tudi k uresnitvi ciljev lizbonske strategije, sprejete leta 2000, ki pa je – kot je znano – v svoji prvotni obliki doživela neuspeh.³

Bolonjski proces je, čeprav je njegove smernice z Magno Charto Universitatum leta 1988⁴ začrtala avtonomna akademska skupnost (univerze), s podpisom Bolonjske deklaracije postal medvladni (političen) proces, katerega vsebina in forma se formalno določata na nadnacionalni ravni, v praksi pa je udejanjen na nacionalnih ravneh, z implementacijo v

¹ Bolonjski proces je dobil ime po Bolonjski deklaraciji, ki so jo 19. junija 1999 v Bologni podpisali ministri za izobraževanje iz 29 evropskih držav, tudi iz Slovenije. V ta proces je bilo do leta 2010 vključenih 47 evropskih držav, ki so vse članice Evropske kulturne konvencije in zavezane k ciljem evropskega visokošolskega prostora (EVP) (Bologna Process).

² Več o internacionalizaciji visokega šolstva (opredelitev termina in razlaga) je na voljo v Zgaga (2006) *Looking out: The Bologna Process in a Global Setting*. Norwegian Ministry of Education and Research. 7–10.

³ Cilj lizbonske strategije, do leta 2010 iz EU narediti najbolj dinamično in konkurenčno gospodarsko območje na svetu, se je kmalu izkazal za preambiciozno zastavljen, zato so se države članice EU odločile za prenovljeno strategijo (2005: Partnerstvo za rast in delovna mesta – nov začetek lizbonske strategije), ki pa je imela še vedno prešibko opredeljene ukrepe in premalo jasno finančno podlago v nacionalnih in evropskem proračunu. Voditelji držav in vlad EU so zato junija 2010 sprejeli novo razvojno strategijo Evropa 2020 – Strategijo za pametno, trajnostno in vključujočo rast, ki naj bi zagotovila pametno, vzdržno in vključujočo gospodarsko rast in delovna mesta ter bila bolj uspešna od lizbonske strategije. A če gre verjeti Mencingerju (2010, 5), bo tudi Evropa 2020 doživela enako usodo kot prvi dve, saj po njegovem mnenju prav tako kot obe dosednji strategiji zanemarljivo povpraševanje. Mencinger trdi, da sta bili obe strategiji neuspešni zato, ker sta podpirali in širili ideologijo, ki je ustvarjala socialna in gospodarska neravnotežja. To razlaga na naslednji način: »Obe (strategiji, op. av.) sta izhajali iz ekonomike ponudbe, njun "znanstveni" temelj je bila produkcijska funkcija; gospodarsko rast naj bi zagotavljali skupna faktorska produktivnost, večja prožnost trga dela in "poglobljanje" trga kapitala. Povečevanje "prožnosti" na trgu dela je vodilo v zaostajanje in celo realno zniževanje plač ter v vse večjo brezposelnost in socialno neenakost, "poglobljanje" trga kapitala pa v hazarderstvo in ustvarjanje virtualnega bogastva. Osnovna napaka obeh strategij je bilo popolno zanemarjanje agregatnega povpraševanja.« (Mencinger 2010, 5).

⁴ Magno Charta Universitatum je 18. septembra 1988, ob 900. obletnici Univerze v Bologni, podpisalo 388 rektorjev in vodij univerz z vse Evrope. Dokument postavlja načeli akademske svobode in institucionalne avtonomije kot ključna temelja dobrega upravljanja in razumevanja vloge univerz v prihodnosti (Magna Charta Universitatum 1988).

visokošolske sisteme posameznih držav članic Evropske unije (EU) in tudi zunaj nje. Kot predstavniki držav so v procesu na začetku sodelovali le predstavniki nacionalnih vlad, najpogosteje resorni ministri, a se je forum za razpravo po ministrski konferenci v Pragi 2001 razširil na več partnerjev oz. deležnikov: poleg predstavnikov nacionalnih vlad so se v razpravo vključile še mednarodne organizacije, strokovnjaki, akademiki, študentje, zaposleni in drugi. Kot piše Zgaga (2003, 7), se je s tem forum o bolonjskem procesu preoblikoval v panevropski forum.

Vendar pa ta vseobsežnost in odprtost procesa v smislu, da bi ta vključeval vse tiste deležnike, ki jih njegova vsebina zadeva, ni bila sama po sebi umevna. Potem ko so se pod Magno Charto Universitatum leta 1988 podpisali rektorji in vodje 388 evropskih univerz, pod Sorbonsko deklaracijo pa ministri štirih evropskih držav (Francije, Nemčije, Italije in Velike Britanije), so Bolonjsko deklaracijo podpisali ministri za izobraževanje iz 29 evropskih držav. A študentje kot tista skupina, ki reforme bolonjskega procesa najbolj neposredno občutijo, so se morali v Bologno, kot so zapisali v uvodu dokumenta z naslovom *ESIB and the Bologna Process - Creating a European Higher Education Area for and with Students* (EŠZ 2003b, 19. maj), povabiti kar sami. V dokument *Bologna Students Joint Declaration* (1999), ki ga je takratna Zveza nacionalnih študentskih organizacij Evrope (kasneje EŠZ)⁵ sprejela ob robu konference v Bologni, so med drugim zapisali:

Globoko obžalujemo, da študentje nismo bili vključeni v pripravo Sorbonske in Bolonjske deklaracije in v definiranje njunih ciljev, pa čeprav smo populacija, ki se jih potencialne reforme najbolj dotikajo. Bolonjski proces mora biti transparenten, v nasprotnem primeru lahko izzove nepotrebna nasprotovanja in zmedo. Upamo, da bodo v prihodnje razprave vključene tako nacionalne študentske organizacije na nacionalni ravni, kot tudi Zveza nacionalnih študentskih organizacij Evrope, ki predstavlja 37 študentskih organizacij iz 31 držav, na nadnacionalni, evropski ravni (EŠZ 1999).

Da je prispevek študentov oz. Evropske študentske zveze (EŠZ) kot njihove reprezentativne organizacije na evropski ravni k bolonjskemu procesu poseben in nadvse pomemben, v poročilu *Bologna Process - between Prague and Berlin* (2003) poroča tudi takrat glavni poročevalec za bolonjski proces dr. Pavel Zgaga. Kot piše v poročilu, je bila

⁵ The National Unions of Students in Europe ali krajše ESIB (v prevodu Zveza nacionalnih študentskih organizacij Evrope). Leta 2007 se je ESIB preimenoval v European Students' Union oz. Evropsko študentsko zvezo (EŠZ). V tem magistrskem delu bom povsod razen v poglavju o zgodovini razvoja EŠZ, poglavju o prikazu vpliva bolonjskega procesa na organizacijo ter v imenih publikacij ter intervjujih uporabljala poimenovanje EŠZ, tudi če je šlo za organizacijo s katerim od predhodnih imen. Na tak način se bomo izognili morebitni zmedi, ki bi nastala, če bi uporabljali različna poimenovanja organizacije.

EŠZ v bolonjskem procesu še posebej aktivna v obdobju od 2001 do 2003 s »kompetentnimi in konstruktivnimi prispevki na vseh seminarjih o bolonjskem procesu v tem obdobju« (Bologna Process 2003, 8). Zgaga v dokumentu še navaja, da je bila EŠZ vključena v razpravo o vseh ključnih temah bolonjskega procesa, k procesu pa je pomembno prispevala s številnimi vsebinskimi dokumenti⁶ (Bologna Process 2003, 8–9).

Predmet raziskovanja v tem magistrskem delu bo delovanje EŠZ v bolonjskem procesu. EŠZ v njem nastopa kot deležnik, po svoji vsebini in formi pa je mednarodna zasebna neprofitna organizacija (NPO) in kot taka del organizirane civilne družbe v Evropi. Magistrsko delo izhaja iz predpostavke, da so zasebne NPO pomemben akter v demokratični družbi in da lahko vplivajo na procese, ki se odvijajo v njej.

Namen analize bo tako ugotoviti, ali in kako je EŠZ vplivala na bolonjski proces, **njen cilj** pa bo pokazati vpliv organizacije na razvoj procesa ter načine, na katere je vplivala nanj na nadnacionalni in nacionalni ravni. Skozi analizo bom zato zasledovala **dve tezi**, ki ju bom z dobljenimi rezultati potrdila (ali zavrnila):

- 1. EŠZ kot mednarodna zasebna neprofitna organizacija je pomembno vplivala na razvoj bolonjskega procesa na dveh ravneh – nadnacionalni in nacionalni ravni.**
- 2. Bolonjski proces je močno zaznamoval delovanje EŠZ – njeno vsebinsko delovanje in njeno strukturo.**

Obe zastavljeni tezi bom potrdila (ali zavrnila) s pomočjo **dveh raziskovalnih vprašanj**, na katerih bo temeljil proces analize:

- 3. Kako, na kakšen način in s kakšnimi mehanizmi je EŠZ vplivala na razvoj bolonjskega procesa?**
- 4. Ali in če da, kako, bolonjski proces prinaša spremembo odnosa med evropskimi političnimi institucijami in zasebnimi neprofitnimi organizacijami?**

Tema magistrskega dela je relevantna z več vidikov:

- a) Delo bo s prikazom vloge EŠZ v bolonjskem procesu s praktičnim primerom potrdilo izhodišča strukturalno-operacionalnih definicij nevladnih organizacij, ki te entitete definirajo kot zasebne, neprofitne in formalno organizirane in ki v družbi

⁶ EŠZ je v povezavi z vsebinami bolonjskega procesa sprejemala svoje dokumente, ki so odražali stališča organizacije do določenih tem, pa tudi predloge za njihovo implementacijo. Najpomembnejše med njimi so bile študentske deklaracije in stališča (policy papers), pa tudi publikacije (Bologna with Student Eyes, Bologna at the Finish Line, Black book of the Bologna Process). Tako na primer EŠZ v Bruseljski študentski deklaraciji (2003) opozarja na to, da oblikovanje EVP ne terjaja samo strukturnih, institucionalnih in izobraževalnih sprememb; kar je resnično pomembno, je enakopraven dostop do visokošolskega izobraževanja. Komunikacije, sprejet na 5. Evropski študentski konferenci (februarja 2003 v Atenah), pa denimo poudarja številne prednosti študija v tujini, pri čemer pa prepoznava številne dejavnike, ki ovirajo mobilnost študentov, in jih je treba odstraniti, če se želi doseči večjo učinkovitost na tem področju (Bologna Process 2003, 9).

opravljajo tri pomembne funkcije: prispevajo k demokratičnosti družbe in procesov v njej, omogočajo socialno integracijo ter zagotavljajo tiste službe, ki jih ne moreta zagotoviti ne država in ne trg (Kolarič in drugi 2002).

- b) Delo je pomembno tudi zato, ker bo prikazalo vsebinski prispevek EŠZ k bolonjskemu procesu na nadnacionalni ravni in Študentske organizacije Slovenije (ŠOS) na nacionalni ravni (v Sloveniji) in s tem izpostavilo pomen in vlogo študentskih organizacij v visokošolskem prostoru, ki so bile in so še, še posebej v Sloveniji, tarče ostrih kritik na račun neracionalnega ravnanja s finančnimi sredstvi. To je nemalokrat zameglilo njihovo vlogo in poslanstvo v družbi.
- c) Magistrsko delo bo skozi prikazane načine delovanja EŠZ in ŠOS v bolonjskem procesu osvetlilo tudi načine delovanja zasebnih neprofitnih organizacij (NPO).
- d) Delo pa ima tudi določene omejitve: Ker je bolonjski proces živ proces, ki še traja, se magistrsko delo omejuje na analizo vpliva EŠZ na razvoj procesa v t. i. prvi fazi bolonjskega procesa, in sicer na obdobje od sprejetja Bolonjske deklaracije leta 1999 pa do leta 2010, ko je bil z Budimpeško-dunajsko deklaracijo tudi formalno ustanovljen Evropski visokošolski prostor (EVP). Ob tem je potrebno opozoriti, da delo s tem, ko se osredotoča na vpliv študentov na razvoj procesa, predstavlja zgolj del celotne slike bolonjskega procesa. Hkrati pa so tudi odveč pričakovanja, da se bo to magistrsko delo kaj več, kot je to potrebno za razumevanje vsebine, ukvarjalo z vsebino zapisanih smernic v bolonjskem procesu, z njegovimi učinki v gospodarstvu, še manj s primeri dobre ali slabe implementacije reform v praksi ali z oceno procesa. To prepuščam v raziskovanje drugim.

Izhodiščna metodologija tega magistrskega dela bo analiza: proučevanje in interpretacija primarnih in sekundarnih virov.

Teoretski okvir dela, ki bo predstavljen v drugem poglavju, v katerem bom nanizala različne definicije in teorije delovanja neprofitnih organizacij (NPO), opisala njihov status v mednarodnem okolju, odnos do drugih akterjev v mednarodnih odnosih ter načine delovanja, bo temeljil predvsem na konceptualni analizi sekundarnih virov, delno pa tudi na primerjalno-zgodovinski analizi ter zgodovinsko-razvojni analizi.

Zgodovinsko-razvojno analizo bom uporabila tudi pri pregledu razvoja odnosov med EU in civilnodružbenimi organizacijami v tretjem poglavju.

Analiza sekundarnih virov (deklaracij, komuniquejev ter drugih pisnih virov), podkrepljena s primerjalno-zgodovinsko analizo ter zgodovinsko-razvojno analizo, bo osrednja metoda četrtega poglavja, ki bo vseboval pregled razvoja bolonjskega procesa in

njegove vloge ter vpliva na izobraževalne sisteme držav članic procesa kot tudi na deležnike, ki v njem sodelujejo. V njem bom predstavila tudi ključne dokumente procesa.

Peto poglavje predstavlja osrednji, praktični del naloge, kjer bom za predstavitev in umestitev EŠZ v temo tega dela uporabila primerjalno-zgodovinsko analizo ter zgodovinsko-razvojno analizo. Za potrditev raziskovalnih tez ter iskanje odgovorov na raziskovalni vprašanji mi bo v prvi vrsti služila analiza sekundarnih virov (deklaracij, komunikacij, stališč, poročil, konvencij in drugih dokumentov). Za lažje razumevanje sekundarnih virov bom v tem poglavju uporabila tudi kvalitativni pristop v obliki strukturiranih intervjujev s študentskimi predstavniki, ki so sodelovali v bolonjskem procesu, tako na nadnacionalni kot tudi na nacionalni ravni. Pričakujem, da mi bodo intervjuji omogočili boljše razumevanje posameznih faz razvoja bolonjskega procesa ter vsaj delen vpogled v ozadje razvoja procesa.

2 TEMELJNI KONCEPTI IN POJMI

2.1 Neprofitne organizacije

Statut EŠZ opredeljuje kot mednarodno neprofitno organizacijo (NPO) (Statut EŠZ 2014). Glede na potrebe moje analize bom zato v tem magistrskem delu izhajala iz opredelitve zasebnih neprofitnih organizacij kot jo navajajo Kolaričeva, Črnak Megličeva in Vojnovičeva (Kolarič in drugi 2002, 6), saj ta ustrezno opredeljuje EŠZ. Zasebne neprofitne organizacije⁷ imajo po tej definiciji naslednje lastnosti:

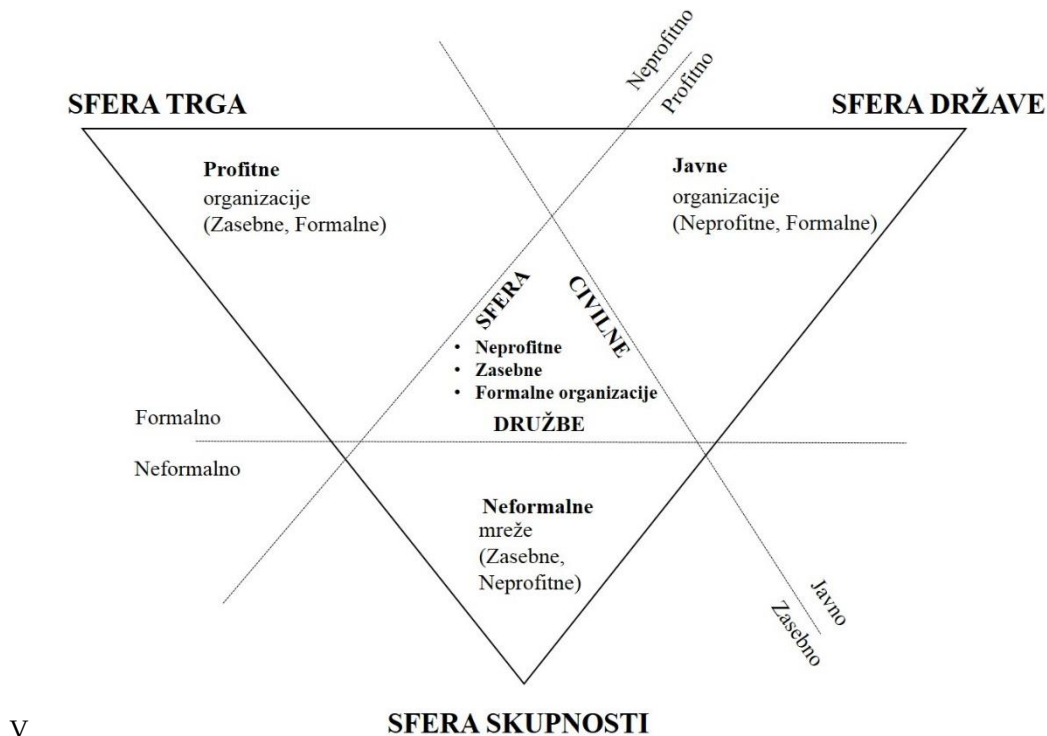
- so zasebne, kar pomeni, da so institucionalno ločene od države, oziroma da so njihovi ustanovitelji oziroma lastniki zasebne fizične in pravne osebe;
- so neprofitne, kar pomeni, da je osnovni smisel njihovega obstoja delovanje v splošne družbeno koristne namene;
- so organizacije, kar pomeni, da imajo izoblikovano osnovno organizacijsko strukturo in pravila, ki veljajo za vse, ki so vanje vključeni;
- so prostovoljne, kar pomeni, da članstvo v njih ni zakonsko obvezno, pritegnejo pa večji ali manjši časovni ali denarni vložek volonterjev (Kolarič in drugi 2002, 6).

Kje v družbi delujejo zasebne NPO in zakaj imajo zgoraj naštetе lastnosti, je najlažje pojasniti z uporabo in razlago koncepta trikotnika blaginje.⁸

⁷ Kolaričeva, Črnak Megličeva in Vojnovičeva (2002: 6) zanje uporabljajo oznako zasebne neprofitno-volonterske organizacije.

⁸ Koncept trikotnika blaginje so v drugi polovici 80. let predstavili Streeck in Schmitter, 1985, Abrahamson, 1987 in Evers, 1988. Gre za enostaven koncept, ki opredeljuje odnos med tremi temeljnimi socialnimi redi oz.

Shema 2.1: Zasebne neprofitne organizacije – entitete v sferi civilne družbe

ir: Kolarič in drugi (2002, 17).

Kolaričeva in drugi (2002, 16) menijo, da je družbeni prostor mogoče razdeliti na štiri sfere (sfera trga, države, skupnosti in civilne družbe), pri čemer je sfera civilne družbe tisti del družbenega prostora, ki je vmes med ostalimi sferami, v katerih se nahajajo entitete z »diferenco specifiko«⁹. Temeljna lastnost sfere civilne družbe je njena sočasna zaprtost in odprtost do drugih sfer:

- Dimenzija »neprofitno« zapira/ločuje sfero civilne družbe v odnosu do trga, a jo hkrati odpira/povezuje v odnosu do sfere države in do sfere skupnosti; v obeh sferah so namreč prav tako kakor v sferi civilne družbe entitete z lastnostjo neprofitnosti v smislu »služenja« javnemu (v sferi države) oziroma skupnemu interesu (v sferi skupnosti) kot splošnemu družbenemu interesu.

sferami v družbi. Po Abrahamsonu (v Kolarič in drugi 2002, 15) ima sodobna družba tri sfere, iz katerih posamezniki pridobivamo sredstva za zadovoljitev potreb (sfera trga, sfera države, sfera civilne družbe oz. skupnosti). Blaginja posameznika je tako odvisna od obsega in kombinacij povezav/odnosov, ki mu jih uspe vzpostaviti s temi tremi sferami. Za vsako od treh sfer veljajo specifični načini in instrumenti, prek katerih se zagotavljajo sredstva: instrument trga je denar, instrument države je moč, instrument civilne družbe oz. skupnosti pa je solidarnost (Abrahamson v Kolarič in drugi 2002, 15).

⁹ Termin »diferenca specifika« označuje dejstvo, da nikjer v družbi, razen v sferi trga, ne obstajajo entitete z lastnostjo profitnosti, nikjer razen v sferi države, ne obstajajo entitete z lastnostjo javnosti, in nikjer, razen v sferi skupnosti, ne obstajajo entitete z lastnostjo neformalnosti (Kolarič in drugi 2002, 16).

- Dimenzija »zasebno« zapira sfero civilne družbe v odnosu do sfere države, a jo hkrati odpira v odnosu do sfere trga in sfere skupnosti; zasebnost v smislu lastništva oziroma ustanoviteljstva je namreč lastnost entitet tudi v sferi trga in v sferi skupnosti.
- Dimenzija »formalno« zapira prostor civilne družbe v odnosu do skupnosti, vendar ga hkrati odpira v odnosu do sfere trga in sfere države; formalnost v smislu eksplicitno za vse veljavnih pravil in norm ter organiziranosti je namreč lastnost entitet tudi v sferi trga in v sferi države (Kolarič in drugi 2002, 18).

Po mnenju avtoric (Kolarič in drugi 2002, 18) hkratna zaprtost in odprtost dela družbenega prostora, ki ga imenujemo civilna družba, določa tudi temeljne značilnosti entitet v njej, ki so po svojih značilnostih:

- Neprofitne; glede na to lastnost so različne od entitet v sferi trga, vendar hkrati podobne entitetam v sferi države in v sferi skupnosti;
- Zasebne; glede na to, da so njihovi ustanovitelji zasebne fizične oziroma pravne osebe, so različne od entitet v sferi države (katerih ustanovitelj oziroma lastnik je država), a hkrati podobne entitetam v sferi trga in v sferi skupnosti);
- Formalne; glede na to, da so formalno organizirane, so različne od entitet v sferi skupnosti, vendar hkrati podobne entitetam v sferi države in v sferi trga (Kolarič in drugi 2002, 18).

Tudi Salomon in Anheier (1997, 33) za nevladne organizacije uporabljata oznako neprofitne, v svoji strukturalno-operacionalni definiciji pa opredeljujeta njihovo osnovno strukturo in delovanje ter navajata naslednje njihove značilnosti:

1. *Formalna organiziranost*: Imajo določene strukture in pravila za svoje delovanje, ne glede na to, ali so formalno registrirane ali ne. Pomembno je, da imajo določeno organizacijsko stalnost, kot denimo članstvo, redne sestanke, določena pravila za sprejemanje odločitev, itd.
2. *Zasebnost*: V smislu, da so zasebne na način, da niso del državnega aparata, pa čeprav dobivajo finančno podporo s strani države.
3. *Nepridobitnost*: V prvi vrsti niso profitno usmerjene in (morebitnega) dobička ne razdeljujejo med svoje člane. Pri svojem poslovanju sicer lahko ustvarijo dobiček, vendar ga morajo ponovno vložiti v osnovno dejavnost.
4. *Avtonomnost*: Imajo lastne mehanizme sprejemanja odločitev, lahko samostojno delujejo brez nadrejenih organov in so tudi sposobne samonadzora svojih dejavnosti.

5. *Prostovoljnost*: Članstvo v njih ni obvezno ali kako drugače prisilno, hkrati pa običajno vključujejo prostovoljno delo (Salomon in Anheier 1997, 33).

A Kolaričeva in drugi (2002, 20–21) menijo, da sta zadnji dve lastnosti zasebnih NPO, ki jih navajata Salomon in Anheier, problematični, saj nista natančno določeni oz. nikjer ni pojasnjeno, zakaj sta to temeljni lastnosti organizacij neprofitnega sektorja. V nasprotju s Salomonom in Anheierjem menijo, da avtonomnost vodenja in prostovoljnost nista lastnosti, ki bi bili lastni le entitetam v sferi civilne družbe, ampak sta lahko lastnosti tudi entitet v sferi države ali trga. Tako menijo, da so entitete v sferi civilne družbe, katerih empirični izraz so zasebne NPO, entitete brez difference specifik, kar pomeni, da nimajo lastnosti, ki bi bila samo njihova in po kateri bi se razlikovale od vseh drugih entitet v družbi, temveč so po vseh svojih lastnostih hkrati podobne in različne entitetam v drugih treh sferah. In to je njihova komparativna prednost v primerjavi z javnimi organizacijami, profitnimi organizacijami in neformalnimi socialnimi mrežami (Kolarič in drugi 2002, 21).

Ta komparativna prednost se po mnenju avtoric kaže na dveh nivojih:

1. Ker so podobne entitetam v drugih treh sferah, zasebnim NPO omogoča, da kombinirajo logike in načine delovanja, sredstva in potenciale iz vseh treh sfer. To pomeni, da so sposobne uporabljati državna sredstva in pri tem ostati zasebne organizacije ali se tržno obnašati in še vseeno ostati neprofitne, saj je cilj njihovega delovanja javno/skupno dobro. Sposobne so zajemati potenciale iz neformalnih socialnih mrež, a hkrati še vseeno delovati kot formalne organizacije z eksplicitnimi pravili in normami, ki so obvezne za vse, ki v njih sodelujejo. Skozi tako sposobnost kombiniranja logik in načinov delovanja, sredstev in potencialov postajajo zasebne NPO hibridne, polivalentne, mešane entitete.
2. Ker so zasebne NPO hkrati tudi različne od entitet v ostalih treh sferah, jim to dopušča sorazmerno avtonomijo pri vodenju in upravljanju njihovega razvoja. Menedžment organizacije lahko oblikuje vizijo razvoja bodisi v smeri proti državi, kar pomeni, da bodo državna sredstva pomenila temelj za razvoj organizacije, v smeri proti trgu, kar pomeni, da bo trženje produktov pomenilo temelj za razvoj organizacije, ali pa v smeri proti sferi skupnosti, kar pomeni, da bo razvoj organizacije temeljil na prostovoljnih prispevkih iz te sfere (Kolarič in drugi 2002, 22).

Ker zasebne NPO torej nimajo »difference specifik«, jih zaznamuje velika raznovrstnost. Tako se druge značilnosti zasebnih NPO izoblikujejo odvisno od tega, kje v prostoru civilne družbe delujejo. Tako so denimo tiste, ki so blizu skupnosti, po svojem

značaju bolj neformalne kot formalne. Tiste, ki se približajo sferi države, so skoraj bolj javne kot zasebne in tiste, ki so se v svojem razvoju približale sferi trga, so po svojem značaju skoraj bolj profitne kot pa neprofitne (Kolarič in drugi 2002, 23).

Vlogo zasebnih NPO v sodobnih družbah pojasnjujejo različne teorije. Za ekonomiste so zasebne NPO organizacije predvsem ponudnice in izvajalke kolektivnih oziroma javnih dobrin in storitev (Weisbrod 1977 v Kolaric in drugi 2002, 53). Razlog, da imajo takšno vlogo, je na eni strani v nesposobnosti trga, da zagotovi zadostno količino kolektivnih dobrin in storitev, ter na drugi strani v nesposobnosti države, da zagotovi potrebno raznovrstnost teh storitev (Weisbrod 1977 v Kolaric in drugi 2002, 53).

Politološke teorije se osredotočajo na pojasnitev intermediativne/posredniške vloge zasebnih NPO (Berger, Neuhaus 1990 v Kolaric in drugi 2002, 53). Te organizacije kot entitete v sferi civilne družbe posredujejo med posamezniki in njihovim življenjskim svetom ter megastrukturami, med katerimi sta v sodobnih družbah najpomembnejši država in kapitalistično podjetje. Če teh posredniških struktur ni, postanejo javne politike ločene od vrednot in realitet individualnega življenja; s tem izgubijo moralne temelje in postanejo nelegitimne. Posredniška vloga zasebnih NPO in drugih entitet civilne družbe je tako *conditio sine qua non* za vitalno demokratično družbo (Kolarič in drugi 2002, 53-54).

Socialno-psihološke teorije pa vidijo zasebne NPO v vlogi povezovanja ljudi, s čimer prispevajo k socialni integraciji v družbi. Izpostavljajo možnost samoaktualizacije in samorealizacije, ki jo zasebne NPO omogočajo posameznikom prek pridruževanja volonterskim akcijam in dobrodelnosti. Pri tem opozarjajo, da je tudi v temelju teh ravnanj motivacijska multiplikativnost, pri kateri si altruizem in egoizem »podajata roko.« (Kolarič in drugi 2002, 54).

2.2 Teorije delovanja zasebnih neprofitnih organizacij v mednarodni odnosih

Tradicionalne teorije mednarodnih odnosov zasebnih NPO oz. njihovega pomena v mednarodnih odnosih ne proučujejo, saj jim ne priznavajo pomena v mednarodni skupnosti ali pa ga omejijo na minimum. Realisti tako ne analizirajo njihove vloge; nekaj pozornosti sicer namenijo mednarodnim organizacijam na splošno¹⁰, ki pa po njihovem mnenju v

¹⁰ Po mnenju teoretikov realistične teorije mednarodne organizacije v mednarodnih odnosih igrajo stransko vlogo – krepijo lahko sodelovanje na neproblematičnih področjih (v t. i. *low politics*, ki jo predstavljajo teme, kot so sociala, zdravstvo, kultura ipd.), na katerih imajo države skupne interese. Hkrati mednarodne organizacije zastopajo velike sile, ki skozi njih in na račun drugih v mednarodnem sistemu uresničujejo svoje interese. Prav

mednarodnih odnosih igrajo postransko vlogo, saj osrednja pripada državam. Liberalisti, ki priznavajo, da države niso edini akterji v mednarodnih odnosih, ampak jih soustvarjajo tudi nedržavni akterji, zasebne NPO le omenjajo, vendar pa večjo pozornost posvečajo predvsem mednarodnim vladnim organizacijam in multinacionalnim korporacijam (Pease 2003, 54–69).

Reinalda kot glavno značilnost zasebnih NPO izpostavlja delovanje na podlagi zasebnih interesov in neodvisno od vlade. Mednarodne zasebne NPO definira kot »mednarodne zasebne organizacije in družbena gibanja, ki delujejo v javno dobro (public in purpose).« (Reinalda 2001, 12). Nedržavne akterje v mednarodnih odnosih sicer deli na naslednji način:

Tabela 2.1: Transnacionalni in mednarodni zasebni in javni akterji

Transnacionalni/ mednarodni neprofitni akterji	Nevladni, neprofitni, delujejo v javno dobro	Nevladni, profitno naravnani	Vladni, delujejo v javno dobro
	Mednarodne neprofitne organizacije	Transnacionalne/ multinacionalne korporacije	Medvladne organizacije

Vir: Reinalda (2001, 12).

Za Reinaldo (2001, 12–13) so transnacionalni akterji tisti, ki delujejo prek meja svoje države in se pri tem povezujejo s podobnimi neprofitnimi akterji v drugih državah. Mednarodni neprofitni akterji pa so tisti, ki jih ustanovijo zasebne NPO iz vsaj treh držav, z namenom, da tak akter prevzame koordinacijo med nacionalnimi zasebnimi neprofitnimi akterji na nadnacionalni, mednarodni ravni. Glede na potrebe moje analize in upoštevanje Reinaldovo definicijo mednarodne zasebne NPO je EŠZ nedvomno empirični izraz mednarodnega neprofitnega akterja, saj, kot bomo videli v nadaljevanju tega dela, EŠZ koordinira in predstavlja nacionalne neprofitne akterje nasproti drugim deležnikom na nadnacionalni ravni, ki so bodisi prav tako mednarodni neprofitni akterji (npr. EUA,

tako so mednarodne organizacije po mnenju realistov orodje velikih sil, ki prek njih nadzirajo manjše sile, ne da bi jim bilo treba za to uporabiti silo (Pease 2003, 39–54). Schweller in Priess mednarodnim organizacijam priznavata štiri pomembne vloge: 1. Mednarodne organizacije so mehanizem za zarote velikih sil. 2. Mednarodne organizacije so uporabne za izvajanje manjših prilagoditev obstoječemu svetovnemu redu, medtem ko temeljni principi in norme ostanejo enaki. 3. Mednarodne organizacije so lahko dejavniki mednarodne socializacije. Obstoječi svetovni red legitimizirajo tako, da ohranjajo status quo tistih, ki jim vladajo. 4. Mednarodne organizacije so "medeninast obroč" – njihova ustanovitev in nadzor nad njimi je prav to, za kar so se najmočnejše države bojevale v velikih vojnah (Schweller in Priess 1997, 13 v Pease 2003, 53).

EURASHE, BUSINESSEUIROPE, EI) bodisi predstavniki vlad posameznih držav (ministri za visoko šolstvo) oz. EU.

Reinalda (2001, 11) sicer navaja tri¹¹ glavne paradigme, ki pojasnjujejo delovanje zasebnih NPO na nacionalni ravni in v mednarodnih odnosih, in sicer pluralizem, transnacionalizem in teorija kolektivnega družbenega delovanja. *Pluralizem* predpostavlja, da je moč v družbi razpršena, zasebne NPO pa v takem okolju delujejo kot skupine pritiska¹², ki predstavljajo svoje interese skozi lobiranje in svetovanje. Kowalewski (v Reinalda 2001, 19) meni, da zasebne NPO, ko si priborijo dostop do odločevalcev, s svojimi diplomatskimi sposobnostmi poskušajo vplivati na uraden proces odločanja. Čeprav posvetovalni status nevladnih organizacij pri Ekonomsko socialnem svetu Združenih narodov ne pomeni glasovalne pravice, Kowalewski trdi, da se uradniki ne morejo izogniti njihovim pritiskom, ki »so odraz omejenega proračuna medvladnih organizacij in strokovnega znanja nevladnih organizacij.« (Kowalewski 1992, 945 v Reinalda 2001, 19). Reinalda (2001, 19) na to dodaja, da med mednarodnimi skupinami pritiska obstaja dvosmerna komunikacija, ne samo v smeri od zasebnih interesov do vlad in medvladnih organizacij, ampak tudi obratno, od medvladnih organizacij do zasebnih NPO: sodelovanje v medvladnih organizacijah zasebnim NPO omogoča vpogled v proces političnega odločanja, hkrati pa pripomore k večji domači družbeni podpori pri sprejemanju mednarodnih odločitev. Ta paradigma po mnenju Reinalde poudarja pomen delovanja skupin pritiska, saj s tem, ko relevantnim skupinam omogočajo dostop do odločevalcev in ko lahko izenačujejo koncentracije moči v družbi, ohranjajo odprt politični sistem (Reinalda 2001, 19).

Transnacionalizem (Reinalda 2001, 22–28) zasebne NPO vidi kot zasebne akterje, ki poskušajo vplivati na politično odločanje na vseh ravneh odločevalnega procesa. Reinalda razlikuje tri dimenzije delovanja zasebnih akterjev:

1. Usmerjeno delovanje na medvladnih konferencah z namenom izvajati pritisk na vlade na podlagi mednarodnih standardov (ki je še bolj učinkovito v kombinaciji s pritiski domače javnosti).

¹¹ Reinalda (2001, 16) se sicer strinja, da so države primarne enote v mednarodnih odnosih, vendar pa zavrača predpostavke, da so zasebni akterji v mednarodnih odnosih že v osnovi nepomembni in so zato lahko izključeni iz analiz. Čeprav je njihov prispevek v mednarodnih odnosih omejen, je po avtorjevem mnenju pomembno poznati njihov pomen na tem področju.

¹² Pluralizem skupine pritiska v grobem deli v dve skupini, ki se v praksi v večini primerov prepletata: *lokalne oz. zaščitniške skupine (sectional or protective groups)*, ki zastopajo skupne interese svojega članstva, ter *zagovorniške skupine (promotional groups)*, ki se zavzemajo za nek cilj (npr. zagovarjajo človekove pravice) (Reinalda 2001, 18).

2. Sodelovanje pri oblikovanju političnih odločitev skozi posvetovalni status, lobiranje ali javno mnenje.
3. Spremljanje in nadziranje implementacije mednarodnih dogovorov in političnih odločitev (Reinalda 2001, 22–28).

Gordeneker in Weiss (v Reinalda 2001, 25–26) vlogo zasebnih NPO vidita v »pluralizaciji globalnega upravljanja«, ki temelji na predpostavki, da se nacionalna ali mednarodna družba vselej prilagaja medvladnim politikam in institucijam. Zasebne NPO so po njunem mnenju postale sestavni del poskusov ustvariti transnacionalne povezave med državnim in nedržavnim nivojem, to pa počnejo »včasih s sodelovanjem, včasih s tekmovanjem, včasih pa vzporedno z medvladnimi organizacijami.« (Gordeneker in Weiss v Reinalda 2001, 26). Po Willettsu (Reinalda 2001, 28) je zasebnim NPO v transnacionalni paradigmi skupno to, da delujejo na mednarodni ravni ob vladah in medvladnih organizacijah in »zagotavljajo, da so teme, ki bi bile sicer spregledane, uvrščene na dnevni red. S tem v proces političnega odločanja vnašajo raznolikost in nadzorujejo implementacijo vladnih odločitev« (Willetts v Reinalda 2001, 28). Transnacionalizem zasebne NPO razlaga na širši način kot pluralizem, saj skuša prikazati njihovo vlogo na vseh ravneh vključevanja v družbene procese. Kljub temu pa ima paradigma po mnenju Willettsa eno pomanjkljivost, pozablja namreč na to, da tako široko vključevanje v družbene procese zahteva strokovno usposobljenost in finančna sredstva. Večina zasebnih NPO namreč tega nima, zato tudi niso sposobne sistematično pristopiti k neki družbeni temi, o kateri želijo razpravljati oz. na katero želijo vplivati (Willetts v Reinalda 2001, 28).

Po teoriji kolektivnega družbenega delovanja (collective social action) zasebne NPO delujejo z namenom spreminjanja obstoječega stanja v družbi, kot glavni metodi pri svojem delovanju pa uporabljajo mobilizacijo in prepričevanje. Paradigma v ospredje postavlja državljane, civilnodružbene organizacije, v katere se ti združujejo, pa imajo omejen dostop in vpliv na pomembne odločevalce v mednarodnih odnosih (Reinalda 2001, 11–32).

Treba pa je vedeti, da je doseganje družbenih sprememb posledica dolgotrajnega delovanja zasebnih NPO in terja konsistentnost v njihovem delovanju. Veliko izmed njih zato tudi deluje zelo institucionalizirano, pri čemer obstaja nevarnost pretirane birokratizacije. Ob tem so omejene tudi lokalno ali regionalno, večina izmed njih namreč ne deluje globalno. Nedvomno pa imajo vse zasebne NPO eno skupno lastnost, in sicer to, da se na različnih ravneh skušajo aktivno vključiti oz. vplivati na procese odločanja družbenih institucij (Reinalda 2001, 11–32).

EŠZ je mogoče uvrstiti v transnacionalno paradigmo, saj je zasebni neprofitni akter, ki poskuša vplivati na politično odločanje na vseh ravneh odločevalnega procesa. Kot bomo videli v empiričnem delu te naloge, EŠZ deluje na vseh treh dimenzijah, ki jih našteva Reinalda: usmerjeno delovanje na medvladnih konferencah z namenom izvajati pritisk na vlade na podlagi mednarodnih standardov (ki je še bolj učinkovito v kombinaciji s pritiski domače javnosti), sodelovanje pri oblikovanju političnih odločitev skozi posvetovalni status, lobiranje, ali javno mnenje, spremljanje in nadziranje implementacije mednarodnih dogovorov in političnih odločitev.

Tabela 2.2: Zasebne neprofitne organizacije kot akterji v treh paradigmah

PARADIGMA	AKTERJI	CILJI	METODE	UČINEK
Pluralizem	skupine pritiska	zastopanje interesov	lobiranje, svetovanje	prilagajanje
Transnacionalizem	zasebni akterji	politični vpliv	sodelovanje, strokovno znanje	družbeno upravljanje
Kolektivno družbeno delovanje	družbena gibanja	politične in družbene spremembe	mobilizacija, prepričevanje	spremembe

Vir: Reinalda (2001, 11–32).

2.3 Vpliv zasebnih neprofitnih organizacij na procese odločanja

Zasebne NPO so glavni kanali, prek katerih lahko državljani sodelujejo v procesu oblikovanja politik (ali v procesih odločanja) in prek katerih lahko odločevalcem sporočajo svoja mnenja. Reinalda in Verbeek (2001, 150–151) naštevata naslednje mehanizme vplivanja zasebnih NPO v transnacionalnih odnosih:

1. *Strokovno znanje* (expertise): Številne zasebne NPO imajo bolj specializirano znanje na nekaterih področjih kot vlada. Na ta način lahko vplivajo na agendo tem in identifikacijo političnih alternativ. Zasebne NPO so zaradi svojega specializiranega znanja zanimivi partnerji vladam in mednarodnim organizacijam pri implementaciji transnacionalnih politik.

2. *Bližina ciljnim skupinam* (closeness to target groups): Zasebne NPO so v tesnem stiku s ciljnimi skupinami v mednarodnih politikih. Zaradi tega so njihovi predlogi lažje slišani in tudi vključeni v izvajanje politik.
3. *Domače volilno telo* (domestic political constituencies): Zasebne NPO imajo skozi posamezne populacije v družbi velik vpliv na politike vlade, seveda pod predpostavko, da je domača politična podpora prva skrb vlade. To jim daje moč nad nacionalnimi vladami.
4. *Dostop do medijev* (access to the media): Mnoge zasebne NPO so dobrodošli sogovorniki medijev. To krepi njihov vpliv na oblikovanje agende, kot tudi vpliv, ki ga imajo na vlade skozi kanale domače politične podpore. Ob tem je sicer nejasno, ali t. i. novi mediji (internet) krepijo ali slabijo položaj zasebnih NPO.
5. *Viri financiranja* (resources): Mnoge zasebne NPO in mednarodne nevladne organizacije pridobivajo vire financiranja od zasebnih donatorjev, vlad in mednarodnih organizacij, kot npr. EU in OZN. To počnejo redno in profesionalno.
6. *Sklepanje zavezništov* (alliance building): Porast zasebnih NPO in mednarodnih nevladnih organizacij, skupaj s spremembami v komunikaciji in tehnologiji, je pospešilo oblikovanje čezmejnih in nacionalnih zvez zasebnih NPO, tako med seboj kot tudi z drugimi političnimi akterji (Reinalda in Verbeek 2001, 150–151).

Po Charnovitzu (2006, 367) lahko zasebna NPO prispeva k legitimnosti procesov odločanja v mednarodnih odnosih. Ali je ta prispevek pozitiven ali negativen, je po avtorjevem mnenju mogoče ugotoviti z analizo njihovih prispevkov in doseženih rezultatov (Charnovitz 2006: 367), pri čemer prispevek (input) pomeni proces sprejemanja odločitev, rezultat (output) pa učinek, ki ga sprejeta odločitev doseže. Charnovitz ugotavlja, da zasebne NPO prispevajo k legitimnosti procesov odločanja v mednarodnih odnosih na dva načina:

1. Z izpostavljanjem odgovornosti, na način, da opazujejo, kaj vladni delegati delajo in kako nastopajo v mednarodnih organizacijah, in da informacijo o tem posredujejo izvoljenim predstavnikom v javnosti.
2. Pomagajo zagotoviti, da so tisti, ki sprejemajo odločitve, seznanjeni s stališči ljudi, na katere bo sprejeta odločitev vplivala (Charnovitz 2006, 367).

Prispevek zasebnih NPO k legitimnosti sprejemanja odločitev na mednarodni ravni je sicer po Charnovitzu odvisen od številnih dejavnikov:

1. Od neodvisnosti in integritete zasebne NPO, pri čemer je bila v zadnjih letih izpostavljena potreba po njihovi transparentnosti in odgovornosti.

2. Od tega, ali so v posvetovalni proces uravnoteženo vključene zasebne NPO iz različnih delov sveta, pri čemer Charnovitz izpostavlja, da so se zasebne NPO v zadnjih dvajsetih letih pogosto povezovalе v velike koalicije, s čimer so lahko presegle omejene poglede odločevalcev (Charnovitz 2006, 367).

Cilj delovanja zasebnih NPO v mednarodni skupnosti je seveda v možnosti vplivanja na odločitve, ki se tičejo področij, na katerih te organizacije delujejo oz. tem, ki jih naslavlja, predstavljajo ali zagovarjajo. Po mnenju Charnovitza (2006, 367) zasebne NPO vplivajo na učinke sprejetih odločitev v mednarodni skupnosti na dva načina:

1. *Ponudijo lahko specializirano znanje na nekem področju* z namenom omogočiti bolj osveščene odločitve, saj imajo pogosto informacije, s katerimi vlada ne razpolaga.
2. *Povečajo kakovost političnega posvetovanja* na način, da odločevalci bolje razumejo možnosti odločitev, ki jih imajo na voljo (Charnovitz 2006, 367).

Lobiranje kot eno izmed temeljnih dejavnosti zasebnih NPO, predvsem tistih, ki opravljajo zagovorniško vlogo¹³, izpostavljata Gordeneker in Weiss (1996, 39). Pri tem opozarjata, da je izraz lobiranje morda primeren za vizualno predstavo dejavnosti zasebnih NPO, ni pa točen, če upoštevamo opis, ki ga za ta termin ponuja slovar; namreč, zasebne NPO z namenom spreminjati politiko vlad, vladnih, medvladnih ali drugih neprofitnih organizacij po mnenju avtorjev poskušajo vplivati na vse deležnike, ki sodelujejo v procesu sprejemanja odločitev, ne samo na poslance (legislators). Zagovorniški tip zasebnih NPO, kamor po svojih značilnostih sodi tudi EŠZ, po njunem mnenju v nasprotju z operativnimi in izobraževalnimi zasebnimi NPO ne naslavlja širšega občinstva ali žrtev, ampak se osredotoča na ključne akterje v procesu sprejemanja odločitev na mednarodni ravni (parlament, vlada, sekretariat medvladne organizacije). Ker ima ta tip zasebnih NPO najbolj neposreden vpliv na sprejemanje mednarodnih odločitev, ima po mnenju avtorjev tudi največ težav z zbiranjem sredstev za svoje delovanje (Gordeneker in Weiss 1996, 39).

O lobiranju – posrednem ali neposrednem – piše tudi Peasova (2003, 34). Po njenem mnenju *neposredno lobiranje* vključuje osebni stik s predstavniki že omenjenih mednarodnih akterjev z namenom prepričati jih, da podajajo ustrezne pobude in sprejemajo ustrezne

¹³ Gordeneker in Weiss navajata tri tipe zasebnih NPO: zagovorniški tip, izobraževalni tip in operativni tip. Ob lobiranju sta zbiranje in širjenje informacij po njunem mnenju še vedno temeljni orodji delovanja zagovorniškega tipa zasebnih NPO, ki zagovarjajo določene (specifične) teme in interese v družbi, prav tako tudi izobraževalnega, katerega naloga je v nasprotju s prvimi izobraževanje in osveščanje širokega kroga civilne družbe. Ciljna publika tretjega tipa, operativnega tipa zasebnih NPO, so žrtve (predvsem naravnih nesreč ali drugih izrednih stanj), te organizacije pa jim s svojimi aktivnostmi nudijo podporo in storive v izrednih razmerah (Gordeneker in Weiss 1996, 38).

politike. Tak pristop lahko vključuje tudi izobraževanje uradnikov in osebja, hkrati pa zajema neposredno naslavljanje mednarodnih vladnih organizacij, držav ali korporativnih agencij oz. oskrbovanje le-teh s pomembnimi dokumenti (Pease 2003, 34). Pristop *posrednega lobiranja* vključuje multinacionalne oglaševalske kampanje, katerih namen je oblikovati oz. mobilizirati javno mnenje. Tak pristop zajema tudi spodbujanje svojih članov k pisanju pozivov, dopisov ali kako drugačnemu vzpostavljanju stikov z nacionalnimi oz. mednarodnimi javnimi uslužbenci. Peasova (2003, 34) navaja, da zasebne NPO za dosego svojih ciljev uporabljajo tako človeške, kot tudi materialne/finančne vire. Zasebne NPO z veliko viri in ožjimi cilji so običajno pri doseganju le teh bolj učinkovite kot tiste z malo viri ali tiste, ki želijo spreminjati določene politike na radikalen, fundamentalističen način. Tiste zasebne NPO, ki imajo malo virov oz. težijo k večjim spremembam, lahko za dosego le teh uporabijo tudi alternativne pristope, kot na primer državljansko nepokorščino, ki vključuje mirno, a nezakonito delovanje, v nekaterih primerih pa tudi nasilje (Pease 2003, 34).

3 EVROPSKA UNIJA IN ORGANIZIRANA CIVILNA DRUŽBA

3.1 Tri generacije odnosov

Odnos EU–organizirana civilna družba¹⁴, ki jo predstavljajo zasebne NPO, je doslej proučilo in razložilo mnogo avtorjev, vendar se bomo na tem mestu soočili zgolj s kratkim vpogledom v zgodovino tega odnosa, ki je bistvenega pomena za razumevanje odnosa EU–zasebne NPO.

A preden razložimo zgodovino tega odnosa, je za lažjo predstavbo smiselno opredeliti akterje, ki tvorijo organizirano civilno družbo v EU. Evropski odbor za gospodarske in socialne zadeve (European Economic and Social Committee–EESC)¹⁵ med civilnodružbene organizacije uvršča:

- t. i. akterje delovne sile oz. socialne partnerje,

¹⁴ Zimmerjeva (2004, 11) ločuje med dvema pristopoma razumevanja civilne družbe: civilna družba v normativnem smislu, kot termin v politični teoriji in politični filozofiji (Klein 2001 v Zimmer 2004, 11), predstavlja politični program, h kateremu stremijo posamezne demokracije. V stvarnem razumevanju pa izraz civilna družba zajema širok spekter organizacij, ki ne pripadajo ne državi, ne trgu, in ki so temelj demokratičnih družb (Kocka 2002, Salamon et al. 1999 v Zimmer 2004, 11). Prav zadnji pristop k civilni družbi v publikacijah uporablja EK, ki ta širok spekter demokratičnih družb definira kot organizirana civilna družba (Zimmer 2004, 11).

¹⁵ Evropski odbor za gospodarske in socialne zadeve (European Economic and Social Committee - OGS) je posvetovalno telo EU, ki omogoča ustanovam EU, da pri pripravi odločitev upoštevajo in ovrednotijo interese različnih in gospodarskih skupin. OGS šteje 350 članov (OGS 2016, 21. april).

- organizacije, ki reprezentirajo socialne in ekonomske akterje, ki niso socialni partnerji v strogem pomeni te besede,
- nevladne organizacije (non-governmental organisations), ki združujejo ljudi pri doseganju skupnega cilja; to so npr. okoljevarstvene organizacije, organizacije za zaščito človekovih pravic, zveze potrošnikov, dobrodelne organizacije, izobraževalne organizacije itd.,
- iz skupnosti izhajajoče neprofitne organizacije (community based organisations), namenjene uresničevanju ciljev svojega članstva, npr. vse nevladne organizacije, prek katerih državljani participirajo na lokalnih ravneh, mladinske organizacije, združenja družin itd.,
- verske skupnosti (EESC 1999, 22).

CONECCS (Consultation, the European Commission and Civil Society) pa akterje civilne družbe zaobjema nekoliko širše, in sicer mednje uvršča:

- sindikate,
- federacije (združenja) zaposlenih/delavcev,
- združenja poklicnih interesnih skupin,
- neprofitne – nevladne organizacije,
- storitvena in proizvodna združenja,
- zveze javnih oblasti,
- politične interesne skupine,
- verske interesne skupine,
- druge skupine (Rek 2006, 44).

Opredeljevanje civilnodružbenih akterjev v EU ni preprosta naloga. Kot piše Rekova, je to pokazala Konvencija civilnodružbenih organizacij na evropski ravni, kjer se udeleženci niso mogli sporazumeti o tem, kateri točno so civilnodružbeni akterji, so se pa sporazumeli o tem, katera so osnovna načela delovanja civilnodružbenih organizacij v EU, in sicer so to avtonomija, pluralizem, subsidiarnost in odgovornost (Rek 2006, 42).

Organizirana civilna družba, ki jo predstavljajo zasebne NPO, je vstopila v proces oblikovanja evropske politike konec 90. let prejšnjega stoletja. Kot kritično razmišlja Scharpf, je bil »razlog za to, da so evropske institucije odkrile organizirano civilno družbo, povezan s krizo legitimnosti EU.« (Scharpf v Finke 2007, 4). Dotedanji (funkcionalni) pristopi proučevanja odnosov EU–organizirana civilna družba so slednji pripisovali le vlogo pri izvajanju, izvrševanju politik EU oz. njen prispevek pri učinkovitem reševanju problemov (t.

i. out-put pristop k proučevanju upravljanja EU)¹⁶, medtem ko je nov (normativen) pristop organizirani civilni družbi namenil vlogo že v samem v procesu nastajanja in oblikovanja politik, torej v sodelovanju pri evropskem upravljanju (t. i. in-put pristop k proučevanju upravljanja EU).

Reinalda (2001, 20) odnose med evropskimi institucijami in neprofitnim sektorjem označuje z zanimivim izrazom *komitologija* (comitology), s katerim opisuje delovanje številnih posvetovalnih odborov (committees) v evropskih institucijah, v katerih delujejo akterji iz zasebnega in javnega sektorja. Po njegovem mnenju evropske institucije prek teh odborov mobilizirajo podporo določenemu vprašanju na nacionalnih ravneh, kar pomeni, da različne zasebne NPO (sindikati, gospodarske družbe, kmečka združenja in potrošniške organizacije) v taki vlogi prispevajo k evropskemu pluralističnemu sistemu. Reinalda na podlagi Falknerjevega pristopa političnega mreženja (policy network approach)¹⁷, ki je del transnacionalistične paradigme, priznava, da so zasebne NPO vključene v procese oblikovanja politike v evropskih institucijah zato, ker so pomembne zaradi svojega strokovnega znanja in sposobnosti zagotavljanja družbene podpore o določenih vprašanjih (legitimnost, konsenz), hkrati pa ohranjajo ravnotežje med pluralizmom in korporativizmom. A avtor ob tem opozarja, da zasebne NPO nimajo vodilne vloge v procesih evropske integracije (Falkner 1998, 189 v Reinalda 2001, 22).

Sodelovanje EK z zunanjimi strokovnimi interesnimi skupinami je sicer del kompleksnega posvetovalnega režima EK¹⁸ (European Commission Consultation Regime). Quittkatova in Finkejeva (2007, 183–219) sta s pomočjo empiričnih analiz poskušali ugotoviti, katere posvetovalne instrumente uporablja EK in na kakšen način. Pri tem

¹⁶ Zgolj na funkcionalno vrednost družbene vključenosti se osredotoča tudi pristop *tretjega sektorja* (third sector approach), ki se je pojavil sredi 80. let prejšnjega stoletja, ko so prostovoljne zasebne NPO zaradi varčevanja vlad v zahodnoevropskih državah prevzele vlogo izvajanja socialnih storitev, ki so jo prej opravljale vlade (Zimmer in Freise 2006 v Finke 2007, 7). Pristop tretjega sektorja pozornost namenja storitveni funkciji zasebnih NPO in njihovem prispevku k učinkovitemu izvajanju politik blaginje. Upravljanje s sodelovanjem (participatory governance) pa na drugi strani raziskuje tisto fazo političnega procesa, v kateri se oblikujejo agenda in politični predlogi. Ker implementacija in izvrševanje politik ni edino področje delovanja EU, so raziskave tretjega sektorja le redko osredotočene na EU (Finke 2007, 7).

¹⁷ Falkner (v Reinalda, 2001, 21) razlikuje tri idealne podtipe političnih mrež (policy networks): *tematske mreže* (issue networks), ki so odprte in spremenljive narave, namenjene le posvetovanju; *politične skupnosti* (policy communities), ki so bolj zaprte in stabilne mreže, vključujejo pa sodelovanje in odločanje) in *korporativne politične skupnosti* (corporatist policy communities), ki so še stopnjo višje od političnih skupnosti, zaradi vključitve posamezne države v zasebno organizacijo in posredovanje ter zaradi zagotavljanja posebnega statusa skupine. Tak pristop k razlagi procesa evropskih integracij daje evropskim institucijam večji vpliv na sistem zastopanja kot pa neofunkcionalistično prepričanje, da so zasebni interesi glavni podporniki integracije (Falkner 1998, 52–53 v Reinalda, 2001, 21).

¹⁸ Quittkatova in Finkejeva (2007, 184) uporabljata Krasnerjevo definicijo režima; po njunem mnenju posvetovalni proces EK predstavlja formaliziran odnos, ki temelji na specifičnem naboru načel, norm, pravil in postopkov, na podlagi katerih delujejo posamezniki.

prepoznavata tri generacije odnosov EU–organizirana civilna družba, posledično pa tudi tri generacije posvetovalnih instrumentov, ki jih EU uporablja za posvetovanje z organiziranimi civilno-družbenimi akterji.

Tabela 3.1: Tri generacije odnosov EU–organizirana civilna družba

	OBDOBJE	AKTERJI	NARAVA ODNOSOV	INSTRUMENTI	DOKUMENTI
1.	50. – 80. leta 20. stoletja: Evropsko gospodarsko povezovanje	EK–združenja na področju trgovine in industrije kmečka združenja, profesionalna združenja, združenja delodajalcev, sindikati	Posvetovanje – soglasje akterjev je bilo prvi pogoj za uspešno implemetancijo sprejetih politik	Neformalni: bilateralni stiki, multilateralna srečanja, informiranje o mnenjih strokovnjakov in deležnikov	
2.	80. leta 20. stoletja: Vzpostavljanje socialnega dialoga in načela partnerstva v politiki EU	EK–socialni partnerji (predstavniki delodajalcev in delojemalcev-sindikato)	Partnerstvo – socialni dialog ¹⁹	Institucionalizirani le na področju socialne politike; sicer posvetovanje in financiranje, vključitev novih družbenih akterjev kot partnerjev institucij EU	Enotni evropski akt (1987) Pogodba o Evropski uniji (1992)
3.	21. stoletje: Bela knjiga o evropskem upravljanju (2001)	EK–organizirana civilna družba	Participativna demokracija – upravljanje, ki temelji na sodelovanju	Institucionalizirani: posvetovanje in financiranje, vključitev novih družbenih akterjev kot partnerjev institucij EU na vseh področjih delovanja EU	Bela knjiga o evropskem upravljanju (2001)

Vir: Quittkat in Finke (2007, 183–219).

¹⁹ Socialni dialog je izjema v sicer neinstitucionaliziranem odnosu EK–organizirana civilna družba, saj je EK s 154. členom Pogodbe o Evropski uniji (PEU) zavezana k posvetovanju s socialnimi partnerji na področju socialne politike. Teme posvetovanja na omenjenem področju določa 153. člen omenjene pogodbe (PEU 1992).

1. Prva generacija posvetovalnih instrumentov je bila vzpostavljena v okviru evropskega gospodarskega povezovanja, kjer je legitimnost delovanja temeljila na učinkoviti implementaciji odločitev. V ta proces so bili vključeni strokovnjaki s področja gospodarstva in močni poslovni akterji, katerih soglasje je bilo prvi pogoj za uspešno implementacijo politik EK. EK je vzpostavila tesno sodelovanje z evropskimi zbornicami na področju trgovine in industrije, kmečkimi združenji, z različnimi profesionalnimi združenji, z združenji delodajalcev in sindikati. Posvetovanje je bilo intenzivno, neformalno, nestalno in je vključevalo selektivno izbran krog družbenih akterjev. Instrumenti: bilateralni stiki, multilateralna srečanja, informiranje o mnenjih strokovnjakov in deležnikov (Quittkat in Finke 2007, 183–219).
2. Druga generacija posvetovalne politike EK se je pojavila v srednjih 80. letih prejšnjega stoletja, ko je EK začela bolj zavzeto stremeti k socialnemu dialogu in promovirati načelo partnerstva v evropski politiki. Idejo o vzpostavitvi dialoga z evropskimi socialnimi partnerji²⁰ je leta 1985 lansirala Delorsova komisija na srečanju v Val Duchessu, na katerem so evropski socialni partnerji razpravljali o družbeni dimenziji notranjega trga. EK se tako ni več osredotočala zgolj na kakovost političnih predlogov, ampak jo je začela zanimata širša javna podpora politiki EU v državah članicah. Temu so bili prilagojeni tudi novi mehanizmi delovanja, in sicer posvetovanje in financiranje ter vključitev novih družbenih akterjev v institucije EU. Tako delovanje je bilo posledica teženj po povečanju transparentnosti in dostopnosti do dokumentov v vseh fazah političnega procesa, ki je povečal splošne pogoje za civilno udejstvovanje v politiki EU (Quittkat in Finke 2007, 183–219).
3. Podlaga za tretjo generacijo odnosov EU–organizirana civilna družba je Bela knjiga o evropskem upravljanju (2001). Trend k odprtosti in transparentnosti je nadgradil nov moment, t. i. participativna demokracija, torej demokracija, ki temelji na sodelovanju (participatory democracy). Ta je postala model za okrepitev demokratične legitimnosti evropske politike. Model participativne demokracije je uvedla Prodijska ekipa (1999),

²⁰ Socialni dialog je bistven element evropskega socialnega modela, ki je bil z amsterdamsko reformo v celoti priznan v Pogodbi o delovanju Evropske unije. Socialnim partnerjem (predstavniki delodajalcev in delojemalcev) je tako omogočeno, da dejavno prispevajo k oblikovanju evropske socialne politike. Namen socialnega dialoga je izboljšati evropsko upravljanje z vključevanjem socialnih partnerjev v odločanje in v procese izvajanja. Cilj procesa socialnega dialoga Val Duchesse, ki se je začel leta 1985 na pobudo tedanjega predsednika Komisije Jacquesa Delorsa, je bil vključiti predstavnike socialnih partnerjev – Evropsko konfederacijo sindikatov (ETUC), Združenje industrijskih in delodajalskih konfederacij Evrope (UNICE) in Evropski center za podjetja z javno udeležbo (CEEP) – v proces notranjega trga. Na srečanjih teh socialnih partnerjev je bilo sprejetih več skupnih izjav o zaposlovanju, izobraževanju, usposabljanju in drugih socialnih temah (Socialni dialog 2016).

ki se je po odstopu Santerjeve ekipe soočila s splošno krizo in demokratičnim deficitom v EU, in sicer je na to odgovorila z razširitvijo obsega posvetovanja z organizirano civilno družbo in raznolikostjo posvetovalnih instrumentov (Quittkat in Finke 2007, 183–219).

Bela knjiga o evropskem upravljanju (European governance. A white paper 2001, 14) pripisuje organizirani civilni družbi, ki jo predstavljajo zasebne NPO, izjemno pomembno vlogo pri nadaljnjem razvoju demokracije in blaginje ljudi, saj ta na eni strani predstavlja glas državljanov, hkrati pa s svojim delovanjem zagotavlja storitve in dobrine manj premožnim članom družbe. Zimmerjeva (2004, 12) meni, da je EK pripisovala (in še pripisuje) tako velik pomen krepitvi in razvoju organizirane civilne družbe v srednji in vzhodni Evropi v času pred širitvijo EU leta 2004 iz treh razlogov:

1. Organizirana civilna družba z olajšanjem integracijskega procesa in sodelovanja posamezniku omogoča družbeni angažma in aktivno državljanstvo, ki sta pogoja za krepitev demokracije.
2. Organizirana civilna družba zadovoljuje tiste potrebe državljanov, ki jih niti država niti trg ne moreta ali nista pripravljena zadovoljiti.
3. Organizirana civilna družba lahko blaži tiste družbene pretese in prevrate, ki običajno spremljajo procese politične, gospodarske in družbene tranzicije in modernizacije (Evropski ekonomsko-socialni odbor 1999 v Zimmer 2004, 12).

Odnos med EU in organizirano civilno družbo ob upoštevanju obstoječih in veljavnih pravnih aktov EU ni institucionaliziran in nima pravne podlage. Izjema je le že omenjeni socialni dialog, ki ima pravno podlago v Enotnem evropskem aktu (Single European Act 1986) in Pogodbi o Evropski uniji (1992). K priznanju uradnega posvetovalnega statusa zasebnim NPO, kot je to urejeno v sistemu OZN in Svetu Evrope (SE), so EK že pozvale številne nevladne organizacije, tudi ECAS (European Citizen Action Service 2003, 2; 2004, 2–4, 15–16), vendar EK to pobudo zavrača. Po njenem mnenju so najbolj legitimni predstavniki državljanov v evropskih institucijah voljeni predstavniki (evropski poslanci), hkrati pa trdi, da za odprt dialog s civilno družbo ni potrebno uradno priznanje tega dialoga oz. vzpostavitev akreditacijskega sistema (The Comission and Non-Governmental Organisations: Building a stronger partnership 2000, 12). Ob tem sicer EK priznava, da bi morala v odnosu do zasebnih NPO vzpostaviti enoten pristop, ki bi temeljil na "dobri praksi", ki jo ta institucija že izvaja na nekaterih področjih (The Comission and Non-Governmental Organisations: Building a stronger partnership 2000, 2). Kot kaže, bo za institucionalizacijo odnosa EK–organizirana civilna družba potrebna pravna podlaga v naslednjem izmed

dokumentov (pogodb), pri čemer pa se je treba zavedati, da zgolj zapisovanje pravil še ne pomeni nujno, da bo tisto, kar ta pravila urejajo, zaživel tudi v praksi.

EK sicer svojo trditev, da med njo in zasebnim neprofitnim sektorjem že obstaja pomembno partnerstvo, dokazuje tudi s tem, da vsako leto med zasebne NPO razdeli več kot milijardo evrov (The Commission and Non-Governmental Organisations: Building a stronger partnership 2000, 2), pri čemer je okoli 40% sredstev namenjenih zasebnim NPO za izvajanje humanitarne pomoči, promocijo človekovih pravic, krepitev demokracije in spodbujanje razvoja zunaj EU, še približno 70 milijonov evrov pa EK namenja zasebnim NPO na področju sociale, okoli 50 milijonov evrov na leto pa zasebnim NPO na področju izobraževanja in okoljevarstva. Vendar pa ti podatki nedvomno kažejo na to, da EK s takim pristopom poudarja predvsem storitveno vlogo zasebnih NPO, ne pa tudi njihovega pomena pri soustvarjanju in sooblikovanju politike EU (The Commission and Non-Governmental Organisations: Building a stronger partnership 2000, 2).

3.2 Mehanizmi delovanja zasebnih neprofitnih organizacij v EU

Rekova (2006, 47) ugotavlja, da mehanizmi komunikacije in intermediacije med civilnodružbenimi organizacijami in telesi EU niso dorečeni. Koristen vpogled v mehanizme in možnosti civilnodružbene participacije po njenem mnenju ponujata George in Bache (2001, 29 v Rek 2006, 47), ki glede na raven institucionalizacije razlikujeta med tremi stopnjami civilnodružbene participacije v procesih javnih politik na ravni EU:

- popolnoma institucionalizirana reprezentacija prek Evropskega odbora za gospodarske in socialne zadeve,
- polinstitucionaliziran socialni dialog, ki daje možnost participacije socialnim partnerjem,
- lobiranje (najmanj institucionalizirana in hkrati najpogostejša oblika vplivanja) (George in Bache 2001, 29 v Rek 2006, 48).

EK sicer navaja tri mehanizme sodelovanja z zasebnimi NPO:

1. Ad hoc sestanki.
2. Strukturiran dialog/sodelovanje: Že uveljavljena praksa sodelovanja z zasebnimi NPO, sodelujejo na odborih in zasedanjih, čeprav nimajo formalno urejenega statusa sodelovanja.

3. Uradno posvetovanje: Na področjih, kjer zasebne NPO sodelujejo kot članice ali opazovalke svetovalnih skupin ali posvetovalnih odborov. Sodelovanje temelji na točno določenih pravilih (The Commission and Non-Governmental Organisations: Building a stronger partnership. 2000, 8–9).

Quittkatova in Finkejeva (2007, 195–217) delita mehanizme, ki jih EK uporablja pri posvetovanju z zasebnimi NPO, v tri glavne skupine²¹: posvetovanje s strokovnjaki, posvetovanje z deležniki v določenem procesu, posvetovanje s širšo javnostjo. Uporaba posameznega mehanizma je po njunem mnenju odvisna od tega, kdo je sogovornik EK v posameznem primeru.

1. Posvetovanje s strokovnjaki

Tovrstno delovanje se nanaša na dve vrsti posvetovanja:

- a) *Strokovni seminarji*. Na njih sodeluje komisar s posameznega področja ter visoko usposobljeni strokovnjaki (akademiki, raziskovalci) z določenega področja. Strokovni seminarji se običajno izvajajo pred začetkom vpeljave določene teme v političen proces, saj so namenjeni zbiranju strokovnega znanja o določeni temi.
- b) *Strokovne skupine*. Tudi te skupine sestavljajo visoko usposobljeni strokovnjaki, najpogosteje akademiki oz. raziskovalci (le redko so v njih predstavniki civilno-družbenih organizacij). Gornitzka in Svedrup (2007, 11 v Quittkat in Finke 2007, 195) opažata velik porast uporabe tega posvetovalnega mehanizma v zadnjem desetletju. Quittkatova in Finkejeva opozarjata, da iz raziskav ni razvidno, zakaj je tako, a ugibata, da je to morda posledica poskusov EK, da v proces oblikovanja politike vključi tudi deležnike (Quittkat in Finke 2007, 195–196)²².

2. Posvetovanje z deležniki

Pogost mehanizem EK v procesu posvetovanja z deležniki in sprejemanja odločitev so forumi. Quittkatova in Finkejeva (2007, 197) ugotavljata, da obstajata dva tipa forumov:

²¹ Avtorici sta v empirični študiji proučevali posvetovalne instrumente Generalnega direktorata EU za zaposlovanje in socialne zadeve, ki naj bi bil še posebej odprt za posvetovanje z družbenimi akterji in kot tak idealen primer za proučevanje vključenosti organizirane civilne družbe v proces oblikovanja politike EU na nekem področju (Quittkat in Finke 2007, 190).

²² Quittkatova in Finkejeva na področju strokovnega posvetovanja ugotavljata porast transparentnosti, ki je po njunem mnenju v prvi vrsti posledica vzpostavitve Registra strokovnih skupin EK in drugih podobnih entitet (Register of Commission Expert Groups and Other Similar Entities). Cilj uvedbe tega registra je bil vzpostaviti bazo svetovalnih teles, ki nudijo EK in njenim službam strokovno podporo pri pripravi zakonodajnih predlogov in političnih pobud. Avtorici ugotavljata, da je bil ta namen dosežen, a opažata, da je register nepregleden v delih, ki se nanaša na navajanje podatkov o izbiri članov strokovnih skupin in na informacije o rezultatih dela teh strokovnih skupin (Quittkat in Finke 2007, 196–197).

1. *Delavnice-konference (workshops-conferences)*, ki so osredotočene na izmenjavo analiz in dobrih praks.
2. *Politični forumi (policy forums)*, ki so pravzaprav delovne skupine na določenem področju z mandatom EK (npr. Pokojninski forum ali Forum o korporativni družbeni odgovornosti). Te forume večinoma sestavljajo organizacije na ravni EU, ki predstavljajo deležnike, na katere se tema, ki jo obravnavajo, nanaša. Broscheid in Coen (v Quittkat in Finke 2007, 199) trdita, da je porast političnih forumov v posvetovalnem procesu EK posledica porasta interesnega lobiranja v gospodarstvu v zgodnjih 90. letih prejšnjega stoletja. Po njunem mnenju EK z vzpostavitvijo forumov s selektivnimi merili za udeležbo na njih spodbuja in krepi kolektivno družbeno delovanje. A Quittkatova in Finkejeva (2007, 200) na drugi strani v političnih forumih prepoznavata enak problem kot pri posvetovanju s strokovnjaki, in sicer pomanjkanje transparentnosti. Opozarjata, da EK z netransparentno izbiro sodelujočih deležnikov na forumih (brez objavljenih jasnih meril izbire) ne zadovoljuje načel odprtosti, preglednosti, vključenosti in odgovornosti (Quittkat in Finke 2007, 200).
3. *Stalni stiki z izbranimi civilnodružbenimi organizacijami* so dodaten mehanizem EK za posvetovanje z deležniki. Quittkatova in Finkejeva (2007, 202) si pri tem zastavljata vprašanje, zakaj so določene civilnodružbene organizacije pri posvetovanju z EK bolj aktivne, druge manj in kot odgovor nanj ponujata tri trditve: da civilnodružbene organizacije pri posvetovanju z EK ne sodelujejo zaradi omejenih virov (strokovnih, finančnih), (ne)sodelovanje je odvisno tudi od izkazanega interesa civilnodružbene organizacije za obravnavano temo, pomembno vlogo pri odločitvi, ali bo organizacija sodelovala ali ne, pa igra tudi potencialna možnost konflikta z EK (če ta obstaja, organizacija raje ne sodeluje) (Quittkat in Finke 2007, 2002).

3. Posvetovanje s širšo javnostjo

Posvetovanje EK s širšo javnostjo na konferencah in prek spleta po Quittkat in Finke predstavlja tretjo kategorijo posvetovalnih mehanizmov EK.

1. *Konference so namenjene zbiranju vsebin (idej, predlogov)* različnih deležnikov, s katerimi bi izboljšali kakovost evropskih regulativ in dosegli učinkovito implementacijo politik EU. Predstavljajo izmenjavo mnenj z dobro obveščeno, ne pa tudi homogeno javnostjo.
2. *Spletno posvetovanje (online consultation)* je relativno nov posvetovalni mehanizem EK, o katerem smo pisali že na začetku tega poglavja. Cilj vzpostavitve spletnega posvetovanja je bil pritegniti predstavnike različnih

interesnih skupin in omogočiti posamezniku sodelovanje v procesu oblikovanja politike EU. Quittkatova in Finkejeva (2007, 205–208) ugotavljata, da EK s spletnim posvetovanjem naslavlja tri skupine: v največji meri široko javnost (tudi posameznike), organizacije/institucije (npr. socialne partnerje), redko pa tudi specifične, jasno opredeljene skupine (v primeru kompleksnih tem kot so npr. davki) (Quittkat in Finke 2007, 205–208).

Čeprav naj bi bilo spletno posvetovanje mehanizem EK za posvetovanje s širšo javnostjo, pa se pojavlja vprašanje, če res pritegne širšo javnost. Quittkatova in Finkejeva (2007, 203) namreč opozarjata, da je ta mehanizem problematičen, predvsem zato, ker sta oba instrumenta bolj ali manj omejena le na informirano javnost in specifične deležnike. Tako ugotavljata (2007, 211), da v spletnem posvetovanju največkrat sodelujejo civilnodružbene organizacije, predvsem zasebne NPO, pritegne pa tudi nacionalne organizacije in lokalna združenja (Quittkat in Finke 2007, 212–213). Kar zadeva nacionalno pripadnost sodelujočih, avtorici ugotavljata (2007, 216), da v take vrste posvetovanju najpogosteje sodelujejo civilnodružbene organizacije iz velikih in prvotnih (ustanovnih) držav članic EU, v primeru manjših držav članic EU pa so to zasebne NPO, manj pa poslovna združenja. In še, dalj časa, kot je posamezna država članica EU, več zasebnih NPO iz nje sodeluje v procesu posvetovanja (Quittkat in Finke 2007, 216).

Organizirana civilna družba pri svojih poskusih vplivanja na procese odločanja v EU uporablja tudi druge, neinstitucionalizirane mehanizme vplivanja. Omenili smo že lobiranje – zanj tudi George in Bache (2001, 29 v Rek 2006, 48) menita, da je najpogostejša in hkrati tudi najmanj institucionalizirana oblika vplivanja na procese odločanja. Lobiranje poenostavljeno rečeno zajema vse dejavnosti vplivanja na nosilce odločitev. Več o tem smo že zapisali v poglavju 2.3.

Izjemno pomembna komponenta lobiranja so *medijske kampanje*, saj ne pomenijo samo informiranja javnosti, ampak tudi potencialnega aktiviranja prebivalstva. Zasebne NPO svoja sporočila usmerjajo na medije z namenom opozarjati na določeno problematiko, dvigovati zavest o njej ter tako prek medijev pritiskati na EK. Hkrati lahko s pozitivnim predstavljanjem v medijih širijo svojo bazo članov in (finančnih) podpornikov. A po mnenju Zimmerjeve so medijske kampanje zasebnih NPO uspešne le takrat, če so zelo inovativne, cilji kampanje pa čim bolj splošno sprejeti (Zimmer 2007, 11).

Zasebne NPO za vplivanje na procese odločanja zelo pogosto izvajajo tudi *mreženje* (networking). To zajema neformalno osebno spoznavanje in izmenjavo informacij med različnimi zainteresiranimi in odgovornimi stranmi, dogaja pa se tako na konferencah kot tudi

v okviru prostočasnih dejavnosti posameznika. Mreženje ne poteka samo med zasebnimi NPO, ampak predvsem med njimi in drugimi pomembnimi javnimi ali zasebnimi akterji. Tak način delovanja je v Bruslju, kjer imajo sedež evropske institucije in vrsta zasebnih NPO, pa tudi drugih interesnih skupin, nekaj vsakdanjega. Zimmerjeva navaja, da EK primarno upošteva tiste mreže civilnodružbenih organizacij oz. t. i. evro-feds (evropske federacije), ki so krovne organizacije, v katere se združujejo nacionalne organizacije (takšna je tudi EŠZ), in imajo sedež v Bruslju (Zimmer 2007, 11).

Delovanje v centru evropskih politik ima torej številne prednosti, med katerimi sta nedvomno najpomembnejši bližina informacij in lažji dostop do odgovornih v institucijah. To pojasnjuje ugotovitev, zakaj je v 90. letih prejšnjega stoletja tako naraslo število predstavništev neprofitnih organizacij v glavnem mestu Belgije. Kot bomo videli v nadaljevanju, je tja svoj sedež leta 2000 preselila tudi EŠZ.

4 BOLONJSKI PROCES

4.1 Bolonjski proces kot proces evropske integracije

Bolonjski proces je mogoče dokaj splošno označiti kot skupno prizadevanje evropskih držav, nekaterih vladnih in nevladnih mednarodnih organizacij za izobraževanje, akademskih ustanov in študentskih organizacij za koordinirano sodelovanje in poenotenje pogledov pri reševanju izzivov in odprtih vprašanj o ključnih konceptih, strategijah in razvojnih politikah visokega šolstva. Proces se je uradno začel s podpisom Bolonjske deklaracije (1999), s katero so se države podpisnice primarno zavezale k vzpostavitvi enotnega evropskega visokošolskega prostora (EVP) do leta 2010 (Zgaga 2004, 11). Prva časovna meja procesa, leto 2010, na katero se omejuje tudi to magistrsko delo, je sovpadala s tisto iz lizbonske strategije, po kateri naj bi EU do leta 2010 postala najbolj konkurenčno, dinamično in na znanji temelječe gospodarstvo na svetu. Zgaga potrjuje, da sta konteksta bolonjskega procesa in lizbonske strategije povezana, a opozarja, da nista ista – ne po krogu držav, ki jih zajemata, ne po razsežnostih, ki jih obravnavata (Zgaga 2004, 7).

Bolonjski proces je bil oblikovan kot političen proces na mednarodni, nadnacionalni ravni. Kot medvladni proces, ki je bil trajen in dinamičen, se je nenehno dopolnjeval in tudi spreminjal skozi različne stopnje in dokumente. Njegova vsebina se formalno določa na nadnacionalni ravni, v praksi pa je udejanjen na nacionalni ravni, z implementacijo v visokošolske sisteme držav članic procesa. Pot od oblikovanja te reformne strategije do njene

uveljavitve v praksi je, kot piše Miklavič (2008, 60), v grobem mogoče razložiti v treh korakih:

1. Strateški dogovor na mednarodni ravni.
2. Faza vstopa reformne strategije v nacionalni prostor, ko prihaja do preoblikovanja ter prilagoditve strategije vsakemu posameznemu nacionalnemu kontekstu in do vključitve novih akterjev.
3. Institucionalna raven, ko prevzamejo vodilno vlogo uresničevanja strategije osrednji subjekti visokošolskega sistema – visokošolske ustanove (Miklavič 2008, 60).

Dihotomija nacionalno-nadnacionalno je v tem procesu še posebej zanimiva, lahko bi tudi rekli, da celo problematična, saj sta se obe ravni med seboj razlikovali (in se še), še zlasti po svoji naravi in dinamiki. Mednarodni dokumenti bolonjskega procesa so neobvezujoči, uresničevanje dogovorjenih reform pa je bilo odvisno od posameznih nacionalnih oz. lokalnih razmer. Ministri, pristojni za izobraževanje, so nadgrajevali vsebino reformne strategije na konferencah na vsaki dve leti, medtem ko je bilo med dvema posameznima ministrskima konferencama ključno telo bolonjskega procesa Skupina za nadaljevanje bolonjskega procesa (BFUG)²³, ki so jo sestavljali vsi deležniki v procesu. Organizacijska struktura procesa se je seveda od začetka nadgrajevala – za kontinuiteto procesa po dobrem desetletju od njegove vzpostavitve skrbi Sekretariat, posamezne vsebine reform pa se dogajajo na različnih ravneh²⁴.

Po mnenju Wittea (2006, 1 v Miklavič 2008, 60) bolonjski proces predstavlja prvo resnejše meddržavno usklajevanje na področju visokega šolstva v Evropi, hkrati pa je tudi zametek za najbolj obsežno reformno gibanje po visokošolskih sistemih po Evropi. Bolonjski proces kot tak predstavlja novost v visokošolski strategiji evropskih držav, ki dotlej niso poznale usklajevanja nacionalnih strategij na nadnacionalni ravni. Miklavič (2008, 62)

²³ Skupino za nadaljevanje bolonjskega procesa (Bologna follow-up group, BFUG) so sestavljali predstavniki ministrstev, pristojnih za področje visokega šolstva, iz vseh držav članic bolonjskega procesa in EK, kot posvetovalni člani pa so v njej sodelovali Svet Evrope, Evropsko združenje univerz (EUA), Evropska zveza ustanov v visokem šolstvu (EURASHE), Evropska študentska zveza (EŠZ), UNESCO-CEPES, Mednarodno sodelovanje vseevropske strukture (EI), Evropsko združenje za zagotavljanje kakovosti v visokem šolstvu (ENQA) in Unija industrijskih in delodajalskih konfederacij Evrope (BUSINESSEUROPE). BFUG je v določenem obdobju predsedovala država članica, ki je takrat predsedovala tudi EU, in država nečlanica EU, predsedstvo pa je rotiralo vsakih šest mesecev. Delo BFUG med dvema ministrskima konferencama nadzoruje Svet BFUG (EVP).

²⁴ Deležniki v procesu, med njimi tudi EŠZ, so zadolženi za področje zagotavljanja kakovosti. Študentje (EŠZ), univerze (EUA), agencije za kakovost (ENQA) in Evropska zveza ustanov v visokem šolstvu (EURASHE) sestavljajo t. i. skupino E4 (koordinacijo organizacij), ki je med drugim pripravila smernice za zagotavljanje kakovosti v evropskem visokošolskem prostoru (ENQA, standardi in smernice 2005), zadolžena pa je bila tudi sprva za vzpostavitev, nato pa za vzdrževanje in nadgradnjo Evropskega registra za zagotavljanje kakovosti. Več o tem v Leuvenkem komunikeju (2005).

ugotavlja, da ima bolonjski proces pomembno politično težo, na kar kaže njegov odnos z EU. EU je na področje izobraževanja prvič posegla s Pogodbo o Evropski uniji (PEU 1992), nadaljevala pa z Amsterdamsko pogodbo (1999) – oba dokumenta poudarjata, da imajo v EU ob upoštevanju načela subsidiarnosti neposredne pristojnosti na področju izobraževanja nacionalne države: »Skupnost prispeva k razvoju kakovostnega izobraževanja s spodbujanjem sodelovanja med državami članicami ter po potrebi s podpiranjem in dopolnjevanjem njihovih dejavnosti, pri čemer v celoti upošteva pristojnost držav članic za vsebino poučevanja in za organiziranje izobraževalnih sistemov, pa tudi njihovo kulturno in jezikovno raznolikost.« (PEU 1992, 149. člen).

EU je na področju visokega šolstva začela intenzivneje delovati marca 2000 po zasedanju Evropskega sveta v Lizboni. Evropski svet je EK in Izobraževalni svet (Svet ministrov, pristojnih za izobraževanje) pozval, naj preučita konkretne cilje izobraževalnih sistemov s posebnim poudarkom na skupnih zadevah in z upoštevanjem nacionalne raznolikosti. Svet je tudi za področje izobraževanja predvidel odprto metodo koordinacije (OMK)²⁵, ki teži k pospeševanju konvergence v smeri glavnih ciljev EU (Van der Wende in Huisman 2004, 29 v Miklavič 2008, 62–63). Miklavič (2008, 63) ugotavlja, da je bila s tem podana pomembna politična podlaga za oblikovanje podrobnejšega delovnega programa na področju izobraževanja in usposabljanja ter jasen signal, da je izobraževanje obravnavano kot ključen dejavnik za uspeh lizbonske strategije. To po njegovem mnenju dokazuje tudi 3. odstavek preambule Berlinskega komunikeja, v katerega so ministri leta 2003 v Berlinu zapisali: »Ministri upoštevajo sklepe Evropskega sveta iz Lizbone (2000) in Barcelone (2002), ki se zavzemajo za oblikovanje Evrope kot najbolj konkurenčnega in dinamičnega na znanju temelječega gospodarstva na svetu, sposobnega trajnostne rasti z več in boljšimi delovnimi mesti in z več socialne kohezivnosti, ter pozivajo k nadaljnjim dejavnostim in tesnejšemu sodelovanju v kontekstu bolonjskega procesa.« (Berlinski komunike 2003).

Iz dokumentov in strategij EU je med cilji mogoče razbrati mnoge, ki se ujemajo s prispevkom bolonjske reforme, zato ni nenavadno, da si je EK v bolonjskem procesu sčasoma izborila dominanten položaj in pomembno vplivala na razvoj procesa. Eno njenih glavnih prizadevanj je bilo predvsem združevanje bolonjskega procesa z agendo lizbonske strategije. A Miklavič opozarja, da je treba EK v bolonjskem procesu videti in razumeti predvsem v

²⁵ Odprta metoda koordinacije (OMK) je metoda za določitev in sprejetje smernic in skupnih ciljev, s katero se pripravijo kazalci in opredeli najboljša praksa na področjih, na katerih EU nima pristojnosti ali pa si pristojnosti deli ali je pooblaščen za izvajanje podpornih ukrepov (EUROVOC).

vlogi nadnacionalnega koordinatorja gospodarskih strategij ter razvoja evropske zaposlovalne politike (Miklavič 2008, 65).

4.2 Bolonjski proces kot proces evropeizacije visokega šolstva

Bolonjski proces kot politično gibanje pod taktirko EU (in prve lizbonske strategije) je vnesel v visokošolske sisteme evropskih držav idejo o visokem šolstvu kot temeljnem dejavniku pri doseganju gospodarskega napredka in vzpostavitvi družbe znanja. Kljub neuspehu prve lizbonske strategije je ta ideja s pomočjo strategij, ki so jo nasledile, ostala ključna ideja procesa. Miklavič (2008, 65) trdi, da je prav z angažiranostjo EU na tem področju postalo očitno, da je internacionalizacija oz. evropeizacija visokega šolstva strateška pot reforme evropskih visokošolskih sistemov, pri čemer pa je osrednjega pomena odnos med visokim šolstvom in trgom dela. Tako se je mogoče strinjati z Miklavičevo tezo (2008, 65), da je EU v bolonjskem procesu našla pot do spodbujanja reform na področju, na katerem sicer nima veliko pristojnosti, je pa osrednjega pomena za gospodarski in družbeni razvoj EU.

Bolonjski proces je medvladni dogovor neobvezujočega tipa, ki temelji na zavezi vlad držav pristopnic k implementaciji dogovorjenih in usklajenih norm in ukrepov v nacionalne šolske sisteme. Miklavič (2015, 88) ugotavlja, da proces deluje kot politična arena za mednarodno usklajevanje reform na nacionalni ravni na področju visokega šolstva. Je tudi prostor, v katerem se soočajo nasprotujoče si ideje, in hkrati oder, na katerem poteka politična razprava. Bolonjski proces je mogoče opisati tudi kot platformo za predstavitev, dodelavo in argumentacijo idej, ki se soočajo skozi proces oblikovanja skupnih izhodišč, ki predstavljajo smernice za nacionalne reforme (skozi pogajanja, prepričevanje). Tak prostor je po mnenju Miklaviča (2015, 88) v terminologiji institucionalističnega diskurza mogoče opredeliti kot sfero (političnega) usklajevanja (Miklavič 2015, 88).

O bolonjskem procesu kot procesu mednarodnega sodelovanja na področju visokega šolstva v Evropi je mogoče govoriti kot o procesu evropeizacije, ki se giblje med internacionalizacijo in integracijo na regionalni ravni (Miklavič 2008, 33). Evropeizacija je podkrepljena z vzpostavitvijo nadnacionalnih političnih mehanizmov, večinoma v okviru EU, vsebuje pa postopno denacionalizacijo in integracijo določenih regulatorjev sistemov (Van der Wende v Miklavič 2008, 33). Evropeizacija sledi konceptu naddržavnega ogrođja regulacije in sega prek bledečih nacionalnih strateških (policy) kontekstov in do neke mere

krmili globalno integracijo visokošolskih sistemov. Na ta način se globalizacija visokega šolstva ohranja pod demokratičnim nadzorom (Van Damme v Miklavič 2008, 33).

Evropeizacija je uporabljena za opis številnih pojavov. Po Featherstonu (2003, 6–12) jo lahko glede na področje uporabe razvrstimo v enega od štirih tipov:

- a) Evropeizacija kot evropski pojav. V tem smislu pomeni izvoz evropske nadvlade in družbenih ter kulturnih norm in vzorcev.
- b) Evropeizacija kot predmet kulturne raznolikosti. V tem smislu se jo povezuje s transnacionalizmom, ki pomeni difuzijo kulturnih norm, idej, identitet in vzorcev vedenja med narodi v Evropi. Uporaba pojma v tej kategoriji je sicer zelo široka in nekateri pojavi so le posredno povezani z aktivnostmi EU.
- c) Evropeizacija kot proces institucionalnega prilagajanja. Koncept evropeizacije je pogosto v tem pomenu in je povezan s prilagajanjem na pritiske, ki posredno ali neposredno izvirajo iz članstva v EU. Pri tem gre za prilagajanje na več ravneh: bodisi za prilagajanje osrednjih institucij na obveze, ki izhajajo iz članstva EU, bodisi za prilagajanje drugih institucionalnih igralcev kot na primer organiziranih interesnih skupin ali političnih strank v domačem političnem procesu ali za krepitev subnacionalne ravni vladanja.
- d) Evropeizacija vpliva na procese oblikovanja in izvajanja javnih politik. Nedvomno največ literature obstaja na temo preoblikovanja javnih politik pod vplivom članstva v EU (Featherstone 2003, 6–12).

Glede na zgoraj opisana različna področja uporabe je tudi definicij evropeizacije več, a ker bom bolonjski proces v tem magistrskem delu obravnavala kot medvladni, neobvezujoči proces evropeizacije, bom zanj uporabila naslednjo definicijo evropeizacije: »proces a) konstrukcije; b) difuzije; in c) institucionalizacije formalnih in neformalnih pravil, postopkov, političnih paradigem, načinov delovanja, skupnih prepričanj in norm, ki je najprej definiran in utrjen v oblikovanju politik in strategij na ravni EU, nato pa vključen v logiko domačih diskurzov, identitet, političnih struktur in javnih politik.« (Radaelli 2001, 110 v Musselin 2006, 183 v Miklavič 2008, 66).

Seveda pa se reforme, zasnovane na mednarodni ravni, ob vstopu v nacionalno okolje soočijo s specifičnimi okoliščinami, strukturami, preferencami in prepričanji (Musselin 2006 v Miklavič 2008, 66). In tako v točki vstopa bolonjskega procesa v posamezno nacionalno okolje, torej na ravni implementacije reforme v nacionalne visokošolske sisteme, govorimo o procesu re-nacionalizacije (Musselin 2006, 184–186), ki je del procesa evropeizacije.

Musselinova (2006, 185) opredeljuje štiri mehanizme re-nacionalizacije. Prva dva mehanizma opredeljujeta odnos med ukrepi, sprejetimi na nadnacionalni (evropski) ravni, in ustanovami v nacionalnem prostoru:

1. Re-nacionalizacija označuje preoblikovanje procesa evropeizacije, ko ta vstopi v nacionalno okolje. Kar je bilo dogovorjeno na nadnacionalni ravni, postane skozi filtre domačih ustanov in norm nekaj drugega oziroma se uresničuje v omejeni, okrnjeni obliki (= neposredna reakcija na evropsko politiko).
2. Re-nacionalizacijo lahko opazujemo skozi stranske učinke, ki jih imajo na nadnacionalni ravni sprejeti ukrepi na nacionalne ustanove, tudi če niso neposredno naslovljeni na njih (= posredna reakcija na evropsko politiko).

Druga dva mehanizma re-nacionalizacije prikazujeta vlogo države pri vstopu ukrepov, sprejetih na nadnacionalni (evropski) ravni v domače okolje:

3. Nacionalna vlada prevzame nadzor nad evropskim procesom (= neposredna reakcija na evropsko politiko).
4. Nacionalna vlada uporabi evropski proces za naslavljanje drugih domačih tem (= posredna reakcija na evropsko politiko) (Musselin 2006, 185).

Dejstvo je, da sta v primeru bolonjskega procesa nadnacionalna (evropska) in nacionalna raven močno prepleteni, vendar pa se procesi na eni in drugi odvijajo zelo različno, z različno dinamiko, hkrati pa se velike razlike pojavljajo tudi med nacionalnimi ravni samimi. To je še zlasti pomembno pri razumevanju razlik v implementaciji reformne strategije v praksi. Bolonjski proces je mogoče razumeti kot ključno vodilo za reforme visokošolskih sistemov v državah pristopnicah k procesu, vendar pa ga različne vlade zaradi nacionalnih in lokalnih razlik različno vpeljujejo v svoje nacionalne okvire. Tudi zato ni nič nenavadnega, da so se pri re-nacionalizaciji procesa v različnih nacionalnih okoljih zgodile različne interpretacije strateških ciljev bolonjske reforme, ki jih lahko ponekod pojmujejo tudi kot odklone.

Vsekakor je pri tem treba izpostaviti, da je bila vpeljava bolonjskega procesa v posamezen nacionalni prostor velik izziv, še več, različna nacionalna okolja so pomembno vplivala na način in rezultat vpeljave reformne strategije. Zato je bila implementacija strategije pomembna povratna informacija za odločevalce in oblikovalce strategije na nadnacionalni ravni, predvsem v smeri morebitnih popravkov ali celo morebitnega ponovnega oblikovanja strategije. Dejstvo namreč je, da so mnoge države (tudi Slovenija) bolonjski proces izkoristile za reformo svojega visokošolskega sistema, ki pa se je od države do države

uresničeval zelo različno in z različno hitrostjo. Tega bolonjski dokumenti ne omenjajo, zato jih je treba razumeti predvsem kot priporočila oz. smernice za oblikovanje posameznih nacionalnih strategij, ki so po obsegu in vsebini prilagojene posameznim okoliščinam (Kwiek 2004, 17 v Miklavič 2008, 69).

4.3 Deležniki v bolonjskem procesu

Bolonjski proces od leta 2001 temelji na partnerskem sodelovanju med vladami, univerzami, drugimi visokošolskimi ustanovami in študenti. Naštetim so se kasneje na evropski ravni pridružili še sindikati zaposlenih v visokem šolstvu, agencije s področja visokega šolstva in nazadnje še delodajalci. Takšen partnerski krog je nedvomno posledica težnje po večji vključitvi akterjev iz družbe v visoko šolstvo, spodbudila pa jo je sprememba družbenogospodarske funkcije univerze, katere težišče se je, kot ugotavlja Miklavič, iz osrednje družbene institucije in konstitutivne sestavine nacionalne države premaknilo k zadovoljevanju potreb družbe in gospodarstva. Akterji želijo biti vključeni v dogajanje na področju visokega šolstva iz preprostega razloga, ker želijo, da bi se univerze odzivale na potrebe zunanjega okolja (družbe in gospodarstva). V procesu se pojavljajo kot zastopniki določenih interesov, zato je zanje v tem kontekstu smiselno uporabljati termin deležnik (stakeholder)²⁶ (2008, 37–38).

Vključevanje deležnikov v bolonjski proces je v dokumentih procesa izpostavljeno kot eden izmed temeljnih strateških elementov. To je razumljivo in pričakovano, saj se je v procesu implementacije te reforme izkazalo, da je vključitev glavnih deležnikov na področju visokega šolstva ključnega pomena za njen uspeh. Vključitev zunanjih²⁷ deležnikov v

²⁶ Izraz deležnik tradicionalno implicira tretjo stran, torej predstavnika oz. zastopnika določenih interesov in prihaja iz raziskovalne literature menedžmenta (Miklavič 2008, 38). Po Amaralu in Magalhaesu (2002, 9), ki ju navaja Miklavič (2008, 38), koncept deležnika ponazarja sredstvo za vključevanje interesov, ki niso lastniški/delničarski v odločanju gospodarske družbe in nakazujejo, da gospodarska družba ni odgovorna le delničarjem, ampak tudi drugim deležnikom družbe. Teorija deležnikov sicer izhaja iz sveta menedžmenta, prvi jo je opredelil Freeman (1984 v Miklavič 2008, 38), ki deležnika definira takole: »Vsaka skupina ali posameznik, ki vpliva na oz. je pod vplivom ciljev ali uspešnosti podjetja.« A kot ugotavljata Amaral in Magalhaes (2002, 10 v Miklavič 2008, 38) teorija deležnikov v večini literature temelji na definiciji legitimnosti, ki izvira iz pojma tveganja, lastniških pravic in moralnih zahtev. Prav poudarek na vprašanih legitimnosti in ne tveganja, kot je značilno za gospodarstvo, je po njunem mnenju spodbudil selitev koncepta deležnikov iz gospodarstva v svet javnih institucij (Amaral in Magalhaes 2002, 10 v Miklavič 2008, 38).

²⁷ V univerzitetni skupnosti je mogoče ločiti med notranjimi deležniki (sestavljajo univerzitetno skupnost: študentje, profesorji in ostali zaposleni na univerzi) ter zunanjimi deležniki, ki so običajno posamezniki ali skupine, ki imajo interes v visokem šolstvu, čeprav niso člani univerzitetne skupnosti (npr. delodajalci, strokovna združenja, mednarodne organizacije). Zunanji deležnik v bolonjskem procesu je po mnenju Miklaviča (2008, 38) v določeni meri tudi vlada, ki v taki vlogi ni več oblast, ampak zastopnik interesa.

bolonjski proces na nadnacionalni ravni in različna poročila o intenzivnem sodelovanju z zunanjimi deležniki na nacionalni ravni kažejo na spremembe v razporeditvi akterjev v regulaciji visokega šolstva (Miklavič 2008, 87).

Kot ugotavlja Miklavič (2008, 87–88), so deležniki v nekaterih nacionalnih sistemih vključeni tudi v sistem krmiljenja visokega šolstva²⁸ ali v upravljanje univerz. V bolonjskem procesu na evropski ravni pa je mogoče zaznati predvsem težnjo po vključitvi deležnikov v sistem zagotavljanja kakovosti²⁹. Tam imajo skozi udeležbo pri oblikovanju standardov, procedur, kriterijev ali drugih elementov zunanjih procesov zagotavljanja kakovosti možnost vpliva na nekatere elemente visokošolskega izobraževanja in tako na sistemski ravni usklajujejo interese v visokem šolstvu (Miklavič 2008, 88).

Med deležniki v bolonjskem procesu velja poleg študentom, katerih vpliv na bolonjski proces bo analiziralo to magistrsko delo, malo več pozornosti nameniti tudi vlogi EK. Ta je imela nedvomno pomembno vlogo pri pripravi in izvedbi konference v Bologni, vendar pa je v prvem dokumentu – Bolonjski deklaraciji – ni mogoče najti. Zgaga (2004, 39) meni, da to ni nič nenavadnega, saj je Bolonjska deklaracija medvladna oz. medministrska deklaracija, ob upoštevanju načela subsidiarnosti na področju visokega šolstva v EU pa je taka (ne)vloga EK na tem področju popolnoma logična. Vendar pa se je v nadaljnjem procesu izkazalo, da se mnoga vprašanja, povezana z bolonjskim procesom, dotikajo tudi drugih področij, ki so izven pristojnosti ministrov za visoko šolstvo (npr. financiranja – minister za finance, vprašanje vizumov za študente – minister za zunanje zadeve ipd.). Kot je mogoče razbrati iz zapisov Zgaga (2004, 39), pristopnice k bolonjskemu procesu prav zaradi tega niso problematizirale vloge EK v bolonjskem procesu, čeprav bi bilo mogoče njen vstop v proces razumeti kot kršitev načela subsidiarnosti.

Pomembno vlogo EK pri razvoju bolonjskega procesa ugotavljajo tudi Miklavič, Nendl, Tušarjeva in Zupan (2006, 3); EK jo je po njihovem mnenju izkazala s prizadevanji združiti bolonjski proces s svojo agendo na področju raziskav v okviru lizbonske strategije, s katero je visoko šolstvo pozvala k odzivanju na potrebe trga dela. Po njihovem mnenju je bilo za EK sodelovanje v bolonjskem procesu tako pomembno tudi zato, ker so bolonjska reforma

²⁸ Miklavič (2008, 17) z izrazom krmiljenje visokega šolstva označuje pravila interakcije in regulacijski okvir delovanja visokošolskega sistema, ki zaznamuje odnos med vlado, univerzami ter drugimi institucijami in akterji.

²⁹ Nazoren primer tega je skupina E4, ki jo v bolonjskem procesu sestavljajo EUA, EURASHE, EŠZ in ENQA. Skupina je med drugim pripravila smernice za zagotavljanje kakovosti v evropskem visokošolskem prostoru (ENQA, standardi in smernice 2005), zadolžena pa je bila tudi sprva za vzpostavitev, nato pa za vzdrževanje in nadgradnjo Evropskega registra za zagotavljanje kakovosti EQAR.

in strateške pobude na področju raziskav za EK nepogrešljivi mehanizmi za izboljševanje zaposljivosti univerzitetnih diplomatov. Tako ni presenečenje, da je EK že na konferenci v Pragi dobila status polnopravne članice bolonjskega procesa (Miklavič, Nendl, Tušar in Zupan 2006, 3).

Prisotnost deležnikov v razpravi o ureditvi področja visokega šolstva na evropski ravni, pa tudi na slovenski, ni novost, a Miklavič, Nendl, Tušarjeva in Zupan (2006, 8) se ob tem sprašujejo, če je tak pristop dovolj uveljavljen in če so deležniki ustrezno zastopani. Omenjeni avtorji so namreč v svoji raziskavi *Bolonjski proces: Med delodajalci in visokim šolstvom* (2006), ugotovili, da so bili do leta 2006 delodajalci najmanj aktivni in artikulirani deležniki v procesu obsežne prenovе visokega šolstva v Sloveniji in po Evropi. Kar zadeva uveljavljenost pristopa (so)delovanja deležnikov, so na posameznih specifičnih temah zaznali potencialne možnosti konflikta, pri čemer izpostavljajo predvsem razpravo o odnosu med univerzo in gospodarstvom (odzivanje na potrebe okolja), ki odpira problematiko ogrožanja nekaterih temeljnih funkcij univerze in izobraževanja v družbi, ki pa niso neposredno povezane s trgom dela. Iz tega lahko po njihovem mnenju izhaja potencialen konflikt med težnjo po zajetnem odzivanju univerze na potrebe industrije in potrebo po izpolnjevanju temeljnega poslanstva univerze. Po mnenju avtorjev raziskave je uravnoteženost deležnikov in ustrezna koordinacija dogovarjanja in iskanja konsenza med njimi ključnega pomena za uspešno transformacijo visokega šolstva v obdobju pospešene globalizacije na vseh področjih (Miklavič, Nendl, Tušar, Zupan 2006, 8).

Vsi deležniki v bolonjskem procesu igrajo pomembno vlogo, bodisi na nadnacionalni ravni ali na nacionalnih ravneh. Potek in razvoj procesa na nadnacionalni ravni zaznamuje postopno vključevanje deležnikov – kot je razvidno iz tabele 4.1, se je razprava s sprva popolnoma akademske (Magna Charta Libertatum 1988), nato pa z medministrske pobude (Sorbonska deklaracija 1998 Bolonjska deklaracija 1999) razširila na nove države (2001, 2003, 2005, 2007, 2010), na EK in na zasebne NPO (2001, 2003) ter socialne partnerje (2005) in zunanje agencije (2005).

Tabela 4.1: Pregled vključevanja deležnikov v bolonjski proces na nadnacionalni ravni

Dokument	Deležniki v bolonjskem procesu
Bolonjska deklaracija (1999)	1. Ministri za visoko šolstvo nacionalnih držav (29) 2. Evropska zveza univerz³⁰ (EUA – takrat še dve zvezi: EUREC/CRUE in CRE) 3. Svet Evrope 4. UNESCO³¹ EŠZ se konference udeleži na lastno pobudo
Praški komuniké (2001)	1. EK (polnopravna članica procesa) 2. Ministri za visoko šolstvo nacionalnih držav (32) 3. EUA (formalno priznan posvetovalni status) 4. Svet Evrope (formalno priznan posvetovalni status) 5. UNESCO (formalno priznan posvetovalni status) 6. EŠZ (formalno priznan posvetovalni status) 7. Evropska zveza visokošolskih zavodov³² (EURASHE – formalno priznan posvetovalni status)
Berlinski komuniké (2003)	Enako kot Praški komuniké

³⁰ Evropska zveza univerz (Europea University Association–EUA) deluje od leta 2001, zastopa in podpira visokošolske institucije v 46 evropskih državah. Zagotavlja jim enoten forum za sodelovanje, hkrati deluje v koraku z najnovejšimi trendi na področju visokega šolstva in raziskovanja. Članice zveze so evropske univerze, nacionalna združenja rektorjev (v Sloveniji Rektorska konferenca) in druge organizacije, ki so dejavne na področju terciarnega izobraževanja in raziskav. Zveza je bila (in je še) aktivna v bolonjskem procesu (kot posvetovalna članica) in v sodelovanju z medvladnimi organizacijami, evropskimi institucijami in mednarodnimi združenji prispeva k sprejemanju evropske politike na področju evropske politike izobraževanja in raziskav. EUA je nastala z združitvijo CRE (Association of European Universities) in EUREC/CRE (Confédération de Conférences des Recteurs de l'Union européenne) v Salamanci v Španiji, 31. marca 2011. CRE je nastala leta 1989 je nadaljevala tradicijo stalne konference rektorjev evropskih univerz (1959), EUREC pa je nastal leta 1973 kot Comité de Liaison des Recteurs des Etats membres de la Communauté européenne in se leta 1996 preoblikoval v EUREC. Cilj združitve omenjenih dveh organizacij je bila vzpostavitev enotne evropske akademske organizacije, ki bi učinkovito podpirala in zastopala celotno univerzitetno skupnost v Evropi (Zgaga 2004, 30).

³¹ UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation/European Centre for Higher Education) je bil ustanovljen leta 1972 v Bukarešti v Romuniji kot izpostava UNESCA za področje visokega šolstva v Evropi. Inštitut spodbuja sodelovanje na področju visokega šolstva med državami članicami UNESC-a v Srednji, Vzhodni in Jugovzhodni Evropi in jim pri tem nudi tehnično podporo. UNESCO-CEPES je postal posvetovalni član BFUG na berlinski konferenci leta 2003 (Bologna Process).

³² Evropska zveza visokošolskih zavodov (European Association of Institutions in Higher Education–EURASHE) povezuje višje oziroma visoke strokovne šole (politehnike, kolidže...), ki tvorijo pomemben del terciarnega izobraževanja v Evropi. Poslanstvo te neprofitne mednarodne zveze je zastopati interese poklicno usmerjenih visokošolskih ustanov v državah članicah EU in drugih evropskih državah. EURASHE si prizadeva za krepitev pomena in kakovosti poklicnega visokošolskega izobraževanja v Evropi in še zlasti poudarja družbeno relevantnost takšnega študija in kakovostno praktično usposabljanje študentov za neposreden vstop v delo. Kot piše Zgaga (2004, 80), bi morale biti te šole torej v več vidikih povezane z vseevropskim uvajanjem novih študijskih struktur oziroma ogrožja kvalifikacij. EURASHE ima od praške konference naprej položaj opazovalke BFUG (Zgaga 2004, 79–82).

Bergenski komunike (2005)	1. EK 2. Ministri za visoko šolstvo nacionalnih držav (45) 3. EUA (formalno priznan posvetovalni status) 4. Svet Evrope (formalno priznan posvetovalni status) 5. UNESCO (formalno priznan posvetovalni status) 6. EŠZ (formalno priznan posvetovalni status) 7. EURASHE 8. Evropska mreža za zagotavljanje kakovosti v visokem šolstvu³³ (ENQA – formalno priznan posvetovalni status) 9. Mednarodni sindikat zaposlenih v izobraževanju³⁴ (EI – Education International Pan-European structure – formalno priznan posvetovalni status) 10. Evropsko združenje delodajalcev³⁵ (UNICE – Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe, kasneje BUSSINESSEUROPE – formalno priznan posvetovalni status)
Londonski komunike (2007)	Enako kot Bergenski komunike Ministri za visoko šolstvo nacionalnih držav (46)
Leuvenski komunike (2009)	Enako kot Bergenski komunike + komunike predvideva, da se bo morala BFUG z namenom vzajemno delovati z drugimi področji

³³ Evropska mreža za zagotavljanje kakovosti (European Association for Quality Assurance in Higher Education-ENQA) ima najbolj viden položaj v prizadevanjih za kakovost v evropskem visokem šolstvu. ENQA je evropska mreža nacionalnih institucij (agencij, centrov, inšpektoratov ...) za zagotavljanje kakovosti v visokem šolstvu. Razširja informacije, izkušnje, dobro prakso in nove dosežke pri zagotavljanju kakovosti med zainteresirane partnerje: univerze in druge visokošolske zavode, javne oblasti. Generalna skupščina ENQA je marca 2000 sprejela pravila in akcijski načrt, od tedaj pa se je mreža uveljavila v vseh razpravah pri prenavljanju visokega šolstva v Evropi in je v zvezi s tem igrala osrednjo vlogo v bolonjskem procesu (Zgaga 2004, 102–103).

³⁴ Mednarodni sindikat zaposlenih v izobraževanju (Education International–EI) je globalna sindikalna federacija, v katero se združujejo sindikati učiteljev z vsega sveta. Kot vsako sindikalno gibanje, se tudi to v prvi vrsti zavzema za pravice zaposlenih v vzgoji in izobraževanju, za izboljšanje delovnih pogojev vzgojiteljev, učiteljev in profesorjev ter za njihovo vključenost v pripravo in implementacijo politik na področju vzgoje in izobraževanja (Education International).

³⁵ Evropsko združenje delodajalcev (Business Europe) je osrednja poslovna organizacija na evropski ravni. Skozi svoje članice predstavlja 20 milijonov podjetij iz 34 držav. Prva naloga združenja je zagotavljati zastopanost interesov delodajalcev nasproti evropskim ustanovam, v prvi vrsti pa se zavzema za ohranitev in krepitev korporacijske konkurenčnosti. Evropsko združenje delodajalcev je še zlasti aktivno na področju socialnega dialoga, kjer spodbuja mehko delovanje delovnega trga. Prva prioriteta združenja je gospodarska rast, ki bi morala biti po mnenju njegovih članov temeljno vodilo pri vsaki politični odločitvi (Business Europe).

	politik povezati s strokovnjaki s področij raziskovanja, priseljevanja, socialnega varstva in zaposlovanja
Budimpeško-dunajska deklaracija (2010)	Enako kot Leuevenski komunike Ministri za visoko šolstvo nacionalnih držav (47)

Vir: Lastna tabela, izdelana na podlagi analize bolonjskih dokumentov.

Na nacionalni ravni, v Sloveniji, je imela vključenost deležnikov v bolonjski proces drugačno časovnico. Od nadnacionalne ravni se pričakovano razlikuje po tem, da je proces stekel z nekajletnim zamikom (kot bomo videli v naslednjem poglavju, bolj intenzivno in širše po letu 2002), pri čemer pa so bili v Sloveniji komplementarni deležniki (npr. študentska organizacija, delodajalci), ki so se na evropski ravni v proces vključevali postopoma, vanj vključeni že od vsega začetka. Kot bomo videli v nadaljevanju, so v Sloveniji v bolonjskem procesu od vsega začetka kot primarni deležniki sodelovali univerza kot izvajalka sprememb, vlada oz. Ministrstvo za visoko šolstvo znanost in tehnologijo (MVZT) kot predlagatelj sprememb, študenti prek Študentske organizacije Slovenije (ŠOS), predstavniki raznih vladnih organov in institucij za znanost ter visoko šolstvo, pa tudi delodajalci kot uporabniki outputa iz visokega šolstva. Kot sekundarni deležniki pa v bolonjskem procesu v Sloveniji nastopajo še javnost, srednje šole, dijaki, starši, lokalne skupnosti in mediji (Miklavič, Nendl, Tušar, Zupan 2006, 7–8).

Na nacionalni ravni vlogo oz. moč posameznih deležnikov v bolonjskem procesu pogojuje tip oz. vrsta odnosa med državo/vlado in visokošolskim sistemom. Tako je na tem mestu smiselno konceptualizirati celosten sistem upravljanja visokega šolstva, v katerega so vključene vlade, univerze ter druge ustanove in akterji. Miklavič po Olsenu (2008, 17–20) odnos med omenjenimi akterji, ki hkrati predstavlja okvir delovanja posameznega visokošolskega sistema in določa pravila sodelovanja med akterji v njem, imenuje *krmiljenje visokega šolstva*. Posamezen model krmiljenja visokega šolstva je po mnenju Gornitzke in Maasena (2000, 268 v Miklavič 2008, 18) relativno stabilna sistemska okoliščina, ki na podlagi interakcijskih in kontekstualnih pravil določa odnos med državo in družbo oz. njenimi podsistemi na tem področju, in na katero dnevno politično dogajanje nima vpliva.

Visoko šolstvo je, kot navaja Miklavič (Gornitzka 1999, 187 v Miklavič 2008, 18), sicer v splošnem organizirano v dva osnovna, a nasprotujoča si koncepta:

1. Racionalno planiranje in nadzor sta značilna za sisteme, v katerih obstaja visoka stopnja zaupanja v državo in njene ustanove

2. Samoregulacijski pristop je značilen za sisteme, v katerih je vlada neke vrste nadzornik pravil igre relativno avtonomnih igralcev, ki spremeni pravila takrat, ko igra ne zagotavlja več pričakovanih rezultatov (Gornitzka 1999, 187 v Miklavič 2008, 18).

Drugi pristop je značilen za večino zahodnoevropskih držav, pa tudi številnih drugih srednje- in vzhodnoevropskih držav, ki so se konec prejšnjega stoletja soočile s tranzicijo. Potem ko je državi oz. oblasti še v osemdesetih letih prejšnjega stoletja pripadala vloga glavnega regulatorja na področju visokega šolstva, je po tem obdobju prešla v vlogo nadzornika oz. evalvatorja (Miklavič 2008, 18).

Posledica spremembe te vloge je tudi sprememba v odnosu med oblastjo in univerzo oz. med državo in visokim šolstvom. J. P. Olsen (1988 povzeto po Gornitzka in Massen 2000 v Miklavič 2008, 18–20) je na podlagi večplastnega odnosa med državo in visokim šolstvom razvil štiri modele krmiljenja visokega šolstva. Za posamezno sistemsko okolje je sicer značilno, da je hibrid dveh ali več modelov.

1. *Suvereni državni model* – visoko šolstvo je obravnavano kot instrument za doseganje političnih, gospodarskih in družbenih ciljev. Univerze so v smislu odgovornosti močno podrejene politični oblasti in imajo nizko stopnjo avtonomije. Odločanje je centralno in voden od zgoraj navzdol, upravljanje temelji na hierarhiji. Spremembe v visokem šolstvu sledijo spremembam v političnem vodstvu z volitvami ali s spremembami koalicij.

2. *Institucionalni model* – univerze imajo posebno nalogo varovanja akademskih vrednot in tradicij pred kapricami spreminjajočih se političnih režimov, spremembami koalicij in kratkoročnimi interesi interesnih skupin. Visoko šolstvo je avtonomno (avtonomija je zagotovljena z izročilom in zakonskimi določili) in ima vlogo vzdrževati lastne tradicije in družbenogospodarsko ter kulturno vlogo, varovati akademsko svobodo in prenašati znanje, zagotoviti prihodnost neodvisnega iskanja in prenosa znanja, delovati kot nosilec kulture, vzdrževati in varovati posebnost lastne institucionalne sfere. Odločanje je specializirano in tradicionalistično.

3. *Korporativno-pluralistični model* – obstaja več konkurenčnih centrov moči in nadzora v odnosu do visokega šolstva, ki relativizirajo monopolno vlogo države v upravljanju in nadzoru visokega šolstva. Na področju visokega šolstva delujejo različne interesne skupine (sindikati, študentske organizacije, strokovna združenja, gospodarstvo in regionalne oblasti). Država je prek ministrstva za visoko šolstvo le eden izmed partnerjev v visokem šolstvu. Odločitve se sprejemajo na ravni

korporativne mreže javnih odborov, komisij, svetov, spremembe v visokem šolstvu pa so odvisne od moči in interesov posameznih interesnih skupin in s tem povezanih zavezništev. Stopnja avtonomije univerz je odvisna od pogajanj med visokošolskimi partnerji.

4. *Tržni model* – vloga države je minimalna. Predpostavlja se, da so vsi ukrepi države in njenih ustanov manj učinkoviti in pravični v razmerju do učinkovitosti in pravičnosti dejavnosti zasebnikov skozi trg. Univerze zagotavljajo poučevanje ter prenos osnovnega in aplikativnega raziskovanja. Država ima knjigovodsko vlogo za velike potrebe, npr. za zagotavljanje nemotenega delovanja tržnih mehanizmov. Zaradi izrazite decentralizacije sistema so odločitve individualizirane. Spremembe v visokem šolstvu so odvisne od stopnje stabilnosti in sprememb v okolju. Stopnja avtonomije univerz je odvisna od njihove sposobnosti za preživetje (Miklavič 2008, 18–20).

Na področju visokega šolstva v EU oz. v bolonjskem procesu je mogoče na podlagi doslej ugotovljenega prepoznati posamezne lastnosti več modelov, ki so značilni za države članice procesa. Tudi zato je bila implementacija procesa od države do države tako različna.

4.4 Mejniki in glavni dokumenti bolonjskega procesa

Potreba po spremembah v visokošolski sferi se je pokazala že v 80. letih prejšnjega stoletja, ko so se univerze v Evropi znašle pred novimi izzivi. Soočale so se namreč z različnimi ovirami, kot so pomanjkanje interdisciplinarnosti v študijskih programih in pomanjkanje raziskovalnih izkušenj študentov, neprimerljivost študijskih programov, kar je onemogočalo mobilnost študentov in profesorjev, nepovezanost z gospodarstvom ter ne-vseživljenjsko naravnani akademski študij. Posledica tega sta bila hitro zastarevanje znanja in nezaposljivost študentov. Množičnost visokega šolstva je sprožila tudi dileme o kakovosti visokošolskih ustanov oziroma njihove ponudbe. Znanost in znanje, ki sta v zadnjih 30 letih začela pridobivati na pomenu v družbi in gospodarstvu, sta bila predmet razprav o tem, ali naj bosta javna ali zasebna dobrina. Vse to so nadgrajevale razprave o javni odgovornosti do znanja in znanosti, o njuni organiziranosti, financiranju ipd. (Zgaga 2004, 15).

Univerze so se tako znašle v položaju, ko so preprosto morale na novo opredeliti svoja razmerja do novih potreb v družbenem okolju (povečevanje vpisa v terciarno izobraževanje, potrebe po študiju na daljavo, vseživljenjsko učenje); do gospodarstva in širše družbe (povezovanje profesorjev z univerz in raziskovalcev iz gospodarstva); med univerzami

(mobilnost študentov in profesorjev) in znotraj univerze (vzpostaviti interdisciplinarnost) (Zgaga 2004, 15). In rezultat te povsem akademske iniciative o novi vlogi visokega šolstva in znanosti v sodobni družbi, ki jo je po mnenju Zgaga (2004, 16) vzpodbudilo tako (zahodno)evropsko povezovanje kot bližajoči se padec "železne zaves" in demokratizacija na vzhodu, je dokument³⁶, ki je bil znanilec novih strategij na področju visokega šolstva in tudi bolonjskega procesa: **Magna Charta Universitatum (18. 9. 1988, Bologna)**³⁷. Rektorji 430 evropskih univerz, ki so se podpisali pod dokument, so vanj zapisali temeljna načela poslanstva univerz, predvsem njihovo avtonomijo, in poudarili njihovo vlogo pri povezovanju izobraževanja in raziskav, ki ni geografsko in politično omejena. Med političnimi iniciativami iz obdobja Magne Charte Libertatum Zgaga (2004, 16) omenja program Evropske skupnosti Socrates-Erasmus (za tedanje članice EU) ter program Tempus (za države v tranziciji) iz začetka 90. let prejšnjega stoletja.

V prvi polovici devetdesetih se je pojavila iniciativa Sveta Evrope in UNESCO, da se na novih konceptualnih podlagah pripravi sodobna vseevropska pravna ureditev priznavanja visokošolskih kvalifikacij. Razlogi za predlog Sveta Evrope po pripravi tega dokumenta so bili predvsem v tem, da je prišlo od sprejetja dotedanjih konvencij (sprejetih še v 50. in zgodnjih 60. letih prejšnjega stoletja) do velikih sprememb v visokem šolstvu v Evropi, po letu 1990 pa se je hitro povečalo tudi število evropskih držav, ki sodelujejo pri delu Sveta Evrope na področjih izobraževanja in kulture. Velike spremembe v strukturi in delovanju visokošolskih sistemov je pokazala tudi posebna študija izvedljivosti, ki sta jo takrat na hitro izvedli organizaciji (Zgaga 2004, 21). Tako je bila sprejeta **Lizbonska konvencija (11. 4.**

³⁶ Dokumente kot pomembne mejnike bolonjskega procesa bomo v tem poglavju zgolj nanizali in v opombah zapisali osnovne informacije o njihovi vsebini.

³⁷ Magno Charta Universitatum so podpisali rektorji 430 evropskih univerz ob 900. obletnici Univerze v Bologni, ki so jo takrat tudi formalno razglasili za najstarejšo univerzo na svetu in almo mater vseh univerz. Rektorji – svoj podpis je pod dokument kasneje prispevalo še 400 rektorjev – so z dokumentom postavili temeljna načela poslanstva univerz, predvsem njihovo avtonomijo, in poudarili njihovo vlogo pri povezovanju izobraževanja in raziskav, ki ni geografsko in politično omejena. Iz dokumenta je mogoče izluščiti štiri temeljna načela: 1. **Univerze so avtonomne ustanove**, ki so zaradi različnih geografskih pogojev in zgodovinske dediščine različno organizirane. Temeljno poslanstvo univerz sta raziskovanje in poučevanje, s čimer univerze ustvarjajo kulturo in jo na kritičen način preverjajo in predajajo naslednjim generacijam. Univerza mora biti pri uresničevanju svojega poslanstva moralno in intelektualno neodvisna od vseh političnih in gospodarskih pritiskov. 2. **Poučevanje in raziskovanje na univerzah morata biti povezana**, saj se bo lahko študij le na tak način pravočasno odzival na spreminjajoče se potrebe družbe in na napredek znanstvenih spoznanj. 3. **Temeljno načelo v delovanju univerz je svoboda raziskovanja, poučevanja in študija**. Vlade in univerze morajo v okviru svojih pristojnosti zagotoviti spoštovanje te temeljne zahteve. Univerza je posebno avtonomno območje, v katerem se srečujejo profesorji in študenti. Učitelji so sposobni predajati znanje drugim in ga razvijati z raziskovanjem in inovativnostjo, študenti pa imajo pravico, voljo in sposobnost, da si s posredovanim znanjem pridobijo nova znanja. 4. **Univerza je varuh tradicij evropskega humanizma**. Pri izpolnjevanju tega poslanstva presega vsakršne gospodarske in politične meje in podpira življenjsko nujno po medsebojnem spoznavanju in sodelovanju kultur (Magna Charta Universitatum 1988).

1997, Lizbona): Konvencija o priznavanju visokošolskih kvalifikacij v evropski regiji³⁸.

Po mnenju Zgaga (2004, 21) so internacionalizacija visokega šolstva ter tudi vsi drugi širši družbeni procesi v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja na določeni točki razmerja med pristojnostjo nacionalnih držav ter interesi širše mednarodne skupnosti oziroma pravicami posameznikov do visokošolske izobrazbe preprosto zahtevali pravni instrument, ki bi zagotavljal skupni imenovalac za občutljivo področje priznavanja visokošolskih kvalifikacij (Zgaga 2004, 21).

Dobro leto po Lizbonski konvenciji je bila sprejeta **Sorbonska deklaracija (25. 5. 1998, Pariz): Skupna deklaracija o harmonizaciji arhitekture evropskega visokošolskega prostora³⁹**, ki je bila političen rezultat daljših in poglobljenih analiz in strokovnih priprav strokovnjakov iz štirih držav podpisnic (Francije, Nemčije, Italije in Velike Britanije) (Zgaga 2004, 29). Dokument je naletel na oster političen odziv iz dveh razlogov:

1. Nediplomatska razsežnost – ostale države članice EU so bile užaljene, ker niso bile povabljene k razpravi velikih štirih članic.
2. Vsebinska spornost – dokument že v naslovu (Deklaracija o harmonizaciji evropskega visokošolskega prostora) govori o harmonizaciji visokošolskega prostora, čemur se je EU s 149. in 150. členom Amsterdamske pogodbe odrekla (Zgaga 2004, 26).

Zgaga priznava (2004, 26), da je deklaracija temeljito odprla niz problemov nacionalnih visokošolskih sistemov v dobi internacionalizacije in globalizacije, pri čemer pa

³⁸ Lizbonska konvencija predstavlja sodobno vseevropsko pravno ureditev priznavanja visokošolskih kvalifikacij. Pobudo za njeno oblikovanje sta v prvi polovici 90. let prejšnjega stoletja dala SE in UNESCO, saj so do takrat področje medsebojnega priznavanja v visokem šolstvu urejali zastareli mednarodni predpisi, ki so bili sprejeti večinoma še v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Kot poudarja Zgaga (2004, 21), so internacionalizacija visokega šolstva ter tudi vsi drugi širši družbeni procesi v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja na določeni točki razmerja med pristojnostjo nacionalnih držav ter interesi širše mednarodne skupnosti oziroma pravicami posameznikov do visokošolske izobrazbe zahtevali pravni instrument, ki bi zagotavljal skupni imenovalac za občutljivo področje priznavanja visokošolskih kvalifikacij. Slovenija je Lizbonsko konvencijo podpisala že ob sprejemu leta 1997, Državni zbor RS pa jo je ratificiral leta 1999 (Lizbonska konvencija 1997).

³⁹ Sorbonsko deklaracijo so podpisali ministri štirih evropskih držav (Francije, Nemčije, Italije in Velike Britanije), njen namen pa je bil »harmonizirati arhitekturo evropskega visokošolskega sistema«. Brez dvoma je mogoče trditi, da je ta dokument predhodnik bolonjske deklaracije, kar dokazujejo smernice, nakazane v zadnjem odstavku deklaracije: »Zavezujemo se k spodbujanju oblikovanja skupnega ogrodja kvalifikacij, katerega namen bo izboljšati zunanje priznavanje izobrazbe ter olajšati mobilnost študentov in izboljšati zaposljivost. Obletnica Pariške univerze, tukaj na Sorbonni, nam ponuja slovesno priložnost, da se združimo v prizadevanju oblikovati EVP, v katerem lahko nacionalne identitete in skupni interesi delujejo vzajemno ter drugi druge krepijo v prid Evrope, njenih študentov in njenih državljanov na splošno. Druge države članice EU in druge evropske države pozivamo, da utrdijo položaj Evrope v svetu skozi izboljšanje in posodobitev sistema izobraževanja njenih državljanov«. T. i. programske točke Sorbonske deklaracije – 1. Vzpostaviti berljive oz. prepoznavne sisteme; 2. Sprejeti dve glavni študijski obdobji, dodiplomsko in podiplomsko, kot podlago za mednarodno primerljivost in enakovrednost; 3. Zagotoviti fleksibilnost študija z uporabo ECTS; 4. Povečati mobilnost tako, da bodo študenti preživeli vsaj en semester na tujih univerzah, mobilni pa naj bi bili tudi profesorji in raziskovalci – to le še potrjujejo (Sorbonska deklaracija 1998).

dokumentu pripisuje pomemben političen pomen, saj je odprl vprašanje političnih metod in postopkov mednarodnega sporazumevanja na tem področju. Ker deklaracija ni pravno zavezujoč instrument, je v prvi vrsti potrebovala, če je hotela glede na pomembnost teme, ki jo je obravnavala, dobiti tudi ustrezno politično težo, večje število podpisnic. Vendar pa to v takratnem položaju in ob nediplomatski razsežnosti dokumenta ni bilo preprosto. Države EU so se tako takrat sporazumele, da Sorbonske deklaracije ne bodo sopolpisovale, ampak da je potrebno pripraviti novo deklaracijo, ki ne bo sporna ne po vsebini, ne po postopkih (Zgaga 2004, 26–27).

Začetek bolonjskega procesa zaznamuje **Bolonjska deklaracija (19. 6. 1999, Bologna): Evropski visokošolski prostor (EVP)**⁴⁰, ki so jo podpisali ministri za visoko šolstvo iz 29 evropskih držav, med njimi tudi iz Slovenije. Z deklaracijo so si države podpisnice zastavile skupen cilj: ob upoštevanju in spoštovanju različnosti nacionalnih sistemov izobraževanja in univerzitetne avtonomije do leta 2010 zgraditi odprt in konkurenčen EVP, ki bo evropskim študentom in diplomantom omogočal prosto gibanje in zaposljivost, obenem pa bo privlačen tudi za neevropske študente. Ta cilj naj bi bilo dosežen z različnimi ukrepi, kot so vzpostavitev primerljivih in preglednih visokošolskih struktur in stopenj, vzajemno priznavanje relevantnih in primerljivih visokošolskih kvalifikacij, vzpostavitev medsebojno priznanih kreditnih sistemov in sistemov zagotavljanja kakovosti, spodbujanje mobilnosti študentov in visokošolskih učiteljev, razvijanje evropske dimenzije v izobraževanju ter večje konkurenčnosti evropskega visokega šolstva v svetu. Z bolonjskim procesom naj bi se takrat na področju visokega šolstva uresničil eden izmed ciljev Lizbonske strategije (2000), da bo do leta 2010 Evropa postala najbolj konkurenčno in dinamično na znanju temelječe gospodarstvo na svetu. Čeprav velja Sorbonska deklaracija za predhodnico Bolonjske, pa se slednja v nekaterih podrobnostih kar precej razlikuje od Sorbonske deklaracije, še zlasti z doslednim opuščanjem pojma "harmonizacija" ter vseh drugih možnih asociacij za konflikt z načelom subsidiarnosti (Zgaga 2004, 33).

⁴⁰ Kot smo že večkrat zapisali, naj bi se z bolonjskim procesom takrat na področju visokega šolstva uresničil eden izmed ciljev Lizbonske strategije (2000), da bo do leta 2010 Evropa postala najbolj konkurenčno in dinamično na znanju temelječe gospodarstvo na svetu. Bolonjska deklaracija je v prvem desetletju tretjega tisočletja na podlagi koordiniranja politik držav pristopnic predvidela uresničitve šestih ciljev:

- Sprejetje sistema zlahka prepoznavnih in primerljivih diplomskih stopenj.
- Sprejetje sistema z dvema glavnima študijskima stopnjama, dodiplomsko in podiplomsko.
- Vzpostavitev kreditnega sistema (ECTS).
- Pospeševanje mobilnosti.
- Pospeševanje evropskega sodelovanja pri zagotavljanju kakovosti.
- Pospeševanje potrebnih evropskih razsežnosti v visokem šolstvu (Bolonjska deklaracija 1999).

Tako kot Bolonjska deklaracija, so vsi naslednji bolonjski dokumenti izšli iz nadnacionalne politične ravni, saj je z ministrsko konferenco v Pragi leta 2001 postalo jasno, da se je ideja, zapisana v Bolonjski deklaraciji, razvila v mednarodni proces, ki je izjemnega pomena za prihodnost visokega šolstva v Evropi (Zgaga 2004, 45). Do konference v Berlinu leta 2003 se je zavest o pomenu bolonjskega procesa in o dejanskih potrebah po skupnem EVP hitro širila po vsej Evropi na vseh ravneh, tako na vladni kot tudi na ravni univerz in visokošolskih zavodov nasploh. Kot piše Zgaga (2004, 45), je pri tem še posebej dejavna vloga pripadla študentskim organizacijam oziroma EŠZ. Nekatere nove evropske države, ki pred praškim vrhom procesa niso posebej pozorno spremljale, so kmalu po konferenci v Pragi začele izražati pripravljenost, da se pridružijo procesu, zanj so se zanimali tudi izven Evrope. Kot piše Zgaga, je "Bologna" je v tem obdobju postala nova evropska visokošolska znamka, ki jo je odtlej mogoče zlahka prepoznati v vladnih politikah, akademskih oziroma študentskih dejavnostih, v delovanju nekaterih vladnih in nevladnih mednarodnih organizacij, v raznih mrežah ter v medijih (Zgaga 2004, 45).

V nadaljevanju bom vse komunikacije⁴¹ in deklaracijo kot najpomembnejše dokumente bolonjskega procesa do leta 2010 le naštel, njihovo vsebino bom podrobneje obravnavala v empiričnem delu tega magistrskega dela.

- **Praški komunikate (19. 5. 2001, Praga): Evropskemu visokošolskemu prostoru naproti.**⁴²
- **Berlinski komunikate (19. 9. 2003, Berlin): Uresničevanje evropskega visokošolskega prostora.**⁴³

⁴¹ Za razliko od deklaracij ministri komunikatev ne podpisujejo; na konferenci se doseže le splošno soglasje o njihovem sprejemu (Zgaga 2004, 45).

⁴² Prvih šest ciljev Praškega komunikata je identičnih tistim iz Bolonjske deklaracije, le da so priporočila za posamezno področje postala bolj konkretna, pobude in pozivi določenim deležnikom v bolonjskem procesu pa bolj jasni in odločni. Udeleženci vrha v Pragi so dodali še tri nove cilje bolonjskega procesa:

- Vseživljenjsko učenje.
- Vloga visokošolskih ustanov in študentov v bolonjskem procesu.
- Povečati privlačnost EVP (Praški komunikate 2001).

Praški komunikate je pomembna prelomnica tudi z operativno-tehničnega vidika bolonjskega procesa. V Pragi sta bili namreč formalno ustanovljeni dve temeljni skupini bolonjskega procesa: 1. *Skupina za spremljanje bolonjskega procesa (Bologna Follow-up Group, BFUG)*, ki so jo sestavljali predstavniki vseh podpisnic, novih članic in EK, predsedovalo pa naj bi ji vsakokratno predsedstvo EU. 2. *Skupina za pripravo bolonjskega procesa (Bologna Preparatory Group, BPG)*, ki naj bi jo sestavljali predstavniki držav gostiteljic prejšnjih ministrskih srečanj in naslednjega ministrskega srečanja, dveh držav članic EU in dveh držav nečlanic EU. Zadnje štiri predstavnike bo izvolila BFUG. Vsakokratno predsedstvo EU in EK sta bila prav tako člana pripravljalne skupine. Predsedoval ji je predstavnik države gostiteljice naslednjega ministrskega srečanja. Ob tem so v dokumentu tudi formalno priznali posvetovalno vlogo evropskim akademskim zvezam in študentskim ter drugim organizacijam v bolonjskem procesu (EUA, EURASHE, EŠZ in SE) ter poudarili pomen širitve procesa na druge evropske države. Za slednje so BFUG priporočili pripravo seminarjev z vseh področij, ki jih pokriva bolonjski proces (Praški komunikate 2001).

- **Bergenski komunike (19. in 20. 5. 2005, Bergen): Evropski visokošolski prostor – doseganje ciljev.**⁴⁴
- **Londonski komunike (18. 5. 2007, London): Evropskemu visokošolskemu prostoru naproti: Odzivanje na izzive v globaliziranem svetu.**⁴⁵
- **Leuvenski komunike (28. in 29. 4. 2009, Leuven in Louvain-la-Neuve): Bolonjski proces 2020 – evropski visokošolski prostor v novem desetletju.**⁴⁶
- **Budimpeško-dunajska deklaracija (12. 3. 2010, Budimpešta, Dunaj): Budimpeško-dunajska deklaracija o evropskem visokošolskem prostoru.**⁴⁷

⁴³ Bolonjski proces je v Berlinu dobil novo dimenzijo – socialno razsežnost, na katero študentje opozorili že na vrhu v Pragi. Socialna razsežnost bolonjskega procesa se nanaša na izboljševanje socialnih značilnosti EVP, predvsem v povezavi s krepitvijo socialne povezanosti ter z zmanjšanjem socialnih in spolne neenakosti na nacionalni in evropski ravni. Devetim ciljem dokument dodaja še zadnjega, desetega: *Povezovanje EVP in evropskega raziskovalnega prostora (EVR)*. Ker so ministri na vrhu v Berlinu ugotovili, da bo treba za doseg cilja – do leta 2010 vpeljati in oblikovati skupen EVP – še pospešiti in okrepiti napore na nacionalnih ravneh, so si izmed 10 ciljev naložili neposredne prednostne naloge za naslednji dve leti (kakovost, dvostopenjski sistem in priznavanje stopenj študija) in vpeljali dodatne akcije (na področjih povezovanja EVP in EVR, popisovanje napredka bolonjskega procesa, razširitev procesa na nove države). Na vrhu v Berlinu so ministri nadgradili in konkretizirali tudi operativno-tehnični vidik bolonjskega procesa:

- Konkretizacija sestave BFUG ter pooblastilo skupini za izvajanje bolonjskega procesa:
- Vzpostavitev Sveta bolonjskega procesa (Bologna Board, BB), ki je bil pristojen za nadzor nad delom BFUG med ministrskimi srečanji.
- Vzpostavite sekretariata bolonjskega procesa, ki bo zadolžen za podporo nadaljevanju dela v bolonjskem procesu, torej BFUG in BB (Berlinski komunike 2003).

⁴⁴ Na vrhu v Bergnu se je število podpisnic Bolonjske deklaracije po šestih letih trajanja procesa povečalo na 45. Najpomembnejši dosežek vrha v Bergnu je sprejetje splošnega ogrodja kvalifikacij evropskega visokošolskega prostora, ki ga sestavljajo tri študijske stopnje, generični deskriptorji za vsako študijsko stopnjo, ki temeljijo na učnih izidih in kompetencah, in obseg kreditnih točk na prvi in drugi študijski stopnji ter sprejetje standardov in smernic za zagotavljanje kakovosti v evropskem visokošolskem prostoru, kot jih je predlagala Evropska mreža za zagotavljanje kakovosti (ENQA) (Bergenski komunike 2005).

⁴⁵ Ključna dosežka Londonskega komunikeja sta vzpostavitev *Registra evropskih agencij za zagotavljanje kakovosti v visokem šolstvu* (EQAR - za njegovo vzpostavitev je bila zadolžena skupina E4: EUA, EŠZ, EURASHE in ENQA) in sprejem strategije *Evropski visokošolski prostor v globalnem okolju*, ki se nanaša na povečanje privlačnosti EVP v svetu. Ministri so na vrhu v Londonu, tri leta pred iztekom časovnice, ki si jo je zadal bolonjski proces, že predvideli potrebo po sodelovanju tudi po letu 2010. Sklenili so, da bodo leto 2010 izkoristili za ponovno potrditev zavezanosti k EVP in za reformulacijo vizije bolonjskega procesa (Londonski komunike 2007).

⁴⁶ Vrh v Leuvenu je bil namenjen pregledu dosežkov v bolonjskem procesu v prvem desetletju njegovega obstoja in načrtanju prednostnih nalog EVP v obdobju 2010–2020. Podpisniki Leuvenskega komunikeja so poudarili, da so cilji Bolonjske deklaracije tudi po desetih letih še veljavni, da pa vsi niso bili v celoti doseženi, zato bo njihova popolna in ustrezna uresničitev na evropski, nacionalni in institucionalni ravni zahtevala dodatni zagon in zavezanost tudi po letu 2010. Med prednostne naloge na področju visokega šolstva do leta 2020 so tako uvrstili kakovost visokega šolstva, socialno razsežnost visokega šolstva, vseživljenjsko učenje, zaposljivost diplomantov, na študenta osredotočen študij in pedagoško poslanstvo visokega šolstva, izobraževanje, raziskovanje in inovativnost, mednarodna odprtost, mobilnost (Leuvenski komunike 2009).

⁴⁷ Budimpeško-dunajska deklaracija je pognala v tek EVP, kot je to predvidela Bolonjska deklaracija. A ob tem, da je bilo v implementaciji bolonjskih reform veliko doseženega, poročila deležnikov v bolonjskem procesu kažejo, da so akcijske točke kot npr. reforma stopenj in kurikulum, zagotavljanje kakovosti, priznavanje, mobilnost in socialna dimenzija na nacionalni ravni implementirane v različnih merah. Ministri so se zavedli, da nekateri izmed bolonjskih ciljev in reform niso bili primerno implementirani ter obrazloženi. Zato so menili, da so prilagoditve ob nadaljnjem delu, v katerega je vključeno osebje in študenti, nujne na evropski, nacionalni in še zlasti institucionalni ravni, da bi dosegli EVP, kakršnega je predvidela Bolonjska deklaracija. Ministri so se z Budimpeško-dunajsko deklaracijo zavezali popolni in primerni vpeljavi dogovorjenih ciljev in programu za

Tabela 4.2: Cilji bolonjskega procesa

Dokument	Cilji⁴⁸
Bolonjska deklaracija (1999)	1. Uveljavitev sistema zlahka prepoznavnih in primerljivih študijskih sistemov. 2. Uveljavitev študijskih sistemov z dvema oz. tremi stopnjami: dodiplomsko in podiplomsko. 3. Vzpostavitev kreditnega sistema (European Credit Transfer and Accumulation System, ECTS) za vrednotenje študijskih obveznosti. 4. Pospeševanje mobilnosti študentov, akademskega in administrativnega osebja. 5. Zagotavljanje kakovosti visokega šolstva. 6. Pospeševanje evropske dimenzije v visokem šolstvu.
Praški komunike (2001)	7. Vseživljenjsko učenje. 8. Aktivna udeležba visokošolskih zavodov, učiteljev in študentov v bolonjskem procesu in sodelovanje študentov pri upravljanju visokega šolstva. 9. Pospeševanje privlačnosti EVP v svetu.
Berlinski komunike (2003)	10. Povezovanje EVP in evropskega raziskovalnega prostora (EVR), kar je nujno za spodbujanje konkurenčnosti gospodarstva, ter obravnava doktorskega študija kot 3. bolonjske stopnje.

Vir: Lastna tabela na podlagi opravljene analize.

naslednje desetletje, kot je bil postavljen v Leuvenskem komunikeju. Kot so zapisali, bodo skupaj z drugimi deležniki v bolonjskem procesu v prihodnje okrepili napore za dokončanje reform, ki bodo, ko bodo uvedene, omogočile študentom in osebju mobilnost, izboljšale poučevanje in učenje na visokošolskih ustanovah, okrepile zaposljivost diplomantov ter zagotovile kakovostno visoko šolstvo za vse (Budimpeško-dunajska deklaracija 2010).

⁴⁸ Cilji bolonjskega procesa so se z Berlinskim komunikejem omejili na deset točk. Deležniki so se strinjali, da jih z naslednjimi komunikeji ne bodo več dodajali, saj se je bolj smiselno posvetiti kakovostni uresničitvi že obstoječih ciljev.

4.5 Bolonjski proces v Sloveniji

Kot ugotavljajo Miklavič, Nendl, Tušarjeva in Zupan (2006, 6–8), se je v Sloveniji širše zanimanje za bolonjski proces začelo šele po letu 2002⁴⁹. Osrednjo vlogo pri tem je imela Vlada RS, ki se je s podpisom mednarodnih dokumentov zavezala k evropsko usklajenemu razvoju visokega šolstva. Objava gradiv na spletnih straneh pristojnega ministrstva, sporočila za medije in članki v specializiranih časopisih so sprožili javno razpravo o tej temi (Miklavič, Nendl, Tušar, Zupan 2006, 6–8).

Po vrhu v Berlinu (2003) je bila v okviru Ministrstva RS za šolstvo in šport (MŠŠ) ustanovljena delovna skupina za spremljanje in uresničevanje bolonjskega procesa, ki so jo sestavljali strokovnjaki s področja visokega šolstva, predstavniki univerz, samostojnih visokošolskih zavodov, delodajalcev, znanosti, študentov in drugih nacionalnih organov, povezanih z visokim šolstvom. Ta skupina je tudi pripravila novelo Zakona o visokem šolstvu (ZVIS) ki je bila sprejeta v Državnem zboru RS maja 2004. S tem dokumentom se je slovenski visokošolski študij uskladil s smernicami bolonjskega procesa; med drugim je ZVIS določil študijsko strukturo z dvema oziroma tremi glavnimi stopnjami ter predvidel javno neodvisno agencijo za zagotavljanje kakovosti visokega šolstva (ZVIS 2004). ZVIS in Zakon o vrednotenju in priznavanju izobraževanja (ZVPI 2004) sta zagotovila zakonsko podlago za uvajanje bolonjske reforme v Sloveniji, v skladu s katero so se od študijskega leta 2005/2006 začeli postopoma uvajati in izvajati bolonjski študijski programi⁵⁰ (Nendl in Zupan 2008, 26). Skrajni rok za njihovo uvedbo na vseh slovenskih univerzah je bilo študijsko leto 2009/2010, medtem ko se stari, nebolonjski študijski programi zaključujejo s študijskim letom 2015/2016.

⁴⁹ Slovenija je bila ena od 29 izvirnih podpisnic Bolonjske deklaracije. A evropeizacija in internacionalizacija visokega šolstva sta potekali že prej. V procesu vstopanja v EU je Slovenija sodelovala v programu TEMPUS, kasneje pa tudi v programu SOCRATES. Leta 1997 je Vlada RS v okviru UNESCO in Sveta Evrope podpisala Lizbonsko konvencijo o priznavanju kvalifikacij v visokem šolstvu. Z ratifikacijo tega dokumenta je postal evropski sistem priznavanja tudi slovenski. Kot piše Miklavič, vsemu temu navkljub na univerzitetni ravni konec devetdesetih let prejšnjega in v prvih letih tega stoletja ni bilo zaslediti opaznejših vsebinskih premikov v smeri evropeizacije (Miklavič 2008, 99).

⁵⁰ Prve so s študijskim letom 2005/2006 bolonjske študijske programe uvedle Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani ter Fakulteta za upravo Univerze v Ljubljani. Prva in tretja sta prevzeli sistem 3 + 2, medtem ko je Fakulteta za družbene vede uvedla sistem 4 + 1.

S sprejetjem visokošolske zakonodaje je odgovornost za izvedbo reforme prešla na visokošolske ustanove, ki pa so se pri uvajanju novih študijskih programov soočale s številnimi težavami. Miklavič, Nendl, Tušarjeva in Zupan (2006, 6–8) razloge zanje najdejo na eni strani v nepripravljenosti fakultet na večje spremembe ter njihovi nenaklonjenosti medsebojnemu povezovanju in sodelovanju, saj na to v prejšnjem sistemu samoupravljanja niso bile navajene. Po mnenju omenjenih avtorjev je reforma naletela na odpor tudi zaradi nepoznavanja novosti, zaradi navezanosti na obstoječe stanje in zaradi strahu pred spremembami. Prav tako se je veliko t. i. bolonja skeptikov strinjalo s pomisleki akademikov, ki so menili, da bolonjska reforma predstavlja grožnjo akademski svobodi in ustavno zagotovljeni avtonomiji univerze, ki bo z bolonjskim procesom služila zgolj gospodarskim interesom (Miklavič 2004, 29).

Najbolj polemična razprava v Sloveniji je potekala v zvezi z novo strukturo diplomskih stopenj, zlasti o pomenu prve diplomske stopnje za trg dela. Miklavič, Nendl, Tušarjeva in Zupan v dokumentu *Bolonjski proces: Med delodajalci in visokim šolstvom v Sloveniji* (2006, 6–8) odnos do tega vprašanja primerjajo z ugotovitvami v poročilu Združenja evropskih univerz (EUA) *Trends IV*, ki je takrat ugotovilo, da so univerze zadržane do reforme strukture diplomskih stopenj, ter izpostavilo vprašanje relevantnosti prve diplomske stopnje za trg dela (Miklavič, Nendl, Tušar, Zupan 2006, 6–8).

Razvoj bolonjskega procesa in uvajanje bolonjske reforme v Sloveniji sta seveda tesno povezana s sprejemanjem visokošolske zakonodaje, še zlasti z noveliranjem ZVIS. Implementacija reforme je bila v veliki meri del politične igre in igre moči, saj se je uresničevanje smernic bolonjskih dokumentov gibalo v različni smereh, odvisno od tega, ali je bila v določenem obdobju na oblasti t. i. levosredinska ali t. i. desnosredinska politična opcija. Če so dokumenti, sprejeti pred letom 2004, ko je vlado vodila t. i. levosredinska politična opcija, načrtali implementacijo bolonjske reforme v skladu s smernicami, sprejetimi na konferencah v Bologni, Pragi in Berlinu, ki so bili usklajeni z vsemi takrat sodelujočimi visokošolskim partnerji v Sloveniji, pa dokumenti, sprejeti po letu 2004, točneje v obdobju 2004–2008, ko je vlado RS vodila t. i. desnosredinska politična opcija, kažejo na razkorak v dojemanju pomena bolonjske reforme in razumevanju njene implementacije med politiko in akademsko sfero ter študenti.

Na to kaže začetek noveliranja ZVIS v drugi polovici leta 2005, ko so predlogi takrat pristojnega ministrstva po mnenju študentov ter tudi akademikov predstavljali odmik od uresničevanja bolonjskega procesa v Sloveniji, čeprav se je Slovenija (pristojni minister) s

podpisom Bergenskega komunikeja⁵¹ k temu zavezala (ŠOS 2005c, 13. december). Najbolj polemičen del razprave je zaznamovalo vprašanje enačenja ravni izobrazbe, pridobljene z novim študijskim sistemom, z ravnmi izobrazbe, pridobljene po starih študijskih programih. Pojavila se je tudi težnja po širjenju števila programov, ki bi bili organizirani enovito (5 + 0) in ne tako, kot predvideva bolonjski proces (4 + 1 ali 3 + 2) v svojem prvem cilju. Novela ZVIS (Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o visokem šolstvu, ZVIS-E 2006)⁵² je tudi predvidela, da naj bi za zagotavljanje kakovosti visokega šolstva namesto neodvisne agencije z lastno strokovno podporo skrbel Svet RS za visoko šolstvo, ki hkrati opravlja tudi vlogo akreditacijskega telesa. Zadnjemu je najostreje nasprotovala Študentska organizacija Slovenije (ŠOS), ki je bila leta 2003 predlagateljica ustanovitve Javne agencije za visoko šolstvo, ki bi bila pristojna za razvojno in svetovalno delo v visokem šolstvu ter za zunanjo evalvacijo visokega šolstva. Le z ustanovitvijo takšne agencije je bilo po mnenju študentov mogoče vzpostaviti evropsko primerljiv, transparenten in neodvisen sistem zagotavljanja kakovosti v Sloveniji (ŠOS 2005c, 13. december).

Potem ko je ZVIS iz leta 2004 uzakonil ustanovitev te agencije⁵³ (ustanovljena naj bi bila do 31. decembra 2005, ZVIS 2004), jo je ZVIS-E ukinil, njene pristojnosti pa prenesel na Svet RS za visoko šolstvo, kar po mnenju ŠOS in tudi nekaterih drugih deležnikov v visokem šolstvu ni ustrezalo evropskim standardom, sprejetim na nadnacionalni ravni (ŠOS 2005c, 13. december). A vlada je kljub nasprotovanju univerz, Sveta RS za visoko šolstvo, ŠOS, Gospodarske zbornice Slovenije in nekaterih najvidnejših strokovnjakov za visoko šolstvo ter vetu Državnega sveta RS vztrajala pri popravkih visokošolske zakonodaje (Nendl, Zupan 2008, 27). Novela ZVIS-E je bila sprejeta v Državnem zboru RS julija 2006. Takoj ko je ZVIS-E stopil v veljavo (11. septembra 2006), je Državni svet RS na pobudo ŠOS vložil pobudo za presojo ustavnosti po njihovem mnenju spornih členov ZVIS-E: po mnenju ŠOS je bil najbolj sporen 15. člen, ker je med drugim izenačil dotedanjo univerzitetno izobrazbo in izobrazbo, pridobljeno po 2. bolonjski stopnji, ter členi, ki so namesto neodvisne agencije za zagotavljanje kakovosti visokega šolstva predvideli, da bi naloge akreditacije in evalvacije prevzel Svet RS za visoko šolstvo (ŠOS 2006k, 11. september). Ustavno sodišče RS je januarja 2008 izdalo odločbo (U-I-370/06-20, 17. januar 2008), v kateri je ugotovilo, da je

⁵¹ Bergenski komunike je na konferenci v Bergnu leta 2005 v imenu Republike Slovenije podpisal takratni minister za visoko šolstvo znanost in tehnologijo dr. Jure Zupan.

⁵² Proces noveliranja ZVIS 2004 se je začel v drugi polovici leta 2005, Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o visokem šolstvu (ZVIS-E) pa je bil v Državnem zboru RS sprejet 11. julija 2006 (ZVIS-E 2006).

⁵³ Ustanovitev Javne agencije za visoko šolstvo je uzakonil ZVIS iz leta 2004 v poglavju V.a oz. v 51. členu (ZVIS 2004).

celoten ZVIS-E v neskladju z Ustavo RS, ker ne ureja pravnega položaja diplomantov, ki so se po veljavni zakonodaji, z univerzitetno diplomo vpisali na študijski program druge bolonjske stopnje in upravičeno pričakovali pridobitev višje stopnje izobrazbe (15. člen ZVIS-E). Ustavno sodišče je razveljavilo tudi določilo, da je strokovni organ Sveta RS za visoko šolstvo⁵⁴ organ v sestavi ministrstva, saj da je takšna ureditev v neskladju z določilom, da naj bi bil Svet RS za visoko šolstvo, ki naj bi bil pristojen za zagotavljanje kakovosti, neodvisen organ (Ustavno sodišče RS 2008, 17. januar).

Čeprav se je Ustavno sodišče glede Sveta RS za visoko šolstvo izreklo le o tem, da njegov strokovni in administrativni ne more biti organ v sestavi MVZT, ker bi to ogrozilo neodvisnost Sveta, ne pa tudi, da svet ne more opravljati vloge neodvisne evalvacije in akreditacije visokošolskih študijskih programov (torej dela, ki bi ga opravljal NAKVIS), Svet RS v tej vlogi ni zaživel, saj so z razveljavitvijo ZVIS-E padle vse takrat predlagane spremembe visokošolske zakonodaje, tudi nadomestitev NAKVIS s Svetom RS za visoko šolstvo.

Odločitev v zvezi s tem, kdo in na kakšen način naj skrbi za zagotavljanje kakovosti visokega šolstva v Sloveniji, je bila nato sprejeta z novo spremembo ZVIS šele konec leta 2009 (ZVIS-G 2009), s katero so bili v besedilo zakona vrnjeni člani št. 51, ki so že v ZVIS 2004 opredeljevali ustanovitev Nacionalne agencije Republike Slovenije za kakovost v visokem šolstvu (NAKVIS)⁵⁵. Slovenija je tako za uvedbo omenjene agencije potrebovala kar šest let.

Do leta 2006 je sicer implementacijo bolonjske reforme v Sloveniji spremljalo nemalo zapletov. Miklavič, Nendl, Tušarjeva in Zupan so v raziskavi *Bolonjski proces: Med delodajalci in visokim šolstvom* (2006) dotedanji potek ocenili takole:

Težave se kažejo pri procesu reforme programov in strukture študija, kar nas navaja na sklep, da visokošolski učitelji niso dovolj uglaseni z reformnim procesom. Ni težko zaključiti, da jim primanjkuje

⁵⁴ 48. člen ZVIS-UPB3 (2006) se je glasil: Vlada Republike Slovenije ustanovi Svet Republike Slovenije za visoko šolstvo kot posvetovalni, akreditacijski, evalvacijski in habilitacijski organ Republike Slovenije. Svet Republike Slovenije za visoko šolstvo je pri opravljanju svojih nalog in odločanju samostojen. Vse odločitve sprejema neodvisno, strokovno in nepristransko. V osmem odstavku 50. člena je bilo nato zapisano: Strokovne, organizacijske in administrativne naloge za Svet Republike Slovenije za visoko šolstvo opravlja organ v sestavi ministrstva, pristojnega za visoko šolstvo. Posamezne naloge se lahko oddajo zunanjim izvajalcem (ZVIS-UPB3 2006). Po mnenju ŠOS in ostalih deležnikov v visokem šolstvu bi to, da bi strokovne, organizacijske in administrativne naloge za Svet opravljal organ v sestavi pristojnega ministrstva, sporno, saj bi to lahko ogrozilo neodvisnost delovanja Sveta. Člen so zato vložili v ustavno presojo in Ustavno sodišče RS ga je delno razveljavilo (Ustavno sodišče 2008).

⁵⁵ Na tem mestu je smiselno omeniti, da je sprememba visokošolske zakonodaje, ki je predvidela ustanovitev NAKVIS, sprejela t. i. levosredinska vladajoča opcija, ki je leta 2008 zmagala na parlamentarnih volitvah in nato sestavila novo vladajočo koalicijo.

razumevanja novih družbenih okoliščin in razmer na trgu dela. Na vladni strani je moč zaznati več skrbi za določanje ekvivalenc med starimi in novimi ravni izobraževanja, kot kaj bodo dosežki nove strukture študija. Pristojno ministrstvo tudi ne igra povezovalne vloge v debati deležnikov, saj prihaja celo do nesoglasij med vlado in drugimi deležniki na visokošolskem prizorišču. Slednje ustvarja konfliktno vzdušje in ogroža kakovost reformnega procesa (Miklavič, Nendl, Tušar, Zupan 2006, 8).

Dobro leto pred skrajnim zakonsko določenim rokom za uvedbo bolonjskih študijskih programov na slovenskih visokošolskih zavodih je bilo v Sloveniji zaznati le majhen napredek pri implementaciji bolonjske reforme. Zelo nazorno ga prikazuje opis takratnega stanja na največji slovenski univerzi. Iz *Poslovnega poročila Univerze v Ljubljani za leto 2007* je namreč razvidno, da akreditacija bolonjskih študijskih programov na fakultetah članicah univerze poteka zelo počasi:

Največ članic je začelo prenavljati študijske programe 1. stopnje v letu 2007, v tem letu je do sedaj tudi največ programov akreditiranih na Svetu RS za visoko šolstvo. Od vseh akreditiranih prvostopenjskih programov je v letu 2007 akreditiranih dobrih 43 % (43,10 %), od drugostopenjskih pa 30 % (30,14), kar kaže na to, da so, razen prvih treh, ki so študijske programe 1. in 2. stopnje hkrati akreditirale leta 2005, članice začele prenavljati programe postopoma, najprej prvostopenjske (Univerza v Ljubljani 2007, 18).

Da se je Univerza v Ljubljani že takrat zavedela, da se je z implementacijo bolonjske reforme znašla pred velikim izzivom in da so novi bolonjski študijski programi le kozmetični popravki starih, kaže naslednji zapis v uvodu poročila:

Na pedagoškem področju smo se ukvarjali predvsem z bolonjsko prenovo študijskih programov. Prenova poteka počasi. Zdi se, da stara, tradicionalna univerza težko sprejema korenite reforme študijskega procesa. Samo upamo lahko, da bomo do zakonsko določenega roka uspeli prenoviti vse študijske programe. Ker kasnimo z bolonjsko prenovo programov, nismo uspeli niti skrajšati časa študija niti povečati prehodnosti iz enega v drug letnik (Univerza v Ljubljani 2007, 3).

Tudi MVZT je v *Poročilu o uvajanju bolonjskega procesa v Sloveniji* aprila 2008 ugotovilo težave pri uvajanju bolonjskih študijskih programov pri zavodih na področju umetnosti (akademije), pedagogike (izobraževalne vede-pedagoške fakultete), sociale, zdravstva ter naravoslovja in računalništva ter napovedalo težave pri uvajanju bolonjskega procesa tudi tam, kjer novih študijskih programov z dotakratnih strokovnih področij morda ne

bo, pri dvopredmetnih programih pa, kadar študij poteka na dveh ali več fakultetah (MVZT 2008, april).

Kljub temu pa ni mogoče trditi, da na področju uvajanja bolonjskega procesa v Sloveniji v tistem času ni bilo nič narejenega. Januarja 2006 je bila imenovana *Skupina za promocijo bolonjskega procesa 2005/06*, ki so jo sestavljali predstavniki treh slovenskih univerz in študentov. Osnovna naloga skupine je bila promocija bolonjskega procesa oz. EVP v akademski, študentski in splošni javnosti ter širjenje informacij in svetovanje visokošolskim institucijam o vseh vidikih/elementih bolonjskega procesa (MVZT 2006a, 30. januar).

Po tem, ko so morali vsi visokošolski zavodi v Sloveniji na podlagi ZVIS (2004) v študijskem letu 2009/2010 začeti študentom ponujati le bolonjske študijske programe, je v okviru MVZT začel (november 2009) delovati tudi *Strokovni svet za spremljanje implementacije bolonjskega procesa – Nacionalna skupina bolonjskih ekspertov* (CMEPIUS 2008–2009 in 2011–2013). Njena naloga je bila spremljanje implementacije bolonjskega procesa in reforme visokega šolstva v RS na ravni visokošolskih zavodov in na nacionalni ravni, ustanovljena pa je bila z namenom spodbuditi dialog in pretok informacij na področju oblikovanja politik s področja visokega šolstva med ministrstvom, visokošolskimi zavodi in vsemi visokošolskimi partnerji. V skupini so (so)delovali predstavniki visokošolskih zavodov (univerz in višjih strokovnih šol), pristojnega ministrstva, študentov, Sekretariata Sveta RS za visoko šolstvo in Gospodarske zbornice Slovenije. Ob ustanovitvi skupine je bila med drugim podana pobuda za izvedbo celostne analize bolonjskega procesa na nacionalni ravni, ki je bilo objavljeno leta 2012 (Kropivnik 2012). Delo nacionalne skupine bolonjskih ekspertov 2008–2009 je nadaljevala skupina bolonjskih ekspertov 2009–2011, delo te pa skupina bolonjskih ekspertov 2011–2013⁵⁶. Skupine so v času svojega delovanja pripravile številne delavnice, posvete oz. seminarje, povezane s posameznimi področji bolonjskega procesa⁵⁷. Skupine bolonjskih ekspertov so bile ena od odprtih metod koordinacije (OMK)⁵⁸, ki je vključevala

⁵⁶ Vse tri skupine so bile del projekta Evropskih skupnosti Vseživljenjsko učenje. Del vsebinske koordinacije projekta je izvajal MVZT, medtem ko je bil nosilec projekta Center RS za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja (CMEPIUS), ki je hkrati predstavljal tudi vez z Izvršno agencijo za izobraževanje, avdiovizualno področje in kulturo (EACEA) v Bruslju, ki je na evropski ravni skrbela za aktivnosti bolonjskih ekspertov (CMEPIUS).

⁵⁷ Bolonjski eksperti, ki so bili del Nacionalne skupine bolonjskih ekspertov, so v okviru CMEPIUS delovali od leta 2008 do 2013. To so bili strokovnjaki, aktivni na področju visokega šolstva in višješolskega izobraževanja. Kot skupina bolonjskih ekspertov so skupaj nudili zaposlenim in študentom na visokošolskih zavodih in višjih strokovnih šolah pomoč in podporo ter informacije s treh prednostnih področij bolonjskega procesa:

- Tristopenjske strukture študija.
- Kreditnega sistema (ECTS) - njegovo pravilno razumevanje in uporaba.
- Vrednotenja učnih dosežkov (priloga k diplomam, nacionalni ogroditvi kvalifikacij) (CMEPIUS).

⁵⁸ Odprta metoda koordinacije (OMK) je razložena v opombi št. 25.

dialog med oblikovalci politik na področju visokega šolstva, visokošolskimi zavodi in vsemi visokošolskimi partnerji.

Z bolonjskim procesom so povezani tudi ključni dokumenti o visokem šolstvu v Sloveniji v tistem obdobju – nacionalni programi visokega šolstva (NPVŠ). Prvi tak dokument je Državni zbor RS sprejel 26. februarja 2002 (NPVS 2002), v njem pa bolonjski proces sploh ni omenjen, kar ni presenečenje, saj smo že ugotovili, da so se razprave o procesu v Sloveniji začele šele po letu 2002.

Drugi tak dokument, Resolucija o nacionalnem programu visokega šolstva 2007–2010 (ReNPVS2007–2010), je Državni zbor RS sprejel septembra 2007. Oblikovanje tega dokumenta je trajalo več kot leto in pol, na koncu pa je bil v Državni zbor RS predlagan brez soglasja visokošolskih partnerjev⁵⁹, ki so se umaknili iz razprave, ker se niso strinjali z načinom sprejemanja dokumenta ter z njegovo vsebino. Omenjeni visokošolski partnerji so na predlagani dokument skupaj vložili kar 250 dopolnil, ki pa so bila, bodisi v postopku oblikovanja besedila oz. na koncu na obravnavi na matičnem odboru Državnega zbora RS, v večini zavržena. ŠOS je ob sprejetju dokumenta v Državnem zboru RS v sporočilu za medije med drugim zapisala:

Resolucija bi morala vsebovati izhodišča za oblikovanje nove visokošolske zakonodaje, kot so visoko šolstvo in znanstvenoraziskovalno delo kot javno dobro in javna odgovornost, dostopno kakovostno visoko šolstvo brez šolnin, avtonomija univerz in študentskega organiziranja ter razvoj visokega šolstva na podlagi poglobljenih strokovnih analiz, dolgoročnih projekcij in strategij. Iz predloga Resolucije je še vedno razvidno, da so cilji podrejeni gospodarskim interesom, zelo malo se naslavlja probleme v visokem šolstvu, vpeljava bolonjskih programov je vključena le po nujnosti. Osrednji proces v visokem šolstvu, bolonjski proces, igra stransko vlogo v resoluciji, prav tako partnerstvo, sooblikovanje in socialna dimenzija visokega šolstva (ŠOS 2007l, 26. september).

MVZT je septembra 2010 začelo javno razpravo o osnutku Nacionalnega programa visokega šolstva 2011–2020 (ReNPVŠ11–20), ki je bila del programa Držna Slovenija – družba znanja. Razprava o dokumentu je trajala skoraj dve leti, vlada pa je predlog omenjenega dokumenta sprejela marca 2011, po razpravi v Državnem zboru RS. Maja 2011 je Državni zbor RS omenjeni dokument sprejel, pri čemer pa so študentje izrazili zadržke do

⁵⁹ Visokošolski partnerji pri sprejemanju ReNPVS 2007–2010 so bili: Univerza v Ljubljani, Univerza v Mariboru, Univerza na Primorskem, ŠOS, Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture (SVIZ), Koordinacija raziskovalnih inštitutov Slovenije (KORIS), Sindikat delavcev v vzgojni, izobraževalni in raziskovalni dejavnosti (VIR), Neodvisni sindikat delavcev ljubljanske univerze (NSDLU) ter Inženirska akademija Slovenije (IAS).

njegove vsebine, še posebej v delih, ki se nanašajo na uresničevanje bolonjskega procesa v Sloveniji. ŠOS je tako izpostavila predvsem vprašanja socialne dimenzije visokega šolstva (dostopnost, šolnine, vračanje šolnin, posojilne sheme), kakovosti (akreditacija, prevelika avtonomija univerz pri akreditaciji in evalvaciji študijskih programov) in drugih dimenzij visokega šolstva ter izrazila pomislek o uresničljivosti programa, saj v resoluciji nadaljnje financiranje visokega šolstva ni bilo jasno določeno. ŠOS je ocenila, da je bil program resolucije uresničljiv le ob zadostni meri javnega financiranja in seveda ob pripravljenosti visokošolskih deležnikov na spremembe, ki jih je predvideval (ŠOS 2011, 20. maj).

5 EVROPSKA ŠTUDENSKA ZVEZA

V empiričnem delu tega magistrskega dela bom analizirala vpliv EŠZ na razvoj bolonjskega procesa na nadnacionalni in nacionalni ravni v Sloveniji kot tudi vpliv procesa na EŠZ. Predmet raziskovanja v tem poglavju bo tako delovanje EŠZ v bolonjskem procesu, cilj analize pa bo pokazati vpliv organizacije na razvoj procesa ter načine, na katere je vplivala nanj, ter prikazati, če in kako je proces vplival na EŠZ. Skozi analizo bom zasledovala naslednji dve tezi:

1. EŠZ kot mednarodna zasebna NPO je pomembno vplivala na razvoj bolonjskega procesa na dveh ravneh – nadnacionalni in nacionalni ravni.
2. Bolonjski proces je močno zaznamoval delovanje EŠZ – njeno vsebinsko delovanje in njeno strukturo.

Obe zastavljeni tezi bom potrdila (ali zavrnila) s pomočjo dveh raziskovalnih vprašanj, na katerih bo temeljil proces analize:

3. Kako, na kakšen način in s kakšnimi mehanizmi je EŠZ vplivala na razvoj bolonjskega procesa?
4. Ali in če da, kako, bolonjski proces prinaša spremembo odnosa med evropskimi političnimi institucijami in zasebnimi neprofitnimi organizacijami?

Za potrebe analize bo v tem poglavju uporabljena naslednja metodologija: Za predstavitev in umestitev EŠZ na začetku tega poglavja ter ŠOS v nadaljevanju bom uporabila primerjalno-zgodovinsko analizo ter zgodovinsko-razvojno analizo. Za potrditev raziskovalnih tez ter iskanje odgovorov na raziskovalni vprašanji mi bo v prvi vrsti služila analiza sekundarnih virov (deklaracij, komuniquejev, stališč, poročil, konvencij in drugih dokumentov, povezanih z delovanjem študentov v bolonjskem procesu). Za lažje razumevanje sekundarnih virov bom uporabila kvalitativni pristop v obliki strukturiranih intervjujev z nekaterimi deležniki v procesu, in sicer s študentskimi predstavniki, ki so sodelovali v bolonjskem procesu tako na nadnacionalni kot tudi na nacionalni ravni. Pričakujem, da mi bodo intervjuji omogočili boljše razumevanje posameznih faz razvoja bolonjskega procesa ter vsaj delen vpogled v ozadje razvoja procesa.

5.1 Nastanek in razvoj EŠZ

Evropska študentska zveza (EŠZ; v izvirniku European Students' Union (ESU)) je mednarodna zasebna NPO, pod okrilje katere se združuje 45 nacionalnih študentskih organizacij iz 38 evropskih držav⁶⁰. EŠZ skozi svoje članstvo predstavlja več kot 11 milijonov študentov v Evropi (EŠZ).

Prvi zametki študentskega organiziranja na nadnacionalni, evropski ravni segajo v leto 1982: 17. oktobra 1982 se je sedem nacionalnih študentskih organizacije (iz Norveške, Velike Britanije, Švedske, Islandije, Francije, Danske in Avstrije) povezalo v t. i. Zahodnoevropski študentski informacijski urad (Western Europe Student Information Bureau (WESIB)), katerega namen je bil koordinirati pretok informacij med organizacijami članicami in pretok informacij od evropskih in mednarodnih teles (Sveta EU, Evropske skupnosti in UNESCO). WESIB je v skladu s svojimi cilji dvakrat letno organizirala seminarje na temo visokega šolstva, na katerih se je sestajal in sprejemal odločitve tudi najvišji organ urada – skupščina (Board). WESIB je predsedovala ena izmed organizacij članic, vodil pa jo je direktor. Sekretariat WESIB je bil v Stockholmu do leta 1986, ko se je preselil v London, leta 1988 na Dunaj, leta 2000 pa v Bruselj (International Relations Unit).

Politične spremembe v vzhodni Evropi konec 80. let prejšnjega stoletja so vplivale tudi na WESIB. Glede na to, da je bilo članstvo v organizaciji odprto tudi za vse nacionalne študentske organizacije iz vzhodnoevropskih držav, se je WESIB na 17. zasedanju upravnega odbora februarja 1990 preimenovala v Evropski študentski informacijski urad (European Student Information Bureau (ESIB)) (International Relations Unit). Število članic je v dveh letih (do leta 1992) s 16 naraslo na 32. Ker je takrat še Evropska skupnost postajala bolj aktivna na področju visokega šolstva, konec 80. let prejšnjega stoletja predvsem na izvedbeni ravni s programom za spodbujanje mobilnosti mladih Socrates⁶¹ oz. njegovim podprogramom Erasmus, so se nacionalne študentske organizacije odločile temu prilagoditi tudi poslanstvo ESIB. Iz sprva zgolj informacijskega urada se je ESIB preoblikovala v nadnacionalno organizacijo, ki je predstavljala in zastopala stališča študentov v evropskih ustanovah. ESIB je dobila moč oblikovanja in sprejemanja stališč na 21. zasedanju upravnega odbora novembra 1991. Upravni odbor ESIB je na 23. zasedanju (novembra 1992) podelil več pristojnosti

⁶⁰ Stanje na dan 29. februarja 2016. Članstvo v EŠZ je odprto za vse nacionalne študentske organizacije, ki so demokratične, reprezentativne in neodvisne; ki so odprte za vse študente, ne glede na njihovo politično prepričanje, veroizpoved, etnično ali kulturno pripadnost, spolno usmerjenost ali socialni položaj; ki jih upravljajo in nadzorujejo študentje; katerih predstavniki so izvoljeni na demokratičnih volitvah. V EŠZ lahko delujejo tudi druge študentske organizacije (ki niso nacionalne), in sicer kot pridružene članice. Na dan 29. februarja 2016 je bilo takih 14 (EŠZ).

⁶¹ Socrates je bil program Evropske skupnosti, namenjen spodbujanju evropskega sodelovanja na področju izobraževanja. Razdeljen je bil na več stopenj, ki so pokrivala posamezne stopnje ali področja izobraževanja. Program Socrates je leta 2007 nadomestil Program EU za vseživljenjsko učenje (CMEPIUS).

direktorju, ustanovljene pa so bile tudi delovne skupine (International Relations Unit). Ker ESIB ni bila več samo informacijski urad, je upravni odbor na 24. zasedanju (maja 1993) sklenil, da ime spremeni v Zvezo nacionalnih študentskih organizacij Evrope (The National Unions of Students in Europe), pri čemer pa je obdržal že uveljavljeno kratico ESIB (International Relations Unit). Zaradi reprezentativnosti ESIB v evropskih ustanovah je upravni odbor na 31. zasedanju (novembra 1996) sklenil, da je potrebno prestrukturirati organizacijo; vodenje ESIB je takrat prevzel predsednik (in ne več direktor) skupaj z Izvršnim odborom (International Relations Unit).

Področje delovanja ESIB pa je bilo v 90. letih prejšnjega stoletja dokaj omejeno, saj področje visokega šolstva še ni bilo del politike EU, niti se z njim ni ukvarjala kakšna evropska ustanova. To se je spremenilo s podpisom Bolonjske deklaracije leta 1999. Čeprav ESIB, kot smo že zapisali v uvodu tega magistrskega dela, na vrh v Bologno ni bila povabljen, pa je z intenzivnimi prizadevanji dve leti kasneje na vrhu v Pragi kot reprezentativna organizacija študentov v Evropi postala uradna posvetovalna članica bolonjskega procesa (International Relations Unit in EŠZ).

Aktivno (so)delovanje v bolonjskem procesu je pomembno vplivalo na organizacijsko strukturo in vsebino delovanja ESIB. Strukturne, organizacijske in vsebinske spremembe, ki jih je organizacija doživela po letu 1999, kažejo na neposreden vpliv procesa nanjo. Kot rezultat študentskih prizadevanj za vključitev v bolonjski proces je bil po podpisu Bolonjske deklaracije leta 1999 ustanovljen Odbor za Prago (Committee on Prague), katerega osnovna naloga je bila pripraviti vsebine organizacije za ministrsko konferenco v Pragi leta 2001 in hkrati doseči formalno sprejetje v bolonjski proces. Po formalni priključitvi organizacije bolonjskemu procesu se je Odbor za Prago preimenoval v Odbor za bolonjski proces (Bologna Process Committee, BPC, 2001–2006), ukvarjal pa se je predvsem z visokošolskimi vsebinami v procesu (kakovost visokega šolstva, ogrožje kvalifikacij...). Zaradi čedalje pogostejših razumevanj visokega šolstva kot tržnega blaga, ki jih niso mogle zaobiti niti razprave v okviru bolonjskega procesa, je bil leta 2001 ustanovljen Odbor za poblagovljenje visokega šolstva (Committee on Commodification of Education, COCO, 2001–2006), ki se je ukvarjal predvsem z vprašanjem socialne razsežnosti bolonjskega procesa. S tem pa proces prilagoditve študentske organizacije delovanju v bolonjskem procesu še ni bil končan; leta 2007 je pristojnosti in naloge Odbora za bolonjski proces prevzel Odbor za visoko šolstvo, pristojnosti in naloge Odbora za poblagovljenje visokega šolstva pa Odbor za socialne zadeve. Oba odbora sta bila do leta 2010 pomembna akterja v bolonjskem procesu, saj sta aktivno

sodelovala v skupini E4⁶². Leta 2011 je vse odbore nadomestil Izvršni odbor⁶³ (EŠZ, Miklavič, Klemenčič 2012).

Vključitev študentov v bolonjski proces oz. v proces oblikovanja evropske visokošolske politike na splošno je terjal tudi fizično bližino na lokaciji, kjer so te politike nastajale, se oblikovale in sprejemale. Zato se je leta 2000 Sekretariat ESIB preselil v Bruselj, kjer organizacija deluje še danes (EŠZ, Klemenčič 2012).

Z vprašanjem reprezentativnosti ESIB v bolonjskem procesu je povezana sprememba imena organizacije. Potem ko si je ESIB tudi formalno zagotovila delovanje v bolonjskem procesu kot reprezentativna predstavica evropskih študentov, je bilo njeno vodstvo prepričano, da ime ESIB (Zveza nacionalnih študentskih organizacij Evrope) ne ustreza več njeni vlogi in delu, ki ga opravlja. Tako je Izvršni odbor ESIB na 52. zasedanju Skupščine (maja 2007 v Londonu) predlagal preimenovanje organizacije v Evropsko študentsko zvezo (EŠZ), ki je bila sprejeta soglasno. To ime naj bi bolje odražalo vlogo in delovanje organizacije v bolonjskem procesu kot tudi njeno poslanstvo na splošno (International Relations Unit).

Poslanstvo EŠZ opredeljuje 3. člen statuta organizacije:

1. Zastopati stališča študentov v izobraževalnem sistemu kot celoti.
2. Zastopati socialne, ekonomske, politične in kulturne interese študentov, človekove pravice študentov, ki neposredno ali posredno vplivajo na socialni položaj študentov.
3. Zastopati enake možnosti za vse študente, ne glede na njihovo politično prepričanje, veroizpoved, etnično ali kulturno pripadnost, spol, spolno usmerjenost, socialni položaj ali katero koli drugo osebno okoliščino (invalidnost)
4. Zastopati pravico vseh ljudi do študija.

⁶² Skupino E4 so v bolonjskem procesu sestavljale štiri organizacije: Evropska zveza univerz (EUA), Evropska zveza visokošolskih zavodov (EURASHE), Evropska študentska zveza (EŠZ) in Evropska mreža za zagotavljanje kakovosti (ENQA). Skupina je med drugim pripravila smernice za zagotavljanje kakovosti v evropskem visokošolskem prostoru (ENQA, standardi in smernice 2005), zadolžena pa je bila tudi sprva za vzpostavitev, nato pa za vzdrževanje in nadgradnjo Evropskega registra agencij za zagotavljanje kakovosti visokega šolstva (EQAR).

⁶³ EŠZ vodi Izvršni odbor, ki mu predseduje predsednik skupaj z dvema podpredsednikoma (skupaj je v Izvršnem odboru 10 članov). Izvršni odbor imenuje še tri koordinatorje, ki v njegovem imenu koordinirajo posamezna področja delovanja organizacije. Predsednika in podpredsednika Izvršnega odbora ta obdobje enega leta imenujejo člani Skupščine. Izvršni odbor, ki tudi predstavlja organizacijo navzven, je odgovoren tako za politično kot tudi finančno vodenje in upravljanje organizacije na dnevni bazi ter za izvrševanje odločitev, ki jih sprejme Skupščina (EŠZ).

5. Spodbujati sodelovanje na evropski in globalni ravni z namenom olajšati izmenjavo informacij med študenti in študentskimi organizacijami.
6. Spodbujati sodelovanje z drugimi organiziranimi skupinami o zadevah, ki se nanašajo na izobraževanje ali položaj študentov.
7. Zagotavljati pomoč in podporo nacionalnim študentskim organizacijam pri zastopanju pravic in interesov študentov (Statut EŠZ, 3. člen).

EŠZ⁶⁴ združuje, pomaga, izobražuje in informira predstavnike nacionalnih študentskih organizacij o razvoju in dogajanju na področju visokošolske politike v Evropi. V tem pogledu je edina tovrstna vseevropska študentska platforma, zato je njen pomen za vključenost študentov v procese oblikovanja in sprejemanja politik EU na področju visokega šolstva še toliko večji. EŠZ svojim članicam, nacionalnim študentskim organizacijam, nudi predvsem vsebinsko podporo, in sicer organizira seminarje, izobraževanja, konference in kampanje, ki so pomembne za študente, izvaja raziskave na področjih, ki jih pokriva, sodeluje v in izvaja različne partnerske projekte, opravlja vlogo informacijskega servisa za študente in izdaja številne publikacije za študente, politike in strokovnjake s področja visokega šolstva⁶⁵.

V preteklosti, tudi v najbolj intenzivnem obdobju razvoja bolonjskega procesa, so izjemno pomembno vlogo opravljali in opravili že omenjeni odbori EŠZ, ki jih je ustanovila in imenovala (in jih še) Skupščina EŠZ. Pristojni so bili za vsebinsko delo na področjih in temah, s katerimi se sicer ukvarja EŠZ – visoko šolstvo, socialne zadeve (šolnine, financiranje), mobilnost, enake možnosti in dostop do visokega šolstva ter evropski procesi⁶⁶. Tako so denimo v preteklosti delovali odbori, kot so Odbor za enakost spolov (2005–2006), Odbor za strateški razvoj (2001–2006), Odbor za poblagovljenje visokega šolstva (2001–2006) in pa seveda Odbor za bolonjski proces (2001–2006), ki ga je leta 2007 nadomestil Odbor za visoko šolstvo (Committee on Academic Affairs). Za potrebe analize tega

⁶⁴ Skupščina (Board) je najvišji organ v EŠZ. Sestavljajo jo predstavniki vseh organizacij članic EŠZ (ena država = dva glasova), ki imajo enoletni mandat. Sestaja se dvakrat na leto, med drugim pa sprejema sprejema akcijski načrt organizacije, resolucije, politike, proračun organizacije, pristojna je za statutarne spremembe. Skupščina izvoli tudi člane in predsednika izvršnega odbora, sprejema odločitve o članstvu v EŠZ, podeljuje status pridruženim članicam ter sprejema vse odločitve v zvezi z vsebinskimi odbori in delovnimi skupinami. Skupščina sprejema odločitve z absolutno večino vseh članov ali z dvotretjinsko večino navzočih članov. Skupščino v Statutu EŠZ opredeljujejo členi v poglavju 5. 1. (EŠZ). Izvršno vlogo v organizaciji opravlja Izvršni odbor – več o tem v prejšnji opombi.

⁶⁵ Dejavnosti, skozi katere EŠZ uresničuje svoje poslanstvo, točneje določa 3.2. člen statuta organizacije, in sicer organizacija za uresničevanje svojih ciljev delovanja (poslanstva) – zbira, povzema in posreduje informacije med članice zveze, – organizira seminarje, srečanja in izobraževanja, – razvija politike in teme, – predstavlja stališča in načela EŠZ med drugimi deležniki na področju izobraževanja, tako v Evropi kot tudi na nacionalni ravni, – organizira kampanje (Statut EŠZ).

⁶⁶ Po strukturni reformi leta 2014 sta odbora nadomestili delovni skupini. Trenutno tako v EŠZ delujeta dve delovni skupini, in sicer Delovna skupina za globalno sodelovanje ter Delovna skupina za etnične manjšine (EŠZ).

magistrskega dela sta najpomembnejša dva odbora, ki sta bila najbolj vključena v razvoj bolonjskega procesa:

*Odbor za visoko šolstvo*⁶⁷ je bil v luči bolonjskega procesa nedvomno najpomembnejši odbor EŠZ, saj je bil odgovoren za pripravo in razvoj ekspertiz na področju visokega šolstva. Odbor je pripravljala predloge politik in strategije na področjih, kot so zagotavljanje kakovosti, ogrožja kvalifikacij, sistem ECTS in študij po meri študenta. Med najpomembnejša področja delovanja odbora so sodili:

- a) Delovanje v t. i. skupini E4 (ENQA, EUA, EURASHE in EŠZ) v okviru bolonjskega procesa; k skupnemu delu jih je zavezal Berlinski komunike.
- b) Delovanje na področju prenove študijskih programov in pri vpeljavi sistema kreditnih točk ECTS.
- c) Delovanje pri vzpostavljanju evropskega ogrožja kvalifikacij.
- d) Organizacija forumov za zagotavljanje kakovosti.
- e) Zagotavljanje vključenosti EŠZ v programu evalvacija visokošolskih ustanov EUA.
- f) Zagotavljanje vključenosti EŠZ v pregled nacionalnih agencij za zagotavljanje kakovosti.
- g) Zagotavljanje vključenosti EŠZ v Evropski register agencij za zagotavljanje kakovosti (European Register for Quality Assurance Agencies (EQAR)).
- h) Sodelovanje v splošnih političnih razpravah o skupnem EVP (EŠZ).

*Odbor za socialne zadeve*⁶⁸ se je ukvarjal s socialno razsežnost visokega šolstva, ki vključuje vprašanja, kot so dostopnost visokega šolstva, štipendije, šolnine, študentsko zdravje, nastanitev in študentsko delo. Odbor je med drugim sodeloval v vseh delovnih in ekspertnih skupinah in na konferencah, ki so obravnavale socialno razsežnost visokega šolstva v bolonjskem procesu, v lizbonski strategiji in strategiji Evropa 2020 ter v visokem šolstvu na splošno. Odbor je prav tako kot Odbor za visoko šolstvo sodeloval tudi v političnih razpravah o skupnem EVP (EŠZ).

Pomemben vsebinski prispevek EŠZ bolonjskemu procesu so predstavljale *publikacije*, ki jih je organizacija izdajala vsaki dve leti. Na implementacijo procesa na nacionalnih ravneh in njegov razvoj so tako vezane knjižice *Bologna With Student Eyes* (EŠZ

⁶⁷ Odbor za visoko šolstvo je sprva deloval pod imenom Odbor za Prago (1999–2001), nato pod imenom Odbor za bolonjski proces (2001–2006) (EŠZ).

⁶⁸ Odbor za socialne zadeve je sprva deloval kot Odbor za poblagovljenje visokega šolstva (2001–2006) (EŠZ).

2003, 2005, 2007, 2009, 2012, 2015), *The Black Book of the Bologna Process* (EŠZ 2005) in *Bologna at the Finish Line* (EŠZ 2010).

EŠZ na področjih, na katerih deluje, sprejema in objavlja več vrst dokumentov, med drugim poročila o delu (activity reports), pobude Skupščine (Board meeting motions), napotke (briefing notes), teme (issues), načrte dela (plans of work), stališča (policy papers), publikacije (publications), speeches (govore), izjave (statements), ustanovne dokumente (statutory documents) in strateške politične dokumente (strategic political priorities) (EŠZ).

Največji del delovanja EŠZ sicer predstavljajo projekti na področju visokega šolstva, ki jih zveza izvaja v sodelovanju s številnimi deležniki s tega področja. Za potrebe analize tega magistrskega dela velja iz preteklosti izpostaviti projekt *Enhancing the student contribution to the Bologna Process(2008–2010)*, katerega cilj je bil podati oceno stanja (s strani študentov) na področju implementacije bolonjske reforme v državah članicah EU in podpisnicah Bolonjske deklaracije, omogočiti študentskemu gibanju, da razvije enotno strategijo v zvezi s prioritetami reforme, sprejetimi na ministrski konferenci v Louvainu, izobraziti študentske predstavnike, da bodo lahko aktivno sodelovali pri implementaciji bolonjske reforme na nacionalni ravni in oblikovati čim bolj celovito sliko o učinkih bolonjskega procesa na visokošolske sisteme, študente in družbo v prvem desetletju od uveljavitve. V okviru projekta so bila med drugim izvedena izobraževanja predstavnikov nacionalnih študentskih organizacij, izdani publikaciji *Bologna with Student Eyes 2009* in *Bologna at the Finish Line 2010*, finančno pa ga je podprla tudi Izvajalska agencija za izobraževanje, avdiovizualno področje in kulturo (EACEA) (CEPS).

EŠZ je na ministrski konferenci v Pragi 2001 skupaj z EUA, EURASHE in SE postala posvetovalna članica bolonjskega procesa in hkrati tudi članica skupine E4, ki je med drugim za vrh v Bergnu leta 2005 pripravila smernice na področju kakovosti visokega šolstva, ter tudi članica Skupine za spremljanje bolonjskega procesa (Bologna Follow-up group–BFUG) in Bolonjske pripravljalne skupine (Bologna Preparatory Group–BPG), ki jo je leta 2003 z Berlinskim komunikejem nadomestil Svet BFUG (Zgaga 2004, 40–52). V omenjenih skupinah je v imenu EŠZ do leta 2006 deloval Odbor za bolonjski proces, od leta 2007 do 2010 pa Odbor za visoko šolstvo⁶⁹. Kot bomo videli v nadaljevanju tega magistrskega dela, je

⁶⁹ EŠZ danes sodeluje z EU, Svetom Evrope in drugimi visokošolskimi partnerji prek številnih projektov. Med drugim je uradna članica Evropskega mladinskega foruma (EMF–European Youth Forum), ki je evropska platforma, ki jo sestavlja več kot 90 nacionalnih mladinskih svetov in mednarodnih nevladnih mladinskih organizacij. Evropski mladinski forum predstavlja in zagovarja potrebe in interese vseh mladih v Evropi skozi njihovo pozitivno in aktivno participacijo. Prizadeva si za enakopravno obravnavo mladih v Evropi, za njihovo

EŠZ sodelovala tudi z drugimi deležniki v evropskem visokošolskem prostoru, v prvi vrsti v okviru bolonjskega procesa (EUA, EURASHE), pa tudi pri izvedbi različnih projektov.

5.2 Postopna krepitev vpliva EŠZ na razvoj bolonjskega procesa

5.2.1 EŠZ kot opazovalka bolonjskega procesa: Od Bologne do Prage

Če so hoteli študentje sodelovati v bolonjskem procesu oz. ga sooblikovati in soustvarjati, so si morali najprej zagotoviti svojo vlogo v njem. Bolonjska deklaracija študentov kot sodelujočih v bolonjskem procesu ne omenja, vidi jih le kot uporabnike visokega šolstva in EVP. Nič bolj jasno študentske vloge v procesu ne napove ali opredeli zapis v zaključku Bolonjske deklaracije: »Še naprej si bomo prizadevali za medvladno sodelovanje, pa tudi sodelovanje z nevladnimi evropskimi organizacijami, ki imajo pristojnosti v visokem šolstvu. Pričakujemo, da bodo univerze odgovorile takoj in pozitivno ter dejavno pripomogle, da bodo naša prizadevanja (za skupni EVP, op. av.) uspešna.« (Bolonjska deklaracija 1999). Ministri podpisniki omenjenega dokumenta so sicer v nadaljevanju bolonjskega procesa napovedali prizadevanja za sodelovanje z nevladnimi evropskimi organizacijami na področju visokega šolstva, vendar je ta izraz preveč splošen, da bi bilo mogoče iz njega zaključiti, ali zajema tudi študentske organizacije ali ne. Jasno pa je, da so kot partnerske organizacije v bolonjskem procesu na začetku procesa videli predvsem (in le) univerze.

Študentje na vrh v Bologno leta 1999 tudi niso bili uradno povabljeni, zato so se nanj, kot so zapisali v uvodu dokumenta *ESIB and the Bologna Process – Creating a European Higher Education Area for and with Students* (EŠZ 2003b), enega izmed tistih, ki so jih sprejeli v okviru delovanja v bolonjskem procesu, povabili kar sami. To potrjuje tudi Zgaga: »(...) so se konference nepovabljeni in nekoliko nepričakovano udeležili tudi predstavniki Zveze nacionalnih študentskih organizacij (ESIB)« (Zgaga 2004, 30). Po njegovem mnenju je bil odziv študentov na ta političen proces pričakovan, saj so se na konferenco v Bologni

vključenost v politično agendo vladnih institucij, še posebej Evropske unije, Sveta Evrope in Združenih narodov (EMF).

EŠZ je tudi partnerica Evropskega združenja študentov (AEGEE–L'Association des états généraux des étudiants de l'Europe), ki je največja evropska študentska organizacija (združenje evropskih študentov in mladih diplomantov z različnih fakultet). AEGEE je prostovoljna, neprofitna organizacija, ki se opira izključno na delo prostovoljcev. Zavzema se za združeno Evropo, mednarodno sodelovanje in komunikacijo, povezovanje študentov, predvsem pa si prizadeva za novo, bolj strpno družbo. Člani AEGEE se poleg osvajanja novega znanja in veščin naučijo tudi bolje razumevati medkulturne razlike (AEGEE).

pripravili tudi drugi akterji na področju visokega šolstva v Evropi, med drugim univerze⁷⁰ ter mreži ENIC in NARIC⁷¹. Zgaga (2004, 29) meni, da oba primera dokazujeta, da so se akademski krogi čedalje bolj zavedali, da je vrh v Bologni priložnost tudi za njihovo umestitev v prihodnji Evropi znanja. Po njegovem mnenju je tako povsem razumljivo, da so k temu stremeli tudi študentje (Zgaga 2004, 29).

Iz intervjuja z dr. Manjo Klemenčič, direktorico EŠZ⁷² v obdobju 1998–2000, nato pa do leta 2001 generalno sekretarko EŠZ⁷³, je razvidno, da so se študentje z bolonjskim procesom začeli ukvarjati že leta 1998:

⁷⁰ Številne evropske univerze v okviru skupine Coimbra Group so 4. junija 1999 v Pavii sprejele Pavijsko deklaracijo in z njo poudarile pomen univerz v oblikovanju družbe v prihodnosti (Zgaga 2004, 29). Coimbra Group je bila ustanovljena leta 1985 oz. z ustanovno listino 1987, združuje pa najstarejše evropske univerze, ki pri svojem delovanju zasledujejo visoke mednarodne standarde. Združenje je zavezano k promociji internacionalizacije, sodelovanja, odličnosti v izobraževanju in raziskavam. Združenje prav tako vpliva ali poskuša vplivati na evropsko politiko na področju izobraževanja ter na podlagi izkušenj razvija primere dobre prakse (Coimbra Group).

Kasneje je to vlogo prevzelo Evropsko združenje univerz (European University Association, EUA), ki je bilo ustanovljeno na konferenci visokošolskih ustanov 29. in 30. marca 2001 v Salamanci, vanj pa sta se zaradi lažjega delovanja in zastopanja ter predstavljanja evropskih visokošolskih ustanov v BP ter v EVP združili obe tedanji evropski univerzitetni zvezi CRE (Conference of Rectors Europe) in EUREC/CRUE (Confederation of EU Rectors' Conferences). EUA je na konvenciji v Salamanci sprejela tudi t. i. Salamanško konvencijo, v katero so evropske univerze zapisale smernice za delovanje v bolonjskem procesu (Zgaga 2004, 30, EUA).

⁷¹ Pred vrhom v Bologni (14. in 15. junija 1999) sta skupno stališče (join statement) sprejeli tudi mreži ENIC in NARIC in podprli poskuse oblikovanja bolj preglednega sistema kvalifikacij v EVP, ki bi kljub vsemu upošteval različnost nacionalnih izobraževalnih sistemov. Izrazili sta pripravljenost na sodelovanje v procesu Sorbonna – Bologna na nacionalnih in mednarodni ravni (Zgaga 2004, 29).

Kaj sta ENIC in NARIC? Na pobudo Sveta Evrope in UNESCO/CEPES so se že v petdesetih letih 20. stoletja v nekaterih državah oblikovali prvi nacionalni informacijski centri za priznavanje visokošolskih diplom, kasneje pa tudi mreže teh centrov. Za glavno nalogo so si postavili reševanje problemov v zvezi z medsebojnim priznavanjem diplom. Leta 1993 so se povezali v mrežo ENIC (European Network of Information Centres), v kateri je več kot 50 držav, od leta 1984 pa deluje tudi mreža NARIC (National Academic Recognition Information Centres); nastala je na pobudo EK in jo sestavljajo informacijski centri držav članic in pridruženih članic EU. Osnovna naloga NARIC je zbiranje in posredovanje informacij o visokošolskih sistemih kvalifikacij v visokem šolstvu doma in v tujini, glavna pozornost je posvečena priznavanju visokošolskih diplom. Poleg dejavnega sodelovanja pri izmenjavanju informacij z informacijskimi centri drugih držav si prizadeva uveljaviti instrumente in mehanizme, ki lajšajo medsebojno priznavanje diplom (npr. ECTS, priloga k diplomu, Lizbonska konvencija), organizira seminarje in delavnice, sodeluje pri pripravi zakonodaje in dvostranskih sporazumov o medsebojnem priznavanju spričeval in diplom ipd. Sodelovanje v mreži ENIC–NARIC v Sloveniji poteka v okviru ENIC–NARIC Centra, ki deluje v okviru Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ) in sodi pod okrilje Direktorata za visoko šolstvo (ENIC–NARIC Center).

⁷² Poimenovanje ESIB, kot se je v obdobju 1990–2007 imenovala EŠZ, bom v analizi vpliva EŠZ na bolonjski proces uprabiljala le v naslovih publikacij, če je to omenjeno, v intervjujih ter v poglavju o zgodovini organizacije in poglavju o vplivu bolonjskega procesa na organizacijo. V vseh ostalih primerih bom v izogib zmedi uporabljala poimenovanje EŠZ.

⁷³ Dr. Manja Klemenčič je bila leta 1998 na 35. srečanju Skupščine EŠZ na Dunaju še kot študentka izvoljena na položaj direktorice EŠZ (na podlagi vložene kandidature). Leta 2000 je s spremembami statuta organizacije direktorsko funkcijo nadomestil generalni sekretar, in sicer zato, ker so predstavniki članic Skupščine EŠZ ugotovili, da direktor v tistem obdobju – tudi v času vključevanja EŠZ v bolonjski proces – ne opravlja zgolj menedžerske funkcije (zagotavljanje finančnih sredstev, poslovanje ipd.), temveč tudi politično, zato je bilo potrebno temu primerno tudi spremeniti strukturo organizacije. Klemenčičeva je funkcijo generalne sekretarke opravljala do konca leta 2001.

Po mojem nastopu funkcije smo imeli prvo srečanje takratnega Izvršnega odbora EŠZ v Bruslju, ki je bilo hkrati tudi naš t. i. lobby week. V okviru tega smo se srečali s predstavniki EK, Evropskega parlamenta in z našimi partnerji (predstavniki konfederacije univerz, op. av.). Predvsem na srečanju s predstavniki EK se je veliko govorilo o novem procesu, ki je izviral iz Sorbonske deklaracije in ki je sicer takrat še stremel k harmonizaciji visokošolskega sistema. Takrat smo nekako zaslutili, da se nekaj pripravlja in čim bolj se je približeval ministrski vrh v Bologni, bolj smo vedeli, da moramo biti zraven (Klemenčič 2012b).

A kot že zapisano, študentje uradnega povabila na konferenco niso prejeli. Kot piše Klemenčičeva v eseju *How ESIB – The National Unions of Students got into the Bologna Process* (Klemenčič 2012a), si je EŠZ spomladi 1999 kot političen cilj zadala pridobiti uradno povabilo na vrh v Bologni. Tega so si le mesec dni pred dogodkom in po številnih lobističnih aktivnostih študentskega predstavnika iz francoske študentske organizacije (UNEF-ID) ter predstavnika njihove partnerske študentske organizacije v Italiji (UDU Italy) zagotovili sami, in sicer so ga dobili od rektorja Univerze v Bologni, ki je bil sogostitelj vrha. Odločitev o odhodu v Bologno je sprejel Izvršni odbor EŠZ, člani študentske delegacije pa so bili izbrani na hitro in brez posebnega ključa; vrha se je udeležil takratni celotni Izvršni odbor EŠZ, predstavniki UNEF-ID in UDU Italy, ki so priskrbeli povabilo na konferenco, ter nekaj članov iz takrat delujočih delovnih skupin znotraj EŠZ, skupaj okoli 20 študentov (Klemenčič 2012a). Klemenčičeva priznava, da se takrat niso zavedali razsežnosti in pomena tega dogodka, ki je bil tudi sam še v povojih in popolnoma nestrukturiran. »Nihče ni vedel, kaj se bo iz tega razvilo. Čisto mogoče bi lahko bila konferenca v Bologni samo še eden izmed političnih vrhov.« (Klemenčič 2012b).

Nekdanji član Odbora EŠZ za poblagovljenje visokega šolstva (2001–2005) dr. Klemen Miklavič ocenjuje, da je bil tolikšen angažma EŠZ za vstop v bolonjski proces funkcionalen moment, namreč, študentske organizacije po Evropi, ki so se do tedaj v EŠZ združevale kot v neke vrste interesno združenje, so ugotovile, da z bolonjsko reformo izgubljajo moč na nacionalni ravni, saj so vlade za vsako reformo na področju visokega šolstva uporabile argument, da to od njih terja bolonjski proces (Miklavič 2012).

Študentje – aktivne so bile predvsem tiste študentske organizacije (večinoma iz držav Zahodne Evrope), ki so si za cilj zadale sodelovanje pri oblikovanju visokošolskih politik na nacionalni ravni – so tako ugotovili, da reagiranje na politiko, ki je že usklajena »od zgoraj«, ni smiselno, niti učinkovito. Treba je bilo vstopiti v krog, kjer oblikovanje te politike poteka, torej na nadnacionalni, evropski ravni. Določene študentske organizacije in študentski aktivisti so bili glede tega zelo vizionarski. Znotraj EŠZ so strnili vrste in oblikovali delovno skupino (Odbor za Prago, op. av.), ki je pripravila stališča

organizacije do vsebin, ki jih je obravnavala Bolonjska deklaracija. Ta skupina je tudi stalno, poleg takratnega predsednika EŠZ in Izvršnega odbora, pritiskala na vse možne ustanove in instance, vse z namenom, da se EŠZ na vrhu v Pragi vključi v bolonjski proces (Miklavič 2012).

Miklavič Odboru za Prago pripisuje tudi vse zasluge za to, da se je EŠZ v procesu vstopanja v bolonjski proces in tudi kasneje kot partnerica v procesu izkazala za kredibilno sogovornico celotne t. i. bolonjske skupnosti. Študentje so bili namreč vsebinsko zelo dobro podkovani in so znali svoja stališča tudi argumentirano predstaviti (Miklavič 2012).

EŠZ je imela na vrhu v Bologni dva cilja:

1. Izraziti razočaranje nad tem, da študentje kot primarni deležnik bolonjskega procesa na konferenco niso bili uradno povabljeni, ampak so si morali sami zagotoviti povabilo.
2. Strateško se umestiti v bolonjski proces; s tem namenom so se študentski predstavniki udeležili vseh delavnic in predstavitev ter na njih predstavljali stališča EŠZ do različnih tem s področja VŠ (mobilnost, zagotavljanje kakovosti ...) ⁷⁴. Klemenčičeva ob tem poudarja, da vprašanja in teme, ki so jih študentje predstavljali na delavnicah na vrhu v Bologni, niso bile zelo specifično povezane z bolonjskim procesom, ampak so študentje preprosto predstavljali tiste teme, o katerih so že imeli izdelana stališča, pri čemer pa so se te v veliki meri že pokrivalo s temami bolonjskega procesa (Klemenčič 2012b).

Strategija delovanja predstavnikov EŠZ – med drugim o tem, kako se razdeliti v pet tematskih skupin, v katerih bodo predstavljena stališča EŠZ, pri kom lobirati za podporo vključitvi EŠZ v bolonjski proces, na kakšen način odgovoriti na Bolonjsko deklaracijo, kako pristopiti k medijem, kako si zagotoviti mesto na novinarski konferenci ... – na vrhu v Bologni je nastala na »kamnitih tleh v avli Univerze v Bologni«, kjer so študentje posedali, čakajoč na uradno odprtje vrha (Klemenčič 2012a, 2). Načrtovano lobiranje študentov je bilo uspešno, saj so študentje na konferenci dosegli, da je takratni predsednik organizacije Antti Pentikäinen nagovoril ministrski svet. Temu so bile še zlasti naklonjene skandinavske države, ki jih je med vsemi najbolj motilo to, da študentje na vrh niso bili povabljeni, ter rektor Univerze v Bologni, ki je bil prav tako naklonjen študentom. Klemenčičeva je to priložnost takrat

⁷⁴ Stališča EŠZ so bila rezultat demokratičnih procesov znotraj organizacije. Pripravile so jih različne delovne skupine, sprejeta pa so bila na vsakokratni Skupščini EŠZ. Na tak način sprejeti dokumenti odražajo stališča organizacije do politik, ki se dogajajo znotraj EK, v okviru Socrates in Erasmus programov ipd. (Klemenčič 2012).

razumela tudi kot neke vrste kompenzacijo organizatorjev za to, ker študentov na vrh niso povabili in so želeli napako na tak način popraviti (Klemenčič 2012b).

Cilj, ki so si ga študentje zadali z udeležbo na vrhu v Bologni, je bil dosežen, odločitev o udeležbi na konferenci v lastni režiji pa se je izkazala za ključno pri vključitvi študentov v bolonjski proces. Študentski predstavniki so z vsebinskimi nastopi na konferenci pritegnili dovolj pozornosti pri posameznih ministrskih delegacijah, da so se te zavzele za njihovo vključitev v bolonjski proces (Klemenčič 2012b). Klemenčičeva ob tem opozarja, da je bila odločitev politikov o podpori študentom za vključitev v bolonjski proces tudi strateškega pomena:

Ministri so se zavedali, da obstaja možnost, da bi lahko univerze zaradi narave procesa morda tega poskušale ovirati oz. blokirati, medtem ko smo bili študentje zelo zainteresirani zanj, zelo pozitivno naravnani do njega in zelo kooperativni. Po njihovem mnenju je bilo pomembno, da smo študentje zraven, saj bi utegnili biti v primeru blokade procesa s strani univerz tudi njihovi zavezniki (Klemenčič 2012b).

Klemenčičeva (Klemenčič 2012b) kot pomemben dosežek študentov na vrhu v Bologni izpostavlja tudi dokument, ki so ga študentje sprejeli ob vrhu in na isti dan kot Bolonjsko deklaracijo, in sicer Bolonjsko študentsko deklaracijo (19. junij 1999)⁷⁵. Vanjo so poleg vsebinskih stališč do nekaterih tem bolonjskega procesa (povečanje privlačnosti in kakovosti EVP, povečanje dostopnosti visokega šolstva, povečanje mobilnosti študentov ter oblikovanje komisije, ki bi vodila bolonjski proces) med drugim zapisali:

Globoko obžalujemo, da študentje nismo bili vključeni v pripravo Sorbonske in Bolonjske deklaracije in v definiranje njunih ciljev, pa čeprav smo populacija, ki se jih potencialne reforme najbolj dotikajo. Bolonjski proces mora biti transparenten, v nasprotnem primeru lahko izzove nepotrebna nasprotovanja in zmedo. Upamo, da bodo v prihodnje razprave vključene tako nacionalne študentske organizacije na nacionalni ravni kot tudi na nadnacionalni, evropski ravni Zveza nacionalnih študentskih organizacij Evrope, ki predstavlja 37 študentskih organizacij iz 31 držav (Bolonjska študentska deklaracija 1999, 3).

Besedilo Bolonjske študentske deklaracije je nastalo neposredno na konferenci, dokument pa je bil – ob jasno izraženemu nezadovoljstvu z nevklučenostjo študentov v proces – skupek dotakratnih stališč EŠZ do tistih vprašanj visokega šolstva, ki so se prekrivala s temami bolonjskega procesa. V nasprotju s tem je bila Bolonjska deklaracija pripravljena

⁷⁵ Bolonjsko študentsko deklaracijo je podpisalo 16 nacionalnih študentskih organizacij, med njimi tudi takratna slovenska, kolikor se jih je lahko tako na hitro zbralo na konferenci v Bologni (Zgaga 2004, 37).

vnaprej in kljub temu, da so študentje na konferenci dosegli svoj cilj – strateško in vsebinsko umestitev v bolonjski proces –, na njeno besedilo na samem dogodku niso mogli več vplivati, zato v Bolonjski deklaraciji tudi niso omenjeni (Klemenčič 2012b).

Pomen Bolonjske študentske deklaracije izpostavlja tudi Zgaga (2004, 37), še posebej zato, ker je vsebovala nekaj pomembnih komentarjev, ki so bili v nadaljevanju glavni prepoznavni znaki prizadevanj EŠZ v bolonjskem procesu:

- 1) Najprej, mi nismo mnenja, da evropskim visokošolskim zavodom primanjkuje 'tekmovalnosti' [competitiveness] na mednarodni ravni. (...) Najboljši način, kako izboljšati privlačnost in kakovost evropskega visokega šolstva, bi bilo povečanje javnih sredstev.
- 2) Trdno smo privrženi modelu kakovostnega izobraževanja, ki je odprto kar največjemu številu študentov. (...) Zato deklaracije ne smejo biti sredstvo, ki bi kakorkoli omejevalo dostop do visokega šolstva. [...]
- 3) Mislimo, da je različnost visokošolskih sistemov lahko prednost tudi na mednarodni ravni. Privlačnost modela ni odvisna samo od njegove uniformiranosti. Potrebna pa je »bolj liberalna politika glede viz za študente« izven držav EU in EEA ter zagotavljanje štipendij tudi zanje.
- 4) Da bi vzpostavili 'Evropski prostor visokega šolstva', mora mobilnost postati pravica za vse študente. Obstaja bojazen, da bo izkušnja mobilnosti ustvarila nove študentske elite.
Ob tem so študentski predstavniki dodali še dve točki:
- 5) Jasno je, da je glavna ovira študentski mobilnosti majhno število in nizka raven mobilnostnih štipendij.
- 6) Mednarodno priznavanje diplom in delov študija je še naprej ovira študentski mobilnosti. (Bolonjska študentska deklaracija 1999 v Zgaga 2004, 38).

Zgaga piše (2004, 39), da je bilo po študentskem nastopu na bolonjski konferenci mnogim jasno, da so s tem de facto že postali del procesa. To se je kasneje na vrhu v Pragi potrdilo tudi formalno, saj je Praški komunike EŠZ dodelil mesto posvetovalne članice v BFUG (Skupina za spremljanje bolonjskega procesa), tako kot je pripadlo tudi EUA in EURASHE (Zgaga 2004, 39).

Čeprav morda zapisano kaže na to, da je bil vstop študentov v bolonjski proces, potem ko so se enkrat znašli na vrhu v Bologni in se uspešno predstavili s konkretnimi vsebinami, le še formalnost, pa vključitev prav EŠZ v proces ni bila sama po sebi umevna. Kot je mogoče razbrati iz intervjuja s Klemenčičevo (Klemenčič 2012b), namreč EK ni bila naklonjena temu, da bi študente v bolonjskem procesu predstavljala prav in zgolj EŠZ. EK je namreč na področju visokega šolstva v odnosu do študentskih organizacij vodila pluralistično politiko, saj se je posvetovala z vsemi tremi interdisciplinarnimi organizacijami (EŠZ, AEGEE–

Association des Etats Généraux des Etudiants de l'Europe oz. Društvo evropsko usmerjenih študentov in ESN-Erasmus Student Network), kot tudi z Evropskim mladinskim forumom (European Youth Forum). Čeprav EK na vrhu v Bologni še ni imela formalne vloge v procesu, je »lobirala za to, da EŠZ ne bi bila edini študentski predstavnik v bolonjskem procesu, ampak bi bila to t. i. Študentska platforma (Student Forum), ki si jo je skušala EK paralelno oblikovati v Bruslju. To Študentsko platformo so sestavljale EŠZ, AEGEE in ESN, ki so bile, lahko bi rekli, najljubše partnerske študentske organizacije EK.« (Klemenčič 2012b). Po besedah Klemenčičeve je bilo favoriziranje Študentske platforme s strani EK tako močno, da je v nekem trenutku kazalo na to, da bo Študentska platforma omenjena kot partner bolonjskega procesa celo v Praškem komunikeju (Klemenčič 2012b). Kot je znano, se to ni zgodilo; EŠZ je namreč na vrhu v Pragi tudi uradno postala posvetovalna članica bolonjskega procesa.

Po doslej zapisanem sodeč so prizadevanja za uvrstitev študentov na vrh v Bologni terjala veliko naporov. A kot je mogoče ugotoviti iz intervjujev z nekdanjimi slovenskimi študentskimi predstavniki, ki so v okviru EŠZ sodelovali v bolonjskem procesu, se je v Bologni pravo delo šele začelo (Miklavič 2012, Klemenčič 2012b). Potem ko se je na konferenci v Bologni izkazalo, da je bolonjski proces pomemben proces, ki se bo nadaljeval, si je EŠZ pri nadaljnjem delovanju na tem področju zadala dva nova cilja: (1) Oblikovati novo telo, ki bo skrbelo za zagotavljanje vsebin v zvezi z bolonjskim procesom, in (2) uveljaviti nov študentski forum, s pomočjo katerega bo EŠZ lažje dokazala in utrdil svojo reprezentativnost (študentska konvencija) (Klemenčič 2012b).

Tako je bil oktobra 1999 na Skupščini EŠZ na Cipru ustanovljen Odbor za Prago (Committee on Prague), ki je takrat prevzel predvsem vsebinske in tudi organizacijske priprave EŠZ za vrh v Pragi 2001. Odbor so sestavljali trije člani, njihovo delo pa je bilo usmerjeno predvsem v pripravo vsebin, ki so bile nato sprejete na Skupščinah EŠZ. Hkrati so člani odbora opravljali tudi t. i. vlogo ambasadorjev in glasnikov EŠZ v bolonjskem procesu: »Njihova glavna naloga je bila udeleževati se dogodkov na temo bolonjskega procesa, kjer so predstavljali študentske vsebine in stališča, pa tudi mrežili.« (Klemenčič 2012b).

V skladu s sklepom, sprejetim na omenjeni Skupščini EŠZ, je organizacija novembra 2000 organizirala tudi prvo evropsko študentsko konvencijo v Parizu. Kot je razvidno iz intervjuja z nekdanjo direktorico in generalno sekretarko EŠZ (Klemenčič 2012b), je največ zaslug za oblikovanje novega evropskega foruma študentov imel takratni novi predsednik EŠZ Remi Bourdu, ki je imel podporo francoskega visokošolskega ministrstva, ki je tudi

podprlo ta dogodek. Klemenčičeva je prepričana, da je na uvedbo študentskih konvencij vplival prav bolonjski proces:

Ugotovilo se je, da na prvi bolonjski vrh nismo bili povabljeni in da se to ne sme ponoviti. Strinjali smo se, da moramo sodelovati na teh dogodkih, saj se vse odločitve v zvezi z bolonjskim procesom sprejemajo na ministrskih konferencah. Prav tako smo ugotovili, da se EK igra z nami na način, da dvomi o naši reprezentativnosti, zato je bilo nujno potrebno, da se pokažemo kot vseevropsko študentsko gibanje. Študentska konvencija je bila na nek način tudi posnetek prakse evropskih univerz, ki so pred vrhom v Pragi organizirale konvencijo v Salamanci (Klemenčič 2012b).

Na prvi študentski konvenciji, na kateri so že bili aktivni tudi člani Odbora za Prago, so evropski študentski predstavniki sprejeli svoj prvi manifest, ki je bil zbir vseh dotakratnih politik EŠZ: »V Bologni smo namreč ugotovili, da rabimo še bolj fokusirane politike, ki bodo še bolj odgovarjale na vsebine, ki jih prinaša bolonjski proces.« (Klemenčič 2012b).

EŠZ se je začela na vrh v Pragi intenzivno pripravljati že spomladi leta 2000, ko se je zelo izoblikoval (profesionaliziral) tudi Odbor za Prago:

Oblikovali so spletno stran in začeli izdajati elektronske okrožnice (t. i. newsletter, op. av.). To je bilo izjemnega pomena, saj takrat nihče ni nič vedel o procesu. Medtem, ko je bila Evropska zveza univerz vsebinsko popolnoma paralizirana, ker se je ukvarjala predvsem s preoblikovanjem svojega statusa (združitve dveh rektorskih konferenc v eno zvezo, op. av.)⁷⁶, so bile v teh študentskih okrožnicah razlage procesa, terminologija in pojasnila. Okrožnice so bile namenjene predvsem izobraževanju študentov o bolonjskem procesu, kmalu pa smo ugotovili, da so vsebinsko zelo dobre in smo jih začeli pošiljati tudi zunanjim partnerjem, se pravi deležnikom v bolonjskem procesu, ki so bili nad njimi navdušeni (Klemenčič 2012b).

Miklavič ocenjuje, da so bili študentje v obdobju 2001–2003 ter 2003–2005 celo najbolj artikulirani deležniki v bolonjskem procesu: »V EŠZ se je po prvem valu, potem ko je bila EŠZ v Pragi sprejeta v bolonjski proces, začela formirati neka zelo trdna ekspertiza, ki se je širila in nadgrajevala. To je dalo organizaciji izjemen ugled v krogih, ki so se združevali okoli procesa. Nedvomno je to vplivalo na to, da je kasneje na vrhu v Bergnu postala članica skupine E4.« (Miklavič 2012).

Glede na nekaj odstavkov nazaj opisan sprva nekoliko kompleksen odnos med EK in EŠZ, pa je zelo zanimiv podatek, da je prav EK študentski zvezi finančno pomagala pri

⁷⁶ Pojasnila v zvezi z nastankom EUA so na voljo v opombah št. 30 in 70.

vsebinskih pripravah na vrh v Pragi. EŠZ je namreč takrat z EK sodelovala pri številnih projektih (v okviru programa Socrates), zato vzpostavitev še enega projekta ni bila mogoča. To so uredili na način, da je projekt *Enhancing Student Contribution to the Bologna Process*, ki ga financirala EK, prevzela belgijska študentska organizacije (VVS), sicer članica EŠZ, ki je bila partnerica v projektu. S sredstvi, ki jih je za projekt namenila EK, so belgijski študentje in EŠZ organizirali vsebinske izobraževalne delavnice na teme vrha v Pragi. S sredstvi je bil posredno financiran tudi Odbor za Prago, saj je bil njegov član hkrati tudi predsednik belgijske študentske organizacije: »S tem Evropska komisija tudi priznala vlogo EŠZ v procesu. Takrat je namreč začelo postajati jasno, da EŠZ dejansko izstopa med evropskimi študentskimi organizacijami in da postaja edino reprezentativno študentsko telo, ki bo tudi deležnik v bolonjskem procesu.« (Klemenčič 2012b).

Klemenčičeva na vprašanje, ali je bila kdaj zaradi sredstev, ki jih je za njene projekte namenjala EK⁷⁷, ogrožena avtonomija EŠZ, odgovarja negativno.

Nikoli niso pričakovali, da bomo zato, ker smo dobili sredstva za na primer projekt Bologna with Student Eyes, tiho. Smo pa bili vedno pozorni, ko je prišel denar od EK. Vedno je bil naš cilj diverzifikacija virov financiranja in tako tudi nikoli nismo bili odvisni samo od sredstev EK. Velik del denarja smo dobili od članarin naših članic, nikoli nismo bili odvisni samo od enega vira. Je pa res, da je bil ta administrativni vir bistven, vsaj kar se tiče financiranja Sekretariata (Klemenčič 2012b).

Kljub vsebinskemu pristopu in jasno izraženi težnji po sodelovanju v bolonjskem procesu, ki so jo študentje izrazili v svoji Bolonjski deklaraciji, pa se dobro leto po podpisu obeh bolonjskih dokumentov (Bolonjske deklaracije in Bolonjske študentske deklaracije) pravzaprav ni nič spremenilo. Evropski študentski predstavniki namreč v stališču *Guideline on future discussions on European education* (EŠZ 2000) ponovno ugotavljajo, da so študentje še vedno izključeni iz bolonjskega procesa: »ESIB–Zveza nacionalnih študentskih organizacij Evrope je globoko zaskrbljena nad nedemokratičnostjo in netransparentnostjo bolonjskega procesa. Vključenost vseh interesnih skupin v procese odločanja, ki so del medvladnega sodelovanja, je nujna, prav tako morajo biti ti procesi transparentni.« (EŠZ 2000, 2). Nujnost vključitve študentov v vsa telesa na evropski ravni, ki pripravljajo smernice ali sprejemajo odločitve v zvezi s temami, ki se tičejo študentov, so uvrstili tudi med šest

⁷⁷ EK je bila tudi glavna financerka projekta EŠZ *Bologna with Student Eyes* (Klemenčič 2012).

smernic, ki jih EŠZ zasleduje na področju evropskega visokošolskega izobraževanja⁷⁸ (EŠZ 2000, 4). Iz intervjuja s Klemenčičevo izhaja, da je bilo takšno študentsko stališče posledica tega, da EŠZ dobro leto dni po konferenci v Bologni ni imela nobene formalne vloge v procesu. Organizacija je bila na podlagi sklepov v Bologni sicer vabljen na zasedanja in sestanke v okviru procesa, vendar pa je bilo to neobvezno, saj v bolonjskem procesu uradno ni obstajala. To se je spremenilo šele na vrhu v Pragi, kamor je bil EŠZ uradno povabljen in hkrati tudi uradno potrjena kot posvetovalna članica bolonjskega procesa (Klemenčič 2012b).

Ključnega pomena za vstop EŠZ v bolonjski proces na konferenci v Pragi je bila uvrstitev te teme na agendo konference. Za doseg tega se je bilo potrebno povezati z organizatorjem vrha ter s čim več posamezniki, ki so predstavljali in delovali v t. i. bolonjski skupnosti. Pomemben zaveznik EŠZ pri uvrstitvi te teme na praško agendo je bil Svet Evrope, študentje pa so se pri argumentih, zakaj morajo biti del procesa, delno navezali tudi na EUA, ki je bila ustanovljena malo pred konferenco v Pragi (opomba št. 30) in si je tudi sama prizadevala za pridobitev vidnejše vloge v bolonjskem procesu (Miklavič 2012). Iz intervjuja s Klemenčičevo je razvidno, da je bilo na podlagi rezultatov, ki jih je EŠZ dosegla v Bologni, samoumevno, da bo sodelovala na vrhu v Pragi, ni pa še bilo jasno, ali bo postala del procesa tudi formalno (Klemenčič 2012b).

Klemenčičeva ocenjuje, da je na to, da je bila EŠZ na konferenci v Pragi v proces sprejeta kot posvetovalna članica, v veliki meri vplivalo to, da so imeli predstavniki članic EŠZ dobre povezave z ministrskimi delegacijami na nacionalnih ravneh. Strategija za doseg formalnega statusa v bolonjskem procesu je bila namreč naslednja: EŠZ je naložila vsem svojim organizacijam članicam, da morajo lobirati v svojih državah, da bo EŠZ sprejeta kot posvetovalna članica v proces, hkrati jim je bilo naročeno, da se skušajo v čim večji meri vključiti v nacionalne delegacije, ki se bodo udeležile vrha v Pragi. EŠZ si je prizadevala tudi za to, da bi bil v vsaki nacionalni delegaciji študentski predstavnik, pri čemer pa je bilo stanje od države do države različno: v Sloveniji denimo so bili študentje od vsega začetka vključeni tako v proces, kot tudi v nacionalne delegacije na nadnacionalni ravni, to je bilo avtomatično in samoumevno tudi v skandinavskih državah (Klemenčič 2012b). »Proces evropeizacije je bil v nekaterih državah močnejši kot v drugih, pri nekaterih članstvo študentov v nacionalni

⁷⁸ Ostalih pet smernic EŠZ na področju visokošolskega izobraževanja iz dokumenta *Guideline on future discussions on European education*: 1. Visoko šolstvo, financirano iz javnih sredstev, mora ostati temeljna oblika visokošolskega izobraževanja. 2. Visoko šolstvo je javna dobrina, ki mora stremeti k zadovoljevanju potreb družbe kot celote. 3. Povečati je treba transparentnost evropske politike na področju izobraževanja. 4. Rezultati evalvacij v visokem šolstvu morajo biti javni. 5. Oblikovanje skupnih smernic delovanja na področju transnacionalnega izobraževanja mora biti eden izmed najpomembnejših ciljev ministrskega vrha v Pragi 2001 (EŠZ 2000, 4).

delegaciji sploh ni bilo vprašljivo, medtem ko pa jih v nekaterih, zlasti vzhodnoevropskih in evrazijskih državah članicah bolonjskega procesa, ni bilo še desetletje in več po začetku procesa.« (Klemenčič 2012).

Praški ministrski vrh in tam sprejeti komunike tako predstavljata odločilen premik v razumevanju vloge študentov v bolonjskem procesu. EŠZ je na konferenci v Pragi tudi formalno postala – poleg EUA, EURASHE in Sveta Evrope - posvetovalna članica procesa⁷⁹. »Ministri so se seznanili z zborovanjem evropskih visokošolskih zavodov, ki je bilo 29. in 30. marca v Salamanci, in s priporočili z zborovanja evropskih študentov, ki je bilo 24. in 25. marca v Göteborgu, ter izrekli priznanje dejavnemu sodelovanju Zveze evropskih univerz (EUA) in Nacionalnih študentskih organizacij v Evropi (ESIB) v bolonjskem procesu.« (Praški komunike 2001, 1). Ministri so s Praškim komunikejem študentom formalno priznali članstvo v visokošolski skupnosti ter ocenili, da je »delovanje univerz in drugih visokošolskih zavodov ter študentov kot kompetentnih, aktivnih in konstruktivnih partnerjev pri uvajanju in oblikovanju evropskega visokošolskega prostora potrebno in dobrodošlo.« (Praški komunike 2001, 2). Zatrldili so, »da bi študentje morali sodelovati in vplivati na organizacijo in vsebino izobraževanja na univerzah in drugih visokošolskih zavodih. Ponovno so potrdili tudi potrebo po upoštevanju socialne razsežnosti v bolonjskem procesu, na katero so opozorili študentje.« (Praški komunike 2001, 2). Iz intervjuja s Klemenčičevo je razvidno, da so zadnje stavčne formulacije, ki se nanašajo na sodelovanje študentov v bolonjskem procesu (tipa "študentje kot kompetentni, aktivni in konstruktivni partnerji", op. av.), v Praški komunike prekopirali iz Študentske göteborgske deklaracije kar na samem ministrskem vrhu. Za to je bila zaslužna podpora več ministrov, ki so se zavzemali za študentsko sodelovanje v procesu (Klemenčič 2012b).

EŠZ po formalnem sprejetju v bolonjski proces v njem ni delovala le na abstraktni ravni, kot bi morda lahko kdo razumel njen posvetovalni status, ampak je v nadaljevanju procesa prevzela in izpeljala tudi konkretne naloge. Skupaj z Evropsko mrežo za zagotavljanje kakovosti (ENQA), Evropskim združenjem univerz (EUA) in Evropskim združenjem visokošolskih zavodov (EURASHE) je postala članica skupine E4, katere osnovna naloga – priporočilo o njeni ustanovitvi je BFUG podal že na vrhu v Pragi, skupina pa se je formalizirala na vrhu v Berlinu – je bila priprava Evropskih standardov in smernic za zagotavljanje kakovosti v visokem šolstvu (European Standards and Guidelines for Quality

⁷⁹ Ker je bolonjski proces medvladni proces, je EŠZ v njem pripadla posvetovalna vloga, kar pomeni, da organizacija, tako kot vse ostale posvetovalne članice, nima glasovalne moči, ima pa neformalno moč vplivanja na druge deležnike v procesu (Klemenčič 2012).

Assurance oz. t. i. bergenske smernice) za ministrsko konferenco v Bergnu 2005⁸⁰. V dokumentu *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area* (EUA 2005, 12) je med drugim zapisano, da sta na oblikovanje standardov in smernic pomembno vplivala tudi dva dokumenta EŠZ⁸¹.

Iz intervjuja s Katjo Kamšek, članico Izvršnega odbora EŠZ, pristojno za bolonjski proces (2005), ki je kot predstavnica EŠZ sodelovala v skupini E4, je razvidno, da je bilo članstvo EŠZ v E4, potem, ko se je organizacija v Pragi tudi formalno priključila bolonjskemu procesu, samoumevno. Kamškova trdi, da je bila kot predstavnica študentov v omenjeni skupini enakovreden partner vsem ostalim, kar je veljalo tudi za vsa ostala področja bolonjskega procesa (Kamšek 2012). Iz intervjujev s Klemenčičevo in Miklavičem izhaja, da je tako na formalen vstop v proces, kot tudi na vse nadaljnje vloge EŠZ v procesu vplival ugled, ki si ga je organizacija v bolonjski skupnosti pridobila s strokovnim, argumentiranim in konstruktivnim delovanjem (Klemenčič 2012b, Miklavič 2012).

Po prvem valu, ko je bila EŠZ v Pragi sprejeta v bolonjski proces, se je v organizaciji (sprva v Odboru za Prago, nato pa v Odboru za bolonjski proces, op. av.) začela oblikovati zelo trdna ekspertiza, ki se je širila in nadgrajevala. To je dalo EŠZ izjemen ugled v bolonjski skupnosti. Dejstvo je, da so ministri, čeprav pristojni za visoko šolstvo, proces zelo slabo poznali, medtem ko so bili študentje, kot smo že zapisali, v obdobju od vrha v Pragi do vrha v Bergnu, med najbolj artikuliranimi deležniki v bolonjskem procesu. Uvrstitev v skupino E4 je bila potrditev ugleda EŠZ ki ga je prepoznala cela bolonjska skupnost (Miklavič 2012).

Miklavič meni, da so bila odločilnega pomena pri tem mnenja dolgoletnih uradnikov v BFUG, ki so imela v bolonjskih krogih tudi največjo težo. Na podlagi prizadevanj članov Odbora EŠZ za bolonjski proces je prav v tem krogu bolonjskega procesa tudi prevladalo mnenje, da je EŠZ kot študentska organizacija zrela za vlogo v skupini E4 (Miklavič 2012).

⁸⁰ T. i. bergenske smernice so fiksne in še veljavne. So merilo, na podlagi katerega neka agencija za zagotavljanje kakovosti lahko postane članica registra agencij (European Quality Assurance Register–EQAR). Omenjeni register je bil ustanovljen zaradi zagotovitve večje transparentnosti na področju zagotavljanja kakovosti visokega šolstva v Evropi. Tudi tega je pripravila in predstavila skupina E4 na konferenci v Bergnu (Miklavič 2012).

⁸¹ EŠZ je vsebinsko pomembno prispevala k oblikovanju t. i. bergenskih smernic, in sicer je na to temo pripravila in objavila dva dokumenta: *General paper on agreed set of standards, procedures and guidelines at a European level* in *Statement on peer review of quality assurance and accreditation agencies* (EŠZ).

5.2.2 EŠZ kot deležnik v bolonjskem procesu na nadnacionalni ravni: Vključitev socialne razsežnosti v bolonjski proces

Praga–Berlin: Socialna razsežnost bolonjskega procesa kot spregledana tema

Če je EŠZ v *Bolonjski študentski deklaraciji* (1999) in dokumentu *Guideline on future discussions on European education* (2002) še obžalovala svojo izključenost iz bolonjskega procesa, pa je z Göteburško študentsko deklaracijo, ki jo je sprejela na 2. Evropski študentski konvenciji spomladi 2001 v Göteborgu (dva meseca pred ministrskim vrhom v Pragi), proti bolonjskemu procesu stopila bolj samozavestno:

Če smo se morali junija 1999 sami povabiti na ministrsko srečanje o oblikovanju skupnega evropskega visokošolskega prostora v Bologno, Zveza nacionalnih študentskih organizacij Evrope dve leti kasneje, na vrhu v Pragi, nastopa kot ključen govornik. Čedalje večje priznavanje doprinosa študentov v bolonjski proces je rezultat močne predanosti evropskih študentov k širjenju visoko kakovostnega, dostopnega in raznolikega visokega šolstva v Evropi (Študentska göteburška deklaracija 2001, 1).

Analiza študentskih dokumentov pred Študentsko göteburško deklaracijo je pokazala, da je bila rdeča nit vseh predvsem problematika izključenosti iz bolonjskega procesa. Seveda so bila prisotna tudi ostala (vsebinska) vprašanja, a v manjši meri in manj organizirano. S formalnim vstopom v proces na vrhu v Pragi in z boljšo organizacijo delovanja (vzpostavitev Odbora EŠZ za Prago, ki se je po vrhu v Pragi preimenoval Odbor za bolonjski proces) pa so se študentje lahko poglobljeno posvetili izključno vsebini. Iz intervjuja s Klemenčičevo je razvidno, da je tak razvoj sicer značilen za bolonjski proces na splošno, ne samo za študente (Klemenčič 2012b).

Proces se je resnično razvijal zelo počasi. V prvih nekaj letih, nekje do konference v Berlinu, večina ljudi sploh ni vedela, kaj bolonjski proces je in kaj sploh hoče, tako da je bilo največ energije vložene v informiranje o procesu. Tudi na ministrstvih niso poznali vsebin, univerze so vedele, da politika pritiska na njih, a niso vedele, kaj točno to bo. Proces samega informiranja, ozaveščanja ter pridobivanja kapacitet je bil dolgotrajen. To je bilo aktualno do Berlina, šele potem je proces začel napredovati tudi na področju vsebine (Klemenčič 2012b).

Študentska göteburška deklaracija na agendo bolonjskega procesa prinaša socialno razsežnost, temo, ki je v nadaljevanju postala prioriteta EŠZ pri oblikovanju procesa na nadnacionalni ravni. Študentje so tako v dokumentu kot protiutež čedalje glasnejšim težnjam

in zahtevam po poblagovljenju visokega šolstva v Študentski göteborgski deklaraciji prvič eksplicitno opozorili na socialno razsežnost bolonjskega procesa, ki se nanaša na enake možnosti dostopa do študija za vse in na katero je Bolonjska deklaracija po njihovem mnenju pozabila: »Študentje nismo potrošniki izobraževalnih storitev, kar pomeni, da je odgovornost vlad, da vsem državljanom, ne glede na njihov socialni položaj, zagotovijo enake možnosti dostopa do študija. To pomeni, da morajo študentom zagotoviti ustrezno finančno podporo v obliki štipendij, visokošolskim ustanovam pa nameniti dovolj sredstev, da lahko opravljajo svoje javne naloge.« (Študentska göteborgska deklaracija 2001, 2).

Intervju z Miklavičem potrjuje, da je potrebno socialno razsežnost razumeti kot protiutež težnjam EK po poblagovljenju visokega šolstva, saj je bila Komisija tudi glavna zagovornica ekonomske instrumentalizacije visokega šolstva prek Lizbonskega procesa (Miklavič 2012).

Bistvo socialne razsežnosti je v tem, da visokošolsko izobraževanje ostane javno dobro oz. javna odgovornost (public good and public responsibility, op. av.). Socialna razsežnost je bila v tem kontekstu neke vrste retorična protiutež, ki je zagotavljala, da se diskurz o novem konceptu visokega šolstva v Evropi ni prevesil zgolj na stran, kjer bi imelo visoko šolstvo samo še ekonomsko funkcijo. Socialna razsežnost predpostavlja odgovornost držav do izobraževanja. Pri tem ne gre samo za štipendije in pomoč tistim, ki nimajo denarja za študij. Socialna razsežnost je simbolnega pomena v smislu vloge visokega šolstva v družbi. EŠZ, Svet Evrope in še nekatere delegacije, konkretno npr. francoska, so na tak način poskušale uravnotežiti diskurz (Miklavič 2012).

Iz intervjuja z Miklavičem še izhaja, da je bila socialna razsežnost hkrati tudi stalni adut v strategiji delovanja študentskih predstavnikov na vseh področjih bolonjskega procesa: »Študentski predstavnik, ki določene teme ni dovolj dobro obvladal, da bi lahko prepričal sogovornike, je običajno izpostavil problematiko socialne razsežnosti. Na ta način nikoli ni mogel zgrešiti.« (Miklavič 2012).

Vendar pa socialna razsežnost ni bila zgolj retorična protiutež poskusom uravnoteženja teženj po poblagovljenju visokega šolstva, bila je tudi popolnoma legitimna prioriteta za študente (Miklavič 2012). Namreč, vse študentske organizacije so imele socialno razsežnost za prioriteto na svoji agendi na nacionalnih ravneh. Socialna razsežnost je bila skupni imenovalec, pod katerega so se združevala njihova zavzemanja proti uvajanju in višanju šolnin, proti nižanju in manjšanju števila štipendij, proti poblagovljenju visokega šolstva ipd. Študentske organizacije so bile edine, ki so o teh temah sploh govorile, pri čemer pa so imele stalno podporo Sveta Evrope, pa tudi Združenja evropskih univerz ter posameznih

držav članic procesa (npr. Belgije, Francije) (Miklavič 2012)⁸². Iz intervjuja s Klemenčičevo je razvidno, da je bila socialna razsežnost res izključno študentska tema in kot taka tudi originalna tema EŠZ, zato si je organizacija tudi tako močno prizadevala za njeno vključitev v bolonjske dokumente (Klemenčič 2012b). Da je bila socialna razsežnost v središču procesov na evropski ravni, izhaja tudi iz intervjuja s Sanjo Brus, članico Odbora EŠZ za bolonjski proces v obdobju 2005–2006: »Na evropski ravni je bila socialna razsežnost bistveno bolj v fokusu kot v posameznih državah, tudi denimo v Sloveniji. Kajti to, kar je socialna razsežnost zajemala – šolnine, delo med študijem, štipendiranje, štipendije v povezavi s šolninami –, je bil dejansko pereč problem za večino držav.« (Brus 2012).

Uvrstitev socialne razsežnosti v bolonjske dokumente je bil pomemben dosežek študentov, saj je EK ostro nasprotovala temu, da bi v komuniqueje uvrščali kaj drugega kot teme, ki so izključno tehnična navodila za države za implementacijo bolonjskega procesa na nacionalni ravni: »Socialna razsežnost je bila za predstavnike EK nekaj abstraktnega, nekaj, kar je predstavljalo balast in po nepotrebnem polnilo vsebino komuniquejev. S takim diskurzom je EK poskušala odriniti socialno razsežnost iz bolonjskih dokumentov. Ravno takšno stališče EK je vplivalo na to, da je trajalo tako dolgo (do vrha v Bergnu 2005, op av.), da je socialna razsežnost postala posebno poglavje v bolonjskih dokumentih.« (Miklavič 2012).

Iz intervjujev z Miklavičem in Klemenčičevo je razvidno, da je bilo uvrščanje socialnih tem v bolonjske dokumente najtežje, prav zaradi odločnega nasprotovanja EK, pa tudi posameznih držav članic procesa (Miklavič 2012, Klemenčič 2012b). EŠZ je sicer pri uvrščanju tem na agendo bolonjskega procesa delovala na dva načina: s splošnimi, neke vrste deklarativnimi vsebinami, ter z zelo konkretnimi. Pri slednjih je bila po mnenju Miklaviča bolj uspešna (Miklavič 2012):

V splošnih deklarativnih vsebinah, ki jih je EŠZ želela uvrstiti v bolonjske dokumente, je imela stalno podporo Sveta Evrope, vendar so se jih uradniki v bolonjskem procesu naveličali in študentom očitali,

⁸² Iz intervjuja z Miklavičem izhaja, da je bil Svet Evrope stalni zaveznik EŠZ v bolonjskem procesu, medtem ko so bila stališča EK običajno nasprotna (tudi v odnosu do drugih deležnikov v bolonjskem procesu, organizacij in držav). Zanimiva je njegova trditev, da je bolonjski proces do neke mere tudi rezultat tega, da je EK v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja prevzemala kompetence na področju visokega šolstva, s čimer pa se nekatere, predvsem zahodnoevropske države, niso strinjale, saj si niso dovolile vzeti pristojnosti na tem področju. Vzporedno so tako zastavile bolonjski proces, vendar EK pri tem niso mogle popolnoma zaobiti. Miklavič poudarja, da je, potem ko so države EK v prvem bienalu procesa uspele obdržati zunaj, v Pragi že postala del procesa, v Berlinu pa je že imela glavno besedo. Njen vpliv je po njegovem mnenju razviden tudi iz formulacij v Berlinskem komuniqueju. So pa bile tudi izjeme – EK in EŠZ sta bili denimo zaveznici na področju zunanje evalvacije in akreditacije visokošolskih zavodov, kjer je bila EŠZ na primer v navzkrižju stališč z EUA. To pa je denimo podpiralo delovanje EŠZ na področju socialne razsežnosti (Miklavič 2012).

da ves čas ponavljajo eno in isto. Ko pa so študentje prišli s konkretnimi predlogi rešitev na določenih področjih in poskušali zanje dobiti podporo posameznih predstavnikov ministrstev, so bili deležni spoštovanja in zato tudi bolj uspešni (Miklavič 2012).

Ključno vlogo za pozicioniranje EŠZ in uvrščanje vsebin na agendo in v dokumente bolonjskega procesa - kot je razvidno iz intervjuja z Miklavičem – so opravljali člani Odbora za bolonjski proces, ki so jih znotraj strukture EŠZ imenovali "komandosi" (Miklavič 2012). Iz intervjuja s Klemenčičevo izhaja, da je bila vloga članov tega odbora manj vsebinska, zato pa bolj operativna (Klemenčič 2012b), intervju z Miklavičem pa kaže na to, da so imeli člani odbora pregled nad vsemi sodelujočimi v bolonjskem procesu: prek študentskih kolegov so imeli informacije iz nacionalnih delegacij, poznali so predstavnike Sveta Evrope, predstavnike EK, predstavnike EUA in vse ostale deležnike v procesu. Poleg tega so bili ob vsem znanju in poznavanju tematike, ki so si ga pridobili sčasoma, tudi zelo spretni in so uspeli vzpostaviti mrežo in sistem, kar je bilo ključnega pomena pri uvrščanju tem na agendo in tudi v dokumente bolonjskega procesa (Miklavič 2012). »Vsak izmed njih⁸³ je imel svoje področje delovanja, svoj krog poznanstev. Točno so vedeli, prek koga morajo v dokumente bolonjskega procesa lansirati določeno vsebino.« (Miklavič 2012)

Kot izhaja iz intervjuja z Brusovo, je uvrščanje študentskih tem v bolonjske dokumente temeljilo predvsem na lobiranju in iskanju zaveznikov:

Lobiranje je potekalo na več ravneh. Ključnega pomena je bilo lobiranje in iskanje zaveznikov znotraj BFUG oz. delovnih teles. Ko sem sama prišla v to skupino in obrnila diskurz v drugo smer od mojega predhodnika, sem, zanimivo, najprej dobila zaveznika v predstavniku univerz in v predstavnici Sekretariata. Tako smo mi trije postali osnovno jedro oz. neke vrste mnenjski voditelji skupine in s svojimi argumenti prepričali še ostale, kar je bilo ključno pri pripravi vsebin za ministrsko konferenco. Seveda smo potem lobirali tudi pri ministrih posameznih držav na sami konferenci. Tovrstno lobiranje se je običajno nanašalo na kakšne detajle, saj smo dokumente v osnovi definirali že v BFUG. Za lobiranje in iskanje zaveznikov so bili ključnega pomena tudi razni seminarji in posveti pred konferencami, kjer smo študentje vselej sodelovali. Vsak dogodek je predstavljal priložnost za nagovarjanje in prepričevanje udeležencev, naj na konferenci glasujejo za naše predloge. V takih primerih je potekalo čisto klasično lobiranje, brez pogajanj. Preprosto lobiranje, ki je pomenilo štetje glasov (Brus 2012).

Tako je iz bolonjskih deklaracij razvidno, da je študentom uspelo, da je bila socialna razsežnost – čeprav zgolj omenjena – uvrščena v uradni dokument procesa že na prvem vrhu,

⁸³ Odbor za Prago so sestavljali trije člani, kasnejši Odbor za bolonjski proces pa pet (Miklavič 2012).

na katerem so uradno sodelovali, torej v Pragi 2001: »(Ministri, op. av.) Ponovno so potrdili tudi potrebo po upoštevanju družbene razsežnosti v bolonjskem procesu, na katero so opozorili študentje.« (Praški komunike 2001, 2). Ta dosežek je bil tudi simbolnega pomena. Nendl in Zupan (2008, 23) tako na primer trdita, da so si študentje s tem, ko so se z opozorilom na socialno razsežnost bolonjskega procesa uvrstili v Praški komunike, zagotovili trdno vlogo v procesu. Po njunem mnenju je ta zapis sprožil tudi premik na ravni visokošolskih zavodov, kjer so študentje začeli dobivati mesta v glavnih odločevalskih organih (Nendl in Zupan 2008, 23).

Prvo jasno opredelitev socialne razsežnosti bolonjskega procesa – kot bomo videli v nadaljevanju, je bila v bolonjskih dokumentih jasneje opredeljena šele v Bergenskem komunikeju leta 2005 – je ponudila Bruseljska študentska deklaracija, sprejeta šest mesecev po vrhu v Pragi (EŠZ 2001a). Študentje so v njej poudarili pomen socialne razsežnosti ne samo v bolonjskem procesu, ampak tudi v visokem šolstvu nasploh:

EŠZ pod izrazom socialna razsežnost razume prizadevanja za demokratično in vključujoče visoko šolstvo ter za izboljšanje blaginje študentov. Prva se nanašajo na zagotovitev enakopravnega dostopa do študija za vse, druga pa se nanašajo na oblikovanje takšnega socialnega okolja, ki bo zagotavljalo vse potrebno za vzpostavitev razmer, v katerih bodo študentje napredovali pri študiju, ga dokončali in postali aktivni državljani (EŠZ 2001a, 1).

Dokument poudarja pomen socialne razsežnosti na področjih mobilnosti študentov (biti mora upoštevana, sicer bo le še povečala obstoječe socialne razlike med študenti) in vseživljenjskega učenja (visoko šolstvo mora biti fleksibilno in brez meja, če se hoče učinkovito spopadati z izzivi vseživljenjskega učenja) (EŠZ 2001a). Bruseljska študentska deklaracija v okviru socialne razsežnosti visokega šolstva še posebej ostro opozarja na problematiko poglobljenja visokega šolstva:

Študentje moramo biti obravnavani kot ključni akterji v visokem šolstvu in ne kot potrošniki, ki kupujemo nek izdelek. Obravnava visokega šolstva kot blaga na trgu je v nasprotju z vlogo, ki jo ima izobraževanje v družbi. Izjemno smo zaskrbljeni nad procesom v smeri poglobljenja visokega šolstva, ki so ga nakazala pogajanja o Splošnem sporazumu o trgovini s storitvami. Pravica do izobraževanja je človekova pravica, ki je ni mogoče kupiti (EŠZ 2001a, 2).

Po mnenju dr. Pavleta Zgage, glavnega poročevalca za bolonjski proces v obdobju 2001–2003, je bila *Bruseljska študentska deklaracija* ključnega pomena za uvrstitev socialne

razsežnosti v bolonjske dokumente po prvi omembi v Praškem komunikeju. Zgaga (2003, 24) kot daleč najpomembnejšo študentsko temo v bolonjskem procesu izpostavlja prav socialno razsežnost, EŠZ pa pripisuje vse zasluge za njeno uvrstitev med smernice bolonjskega procesa na vrhu v Pragi. V poročilu *Bologna process - between Prague and Berlin* (Bologna Process 2003, 24) ugotavlja, da so bile študentske organizacije v obdobju 2001–2003 še posebej aktivne: študentski predstavniki so bili prisotni na vseh uradnih bolonjskih seminarjih, kjer so vsakič kompetentno in konstruktivno pripomogli k njihovim rezultatom, prav tako so po njegovem mnenju dobro koordinirali vrsto dejavnosti v zvezi z bolonjskim procesom na nacionalnih in nadnacionalni ravni (Bologna Process 2003, 24). Čeprav je bila EŠZ na področju visokošolske politike aktivna že pred konferenco v Bologni, Zgaga ocenjuje, da je po vrhu v Pragi, kamor je bil tudi uradno povabljen kot opazovalec, pridobil več ugleda in priznanja svojemu delovanju. Rezultat tega je bila pridobitev posvetovalnega statusa v bolonjskem procesu, zaradi česar je organizacija izdala vrsto »dragocenih in koristnih dokumentov in zaključkov« o temah bolonjskega procesa (Bologna Process 2003, 24).

EŠZ je vlogo socialne razsežnosti v bolonjskem procesu še bolj poudarila v stališču *ESIB and the Bologna Process. Creating European Higher Education Area for and with Students* (EŠZ 2003b), v katerem so študentje tej temi namenili posebno poglavje in zapisali, da »bi morala biti socialna razsežnost srce bolonjskega procesa.« (EŠZ 2003b, 13). Poudarili so, da bi morale državne stipendije zadostovati za kritje življenjskih stroškov študentov, priznali so pomen študentskega dela, a le do mere, do katere ta dopolnjuje študij, ne pa predstavlja socialni korektiv, ki študentom omogoča študij. Kot najprimernejšo obliko podpore študentom so izpostavili stipendije, posojila na drugi strani bi lahko po njihovem mnenju ogrozila finančni položaj študentov s slabšim socialnim statusom. Sistemi finančnih podpor študentov bi morali biti po mnenju EŠZ prenosljivi tudi na študij v tujini in neodvisni od prihodkov staršev študenta, poudarili pa so še pomen pravilne implementacije sistemov socialne podpore študentov (študentsko bivanje, študentska prehrana, zdravstvena oskrba, svetovanje), pri vzpostavitvi in delovanju katerih bi morali sodelovati študentje (EŠZ 2003b, 13).

To stališče EŠZ, ki je leta 2003 nadomestilo običajno pred posameznim ministrskim vrhom sprejeto študentsko deklaracijo, je pomembno še iz enega vidika: če so študentje v dotedanjih dokumentih (npr. v stališču *Student visions on a common Europe*⁸⁴) le nakazali

⁸⁴ Stališče *Student visions on a Common Europe* je bilo sprejeto na 42. srečanju Upravnega odbora EŠZ, ki je potekalo od 13. do 19. maja 2002 v Debeju na Poljskem.

kritiko bolonjskega procesa, so tokrat cilje procesa prvič tudi eksplicitno kritizirali. Prva kritika je povezana prav s socialno razsežnostjo:

Pretirano osredotočanje na ekonomsko vlogo izobraževanja ter na konkurenčnost lahko povzroči tržno naravnost reform in poveča trend v smeri privatizacije in deregulacije javnih izobraževalnih sistemov. Ena največjih nevarnosti pri tem je ta, da lahko strukturne reforme v smeri večje preglednosti evropsko visoko šolstvo spremenijo v blago, ki se bo prodajalo na svetovnem trgu. EŠZ verjame, da je potrebno obnoviti zavezo o izobraževanju kot javnemu dobremu in javni odgovornosti, kar je v kontekstu bolonjskega procesa. EŠZ tudi verjame, da morajo vlade nujno zagotoviti zadostno financiranje izobraževanja iz javnih sredstev, da visokošolske ustanove ne bodo primorane izvajati tudi komercialnih dejavnosti. Če bo ta cilj dosežen, bo lahko evropski model protiutež globalnemu razvoju, kot ga narekujejo pogajanja o Splošnem sporazumu o trgovini s storitvami (GATS). EŠZ meni, da je potrebno razviti alternative GATS-u, na primer v okviru UNESCO, s čimer bi okrepili to organizacijo in strukture Sveta Evrope (EŠZ 2003b, 9).

Druga kritika težnje k poblagovljenju visokega šolstva naslavlja neposredno:

Pretirano osredotočanje na ekonomske cilje v bolonjskem procesu je bilo uravnoteženo z vključitvijo socialne razsežnosti v proces in z zapisom v Praškem komuniqueju, da je visoko šolstvo javno dobro. Kakor koli, več konkretnega dela bo potrebnega, če želimo, da ti cilji ne bodo ostali le prazne formule na papirju, ampak bodo resnično zagotovili socialno vključenost in enakost v EVP (EŠZ 2003b, 3).

Da so bili cilji socialne razsežnosti v obdobju do leta 2003 več ali manj zgolj prazne formule na papirju, je potrdila prva raziskava EŠZ *Bologna with Student Eyes 2003* (EŠZ 2003a)⁸⁵. Ta je pokazala, da dve leti po vrhu v Pragi, kjer je bila socialna razsežnost prvič

⁸⁵ Omenjena raziskava je postala stalen prispevek EŠZ na področju popisa stanja bolonjskega procesa – po letu 2003 so bile izvedene še raziskave *Bologna with Student Eyes* leta 2005, 2007 in 2009. Cilj vseh je bil opisati aktualno stanje bolonjskega procesa v dani državi v danem trenutku in bodoče izzive bolonjskega procesa. Prva raziskava leta 2003 se je osredotočila na zbiranje informacij med študentskimi predstavniki na nacionalnih ravneh na posameznih področjih procesa: o prednostih, izzivih, slabostih in nevarnostih procesa, v zvezi s socialno razsežnostjo bolonjskega procesa, mobilnostjo, vključenostjo študentov v bolonjski proces, strukturi stopenj in sistemu kreditnih točk. Ključna ugotovitev prve raziskave – pomanjkanje informacij o bolonjskem procesu med študentskimi predstavniki na nacionalnih ravneh – je na primer pomembno vplivala na delovanje EŠZ v obdobju do vrha v Bergnu; organizacija je v skladu z ugotovitvami raziskave močno okrepila svoje dejavnosti na področju informiranja, izobraževanja in usposabljanja svojih članov.

Iz intervjuja z Miklavičem pa je mogoče razbrati, da so raziskave *Bologna with Student Eyes* metodološko problematične, saj prav tako kot poročila ministrov ne odražajo realne slike bolonjskega procesa po posameznih državah. Vprašljiva vrednost raziskav je posledica tega, da so v anketah sodelovali predstavniki študentskih organizacij bolj ali manj po načelu »kdor ima čas, naj reši to anketo« (Miklavič 2012). Miklavič večjo vsebinsko težo pripisuje dokumentu *Black book of the Bologna Process* (2005), ki predstavlja najbolj problematične konkretne primere uresničevanja bolonjskega procesa po posameznih državah (Miklavič 2012).

uradno omenjena v bolonjskih dokumentih, v večini držav na tem področju ni bilo zaznati sprememb. Še več, raziskava je pokazala, da so bile ponekod celo uvedene šolnine, zmanjšana ali ukinjena so bila sredstva za štipendije, štipendije so se ponekod preoblikovale v posojila. EŠZ je v raziskavi še ugotovila, da je bilo zmanjšanje šolnin ali povečanje sredstev za štipendije izjema. Kljub temu so se v nekaterih državah vendarle izboljšali pogoji študentov za delo na univerzah, ponekod so denimo dostopnost do visokega šolstva tudi zakonsko določili (EŠZ 2003a, 19–20).

Ni mogoče z gotovostjo potrditi, prav tako pa tudi ne v celoti zanikati, da dokument *Bologna with Student Eyes* in prve ugotovitve stanja na področju socialne razsežnosti niso vplivale na nadaljnji razvoj socialne razsežnosti v bolonjskem procesu. V *Berlinskem komunikeju* (2003) je namreč mogoče zaslediti določene formulacije iz obeh dokumentov. Pomembnost socialne razsežnosti v bolonjskem procesu je bila na vrhu leta 2003 ponovno potrjena:

Ministri ponovno potrjujejo pomembnost socialne razsežnosti bolonjskega procesa. Potreba, da se poveča konkurenčnost, mora biti uravnotežena z izboljševanjem socialnih značilnosti Evropskega visokošolskega prostora, kar naj okrepi socialno povezanost ter zmanjša socialne in spolne neenakosti tako na nacionalni kot na evropski ravni. V tem kontekstu ministri ponovno potrjujejo svoje stališče, da je visoko šolstvo javno dobro in javna odgovornost. Poudarjajo tudi, da morajo v mednarodnem akademskem sodelovanju in izmenjavi prevladovati akademske vrednote (Berlinski komunike 2003, 1).

Ministri so se v Berlinskem komunikeju (2003) zavezali, da z vsemi razpoložljivimi sredstvi zagotovijo visoko šolstvo enako dostopno vsem, prvič pa je bila na pobudo študentov skladno z ugotovitvami raziskave *Bologna with Student Eyes 2003* javno in formalno izražena tudi potreba po zbiranju primerljivih podatkov o socialno-ekonomskem položaju študentov po Evropi: »Ministri poudarjajo potrebo po primernih študijskih in življenjskih pogojih za študente, tako da lahko uspešno končajo svoj študij v ustreznem času in brez ovir, ki bi jih pogojevalo njihovo socialno in ekonomsko ozadje. Prav tako poudarjajo potrebo po več primerljivih podatkih o socialnem in ekonomskem položaju študentov.« (Berlinski komunike 2003, 5).

Vendar pa pregled nadaljnjih bolonjskih dokumentov (komunikejev) kaže na to, da so namere in potrebe, izražene v Berlinskem komunikeju, tudi dve leti kasneje več ali manj ostale le na papirju. Študentska raziskava *Bologna with Student Eyes 2005* (EŠZ 2005a) je ponovno pokazala, da na področju socialne razsežnosti v večini držav z uresničevanjem bolonjskega procesa ni zaznati napredka, hkrati pa so študentje v večini držav članic

bolonjskega procesa ocenili, da po njihovem mnenju pristojni ministri tega vidika procesa niso vzeli dovolj resno. EŠZ je zato povečala pritisk na pristojne ministre, da vendarle sprejmejo zaveze, ki bodo sprožile premike na tem področju. Svoje zahteve so podkrepili z ugotovitvami omenjene raziskave, ki so pokazale, da v večini držav bolonjskega procesa socialna razsežnost ni razumljena in obravnavana kot sestavni del bolonjske reforme (EŠZ 2005a, 38–40).

Bergen: Socialna razsežnost kot prioriteta bolonjskega procesa

Leta 2005, dva meseca pred vrhom v Bergnu, so študentje ponovno podčrtali pomen socialne razsežnosti v bolonjskem procesu, in sicer v *Luksemburški študentski deklaraciji* (EŠZ 2005č), s katero so na ministre naslovili dve konkretni zahtevi:

- uvrstitev socialne razsežnosti med prioritete procesa po konferenci v Bergnu;
- uvedbo vsakokratnega popisa stanja tudi za področje socialne razsežnost (t. i. stocktaking reports) (EŠZ 2005č).

Dokument socialno razsežnost izpostavlja kot vseobsegajoč cilj bolonjskega procesa, ki je del vsakega izmed preostalih ciljev procesa:

Za študente je ta vidik EVP najvišjega pomena, saj bodo imele reforme bolonjskega procesa pri oblikovanju EVP učinek le, če bodo študentom zagotovljeni ustrezni življenjski in študijski pogoji. Socialna razsežnost zajema enakopravnost in enake možnosti za dostop in dokončanje študija. To ne sme ostati le vljudnostna fraza v komunikacijah, ampak jo je treba upoštevati pri izvajanju reform (EŠZ 2005č, 3).

Iz intervjuja s Katjo Kamšek, članico Izvršnega odbora EŠZ 2005, pristojno za bolonjski proces, in udeleženko ministrskega vrha v Bergnu, je razvidno, da so si študentje zadali uvrstiti socialno razsežnost med prioritete bolonjskega procesa predvsem zato, ker je bila ta tema po njihovem mnenju v procesu najbolj spregledana in posledično na vsaki ministrski konferenci zabeležen tudi najmanjši napredek držav na tem področju (Kamšek 2012). Intervju z Brusovo pa potrjuje, da je bil prav to razlog, da so številne države v resnici nasprotovale popisu stanja na področju socialne razsežnosti, saj bi ta pokazal njihov nenapredek na tem področju (Brus 2012). Če ob tem spomnimo še na ugotovitev, da je socialni razsežnosti v bolonjskih dokumentih zaradi teženj po konkurenčnosti visokega šolstva nasprotovala tudi EK (Miklavič 2012), ugotovimo, da je imela EŠZ pri tej temi odprtih več front. Kljub temu so študentje z različnimi dejavnostmi (lobiranjem med

ministrskimi delegacijami, tako na nadnacionalni kot tudi nacionalnih ravneh, prepričevanjem, podporo Sveta Evrope) na konferenci v Bergnu dosegli, da je bila socialna razsežnost uvrščena med prioriteta področja procesa v naslednjem dvoletnem ciklu. Kot je mogoče razbrati iz intervjujev z nekdanjimi slovenskimi študentskimi predstavniki v EŠZ (Brus 2012, Kamšek 2012, Klemenčič 2012b, Miklavič 2012), je k temu prispevalo intenzivno delovanje organizacije na več področjih hkrati, ki so svojo stično točko našli prav na konferenci v Bergnu:

1. Povečana aktivnost EŠZ na tem področju zaradi najslabšega napredka držav na tem področju. Intervju s Kamškovo kaže na to, da je EŠZ intenzivno sodelovala že pri pripravi osnutka Bergenskega komunikeja v BFUG, pri čemer je bila kot partnerica seznanjena s stališči ostalih deležnikov v procesu. To je organizaciji omogočilo lažje načrtovanje lobiranja v obdobju pred konferenco, pri čemer je bila zelo uspešna, saj so bili predstavniki študentov v procesu prepoznani kot kredibilni in zaupanja vredni. EŠZ je neposredno pred bergenskim vrhom organizirala tudi izobraževalni seminar v Bergnu, na katerega so bili povabljeni tudi vsi ostali deležniki v procesu. Ti so se na seminarju seznanili s predlogi študentov, ki so jih nameravali predstaviti na ministrskem vrhu, organizacija pa je seminar izkoristila tudi za prepričevanje posameznih akterjev, da podprejo teme, za katere se je zavzemala (Kamšek 2012).
2. Iz intervjuja z Miklavičem je razvidno, da gre pomembne zasluge za to, da je socialna razsežnost v Bergnu postala posebno poglavje v bolonjskih dokumentih, pripisati predstavniku Sveta Evrope, ki je bil v takratnem obdobju sekretar bolonjskega procesa (Miklavič 2012):

Od tega, kdo je bil kdaj kje, kje je imela EŠZ zaveznike in podporo, je bilo v veliki meri odvisno, kako je bila organizacija uspešna pri uvrščanju svojih vsebin na agendo bolonjskega procesa. Namreč, če neke teme ni bilo na agendi, se o njej tudi ni razpravljalo. Na vrhu v Bergnu je bil sekretar procesa predstavnik Sveta Evrope Sjur Bergan, ki je bil stalni zaveznik EŠZ, tudi pri vprašanju socialne razsežnosti. Predstavnik procesa, ki so pripravljali osnutek agende vrha, smo tako prepričali, da so temo uvrstili na agendo, kasneje pa smo vlagali še amandmaje. Tudi te smo vselej vlagali skupaj s še katerim partnerjem v procesu, saj je bilo tako več možnosti za njihovo sprejetje. Tudi tukaj je bil Svet Evrope stalni zaveznik EŠZ (Miklavič 2012).

3. Velja poudariti, da je bila pobudnica tega, da se socialno razsežnost na vrhu v Bergnu uvrsti med prioritete procesa, slovenska delegacija. Iz intervjuja s Kamškovo izhaja,

da je bil to rezultat dobrega sodelovanja med takratnim vodstvom Študentske organizacije Slovenije (ŠOS) in pristojnim visokošolskim ministrstvom:

Slovenska delegacija (pristojno šolsko ministrstvo) je predlagala, da bi socialna razsežnost postala prioriteta procesa vrha v Bergnu. To je bila tudi posledica dobrih odnosov ŠOS z ministrstvom za šolstvo. Pripravili smo predloge dopolnitve komunikeja, bili so konkretni. Z njimi se je strinjalo naše ministrstvo in jih predlagalo. In res je bila prav Slovenija pobudnica tega, da je socialna dimenzija zapisana kot prioriteta v Bergenskem komunikeju (Kamšek 2012).

Bergenski komunike je tako socialno razsežnost bolonjskega procesa uvrstil med prioriteta področja procesa v naslednjem dveletnem ciklu:

Socialna razsežnost bolonjskega procesa je sestavni del EVP ter nujni pogoj za privlačnost in konkurenčnost EVP. Zato obnavljamo svojo obveznost, da naredimo kakovostno visoko šolstvo enako dostopno vsem, ter poudarjamo potrebo po primernih pogojih za študente, da bi lahko dokončali svoj študij brez ovir, izhajajočih iz njihovega socialnega in ekonomskega okolja. Socialna razsežnost vključuje ukrepe vlad za pomoč študentom v finančnem in ekonomskem oziru, še posebej za tiste iz socialno neugodnih skupin, ter za zagotovitev svetovalnih služb, ki naj prispevajo k širitvi dostopnosti (Bergenski komunike 2005, 4).

Bistvenega pomena za spremljanje razvoja socialne razsežnosti bolonjskega procesa je bila njena uvrstitev v popis stanja: »Skupini za spremljanje procesa (BFUG) poleg tega nalagamo, da predstavi primerljive podatke o mobilnosti osebja in študentov kot tudi o socialnem in ekonomskem položaju študentov v sodelujočih državah kot podlago za prihodnji popis stanja in poročanje do naslednje ministrske konference. Prihodnji popis stanja bo moral upoštevati socialno razsežnost, kot je opredeljena zgoraj.« (Bergenski komunike 2005, 5).

Za razliko od dotedanjih ministrskih vrhov, kjer se je področje socialne razsežnosti tako rekoč pospravilo pod streho z omembo v dokumentu, z njo pa so se do naslednjega vrha ukvarjali zgolj študentje, so konferenci v Bergnu sledila tudi konkretna dejanja na tem področju. Kot je mogoče razbrati iz poročila Sekretariata bolonjskega procesa za obdobje 2005–2007 z naslovom *Bergen to London* (Bologna Process 2007, 4), je bilo po vrhu v Bergnu v okviru BFUG ustanovljenih šest delovnih skupin (working groups), ena izmed njih je bila namenjena prav socialni razsežnosti in pridobivanju podatkov o mobilnosti študentov in akademskega osebja, ki ju je EŠZ obširneje in najbolj eksplicitno izpostavila v *Luksemburški študentski deklaraciji*. Koordinacijsko skupino za socialno razsežnost in mobilnost so sestavljali profesorji in študentje in je morala po navodilih BFUG pripraviti

pregled in poročilo o stanju na obeh področjih do ministrskega vrha v Londonu (EŠZ 2010, 89–90). Za pregled obstoječih in primerljivih podatkov je bila ustanovljena dodatna skupina za zbiranje podatkov, ki je morala do vrha v Londonu pripraviti prvo poročilo o stanju na tem področju (EŠZ 2010, 89–90).

Iz intervjuja z Brusovo je razvidno, da so morali predstavniki EŠZ vložiti veliko napora v to, da je bil v Bergnu uveden tudi popis stanja na področju socialne razsežnosti: »Za vsako stvar se je bilo treba posebej boriti. Bergenski komunike je zgolj določil, da bo obstajala delovna skupina za socialno razsežnost. V njej smo sedeli tudi mi in zapisali popis stanja na področju socialne razsežnosti. Glede tega smo se z ostalimi člani skupine prepirali do onemoglosti. Pravzaprav smo se morali za vsako izmed točk, ki je pomenila kakršen koli napredek na področju socialne razsežnosti, nepopustljivo bojevati.« (Brus 2012).

Leta 2006 je EŠZ v dokumentu *A social dimension to Higher Education* (EŠZ 2006a) opozorila, da države na področju socialne razsežnosti čaka še veliko dela, če naj bo dosežen cilj, tj. oblikovanje kakovostne in pravične visokošolske skupnosti: »Socialna razsežnost je pomembna za EŠZ, saj še vedno preveč sposobnih študentov nima dostopa do visokošolskega izobraževanja zaradi njihovega socialno-ekonomskega položaja, nezadostnih sistemov financiranja študija in drugih ovir.« (EŠZ 2006a). Za dosego cilja na področju socialne razsežnosti so predlagali pet korakov⁸⁶, ki so jih prepoznali kot potrebne za rešitev najbolj problematičnih vprašanj socialne razsežnosti:

Pet korakov določa pristop, s katerim bi lahko socialni razsežnosti končno omogočili vstop v visoko šolstvo. Zaradi vseh naštetih razlogov (v dokumentu, op. av.) so ti koraki nujni in izvedljivi. Koraki pa ne smejo biti napačno razumljeni hierarhično, implementirani so lahko hkrati, še več, to je celo priporočljivo. Delo na področju socialne razsežnosti v visokem šolstvu se začneja danes. EŠZ se bo še naprej zavzemala za pravice študentov v visokem šolstvu, kar zajema tudi tiste, ki so iz njega običajno izključeni ali v njem slabo zastopani, pri čemer bo zasledovala cilj pravičnega in kakovostnega visokega šolstva (EŠZ 2006a).

London: Prvo poročilo delovne skupine za socialno razsežnost in mobilnost

Na podlagi doslej analiziranih dokumentov je mogoče zaključiti, da so zaradi povečanih aktivnosti predstavnikov študentov na področju socialne razsežnosti v letih 2003–2005 pristojni ministri po vrhu v Bergnu 2005 socialni razsežnosti v komunikejih namenili

⁸⁶ Pet korakov: Poiskati in zagotoviti primerljive podatke, uvesti politike povečanja dostopnosti visokega šolstva, odpraviti ovire za socialno razsežnost, nuditi podporo študentom kot učencem, zagotoviti kakovostno visokošolsko izobraževanje (EŠZ 2006a).

več pozornosti, kar je bilo – tako študentje v dokumentu *Bologna at the Finish Line* (EŠZ 2010, 91) – delno posledica večje zavesti o njej med študenti in drugimi deležniki v bolonjskem procesu. Iz intervjuja z Brusovo, ki je bila v obdobju po Bergnu tudi članica delovne skupine bolonjskega procesa za socialno razsežnost in mobilnost, izhaja, da je to posledica tega, da se je EŠZ po konferenci v Bergnu maksimalno angažirala na tem področju⁸⁷. Naslednji korak do konference v Londonu je bila tako definicija socialne razsežnosti ter postavitve tega področja na merljivo raven, s čimer bi lahko pridobili konkretne podatke o stanju in napredku držav na tem področju ter načrtovali nadaljnje ukrepe (Brus 2012).

Na konferenci v Londonu leta 2007 je v skladu z zavezami iz Bergna prvič poročala Koordinacijska skupina bolonjskega procesa za socialno razsežnost in mobilnost. V dokumentu z naslovom *Key issues for the European Higher Education Area-Social dimension and Mobility* (Bologna Process 2007b)⁸⁸ člani skupine ugotavljajo, da opredelitev socialne razsežnosti zaradi različnega razumevanja tega področja in različnega stanja v različnih izobraževalnih sistemih ne sme biti preozka, zato so predlagali, da vseobsegajoč cilj na tem področju določijo ministri, vsaka država članica procesa pa za področje socialne razsežnosti izdela svojo strategijo in akcijski načrt. Metode posamezne države za doseg istega cilja na področju socialne razsežnosti naj bodo prilagojene njenemu okolju in prioritetam (Bologna Process 2007b, 44). Delovna skupina je za opredelitev vseobsegajočega cilja ministrom predlagala formulacijo, ki je bila nato v nekoliko drugačni obliki zapisana tudi v Londonskem komuniqueju: »Prizadevali si bomo za to, da sestava študentov, ki vstopajo v visoko šolstvo, v njem sodelujejo in ga dokončajo, odraža različnost naših prebivalcev. Zavezuje se k temu, da bomo izvedli ukrepe, s katerimi bomo razširili dostopnost do visokega šolstva na vseh ravneh na podlagi enakih možnosti.« (Bologna Process 2007b, 44). Skupina je še ugotovila, da ni zanesljivih in primerljivih podatkov o socialni razsežnosti za celotno področje EVP, prav tako nobene raziskave, ki bi zajela vse vidike socialne razsežnosti. Ugotovila je številne pomanjkljivosti pri zbiranju podatkov o socialni razsežnosti in poudarila, da bo potrebno pri popisu stanja na področju socialne razsežnosti preseči obstoječe stanje in okvire na področju popisovanja napredka bolonjskega procesa do tedaj, predvsem pa zagotoviti, da bodo zbrani

⁸⁷ EŠZ si je pri vključitvi v bolonjski proces zastavila tri cilje: Prvi je bil formalna vključitev v proces, drugi pridobitev predstavniške vloge študentov v njem, tretji pa uvrstitev socialne razsežnosti na agendo procesa. Vse to naj bi se zgodilo do konference v Bergnu (Brus 2012).

⁸⁸ Key issues for the European Higher Education Area-Social dimension and Mobility. Report from the Bologna Process Working Group on Social Dimension and Data on Mobility of Staff and Students in Participating Countries. 2007.

podatki zanesljivi in primerljivi (EŠZ 2007b, 45). Skupina je ministrom predlagala sprejetje ukrepov, ki bi omogočili napredek procesa na tem področju:

1. Države naj do leta 2009 delovni skupini predložijo strategije, akcijske načrte ter merila, s katerimi bodo merile napredek na področju socialne razsežnosti.

2. Raziskave na tem področju morajo izvajati tudi študentje, s ciljem zagotoviti primerljive in zanesljive podatke na področju socialne razsežnosti.⁸⁹

3. Na področju zbiranja podatkov naj BFUG zadolži Eurostat, da v sodelovanju z Eurostudentom razvije bolj primerljive in verodostojne indikatorje ter podatke za merjenje napredka na področju socialne razsežnosti v vseh državah procesa. To nalogo je treba izpeljati v povezavi z BFUG, poročilo pa naj se predloži ministrski konferenci leta 2009 (Bologna Process 2007b, 45).

Študentje so imeli v Koordinacijski skupini za socialno razsežnost in mobilnost precejšen vpliv, saj so imeli s temo, za katero so se zavzemali od vstopa v proces, največ konkretnih izkušenj. Tako je mogoče iz nekaterih zaključkov, ugotovitev in priporočil skupine razbrati vsebine iz študentskih dokumentov, med drugim tudi raziskav *Bologna with Student Eyes*. Dokument *Bologna with student eyes 2007* (EŠZ 2007b), pa tudi *Bologna with Student Eyes 2009* (EŠZ 2009), je tako med drugim pokazal različen napredek držav na področju socialne razsežnosti, ki je posledica tega, da države socialni razsežnosti namenjajo različno pozornost, v večini primerov pa manjšo kot ostalim temam bolonjskega procesa (EŠZ 2007b, 13). Prav tako je omenjena raziskava pokazala velik manko podatkov o socialno-ekonomskem položaju študentov, sestavi študentske populacije ter ravneh sodelovanja v visokošolskem izobraževanju: študentske organizacije iz 17 držav so poročale o neustreznih podatkih na teh področjih, v 10 pa so se jih trudili zbirati na ustrezen način, zato so izvajalci raziskave državam priporočili več dela na tem področju (EŠZ 2007b, 10–11).

Iz Londonskega komunikeja (2007) je mogoče razbrati, da so bila ključna priporočila delovne skupine za socialno razsežnost in mobilnost upoštevana na ministrski konferenci v Londonu. Dokument o socialni razsežnosti piše takole:

Visoko šolstvo mora igrati pomembno vlogo pri krepitvi socialne povezanosti, pri zmanjševanju neenakosti ter pri dvigovanju ravni znanja, spretnosti in sposobnosti v družbi. Politike [Policy] morajo biti zato naravnane na maksimaliziranje potenciala posameznikov, tako glede njihovega osebnega razvoja kot glede njihovega prispevka k trajnostni in demokratični družbi, utemeljeni na znanju.

⁸⁹ Iz intervjuja z Brusovo izhaja, da predlog tega ukrepa predstavlja pomembno varovalko pri popisu stanja na področju socialne razsežnosti, saj se je v procesu dotedaj že velikokrat izkazalo, da poročila držav ne odražajo dejanskega stanja na nekem področju, saj z njimi ne želijo izkazati svojega nenapredka (Brus 2012).

Pridružujemo se družbenim prizadevanjem, da sestava študentov, ki v visoko šolstvo vstopajo, v njem sodelujejo in ga dokončajo na vseh stopnjah, odraža različnost naših prebivalcev⁹⁰. Ponovno potrjujemo pomen tega, da so študenti zmožni dokončati svoj študij brez ovir, ki bi izhajale iz njihovega socialnega in ekonomskega ozadja. Zato nadaljujemo s svojim prizadevanjem, da bi zagotovili ustrezne storitve za študente, ustvarili bolj fleksibilne učne poti v visoko šolstvo in znotraj njega, ter na podlagi enakih možnosti na vseh ravneh razširili dostopnost do visokega šolstva (Londonski komunike 2007, 5).

Na podlagi priporočil Koordinacijske skupine za socialno razsežnost in mobilnost je socialna razsežnost ostala prioriteta procesa tudi v naslednjem dveletnem ciklu: »Podrobno bomo poročali o naših nacionalnih strategijah in politikah na področju socialne razsežnosti, vključno z akcijskimi načrti in merili za evalvacijo njihove učinkovitosti. Povabili bomo vse udeležene partnerje na nacionalni ravni, da sodelujejo pri tem delu in ga podprejo.« (Londonski komunike 2007, 6). Ministri so se v Londonu zavezali tudi k izboljšanju podatkov o socialni razsežnosti v državah bolonjskega procesa:

Ugotavljamo potrebo po izboljšanju razpoložljivih podatkov o mobilnosti in socialni razsežnosti v vseh državah, ki sodelujejo v bolonjskem procesu. Zato prosimo Evropsko komisijo (Eurostat), da v povezavi z Eurostudent razvije primerljive in verodostojne indikatorje ter podatke za merjenje napredka glede na celoto ciljev na področju socialne razsežnosti ter mobilnosti študentov in osebja v vseh bolonjskih državah. Podatki na tem področju morajo pokrivati problematiko participatorne enakosti v visokem šolstvu kot tudi zaposljivosti diplomantov. To nalogo je treba izpeljati v povezavi z BFUG, poročilo pa naj se predloži naši ministrski konferenci leta 2009 (Londonski komunike 2007, 6).

Leuven/Louvain-la-Neuve: Razširitev koncepta socialne razsežnosti in prvo poročilo o popisu stanja

Iz dokumenta EŠZ *Bologna at the Finish Line* (EŠZ 2010: 91) je razvidno, da je bil koncept socialne razsežnosti na vrhu v Leuvenu/Louvainu-la-Neuveu leta 2009 razširjen, in sicer je vključil teme, ki se nanašajo na zagotavljanje enakih možnosti in omogočajo dostop do visokega šolstva deprivilegiranim družbenim skupinam:

Študentska populacija mora znotraj visokega šolstva odražati raznolikost evropskega prebivalstva. Zato poudarjamo socialne značilnosti visokega šolstva ter si prizadevamo zagotoviti enake priložnosti za kakovostno izobraževanje. Dostop do visokega šolstva je treba razširiti z razvijanjem potenciala študentov iz manj zastopanih skupin ter z zagotavljanjem ustreznih pogojev za dokončanje njihovega študija. To vključuje izboljšanje učnega okolja, odstranjevanje vseh študijskih ovir ter vzpostavljanje

⁹⁰ Izbrana formulacija je postala tudi definicija socialne razsežnosti (EŠZ 2010, 90).

primernih ekonomskih pogojev za študente, da bi bili zmožni izkoristiti študijske priložnosti na vseh ravneh. Vsaka sodelujoča država bo postavila merljive cilje širitve celotne udeležnosti ter porasta udeležnosti manj zastopanih skupin v visokem šolstvu, ki naj bi bili doseženi do konca naslednjega desetletja. Napore, da bi dosegli pravičnost v visokem šolstvu, je treba dopolnjevati z dejavnostmi v drugih delih izobraževalnega sistema (Leuvenski komunike 2009, 2–3).

Na vrhu v Leuvenu/Louvain-la-Neuveu je v skladu z Londonskim komunikejem poročala Koordinacijska skupina za socialno razsežnost, ki je na konferenci predstavila prvi popis stanja na tem področju⁹¹. EŠZ je v dokumentu *Bologna at the Finish Line* (EŠZ 2010) o tem zapisala (EŠZ 2010, 91), da se ji zdi zelo problematično, da so nacionalni akcijski načrti in nacionalna poročila na tem področju tako malo napredovali, zato je pozvala k bolj konkretni implementaciji socialne razsežnosti, k bolj realno zastavljenim akcijam in zavezam na nacionalni ravni: »Številne države so na ravni bolonjskega procesa oblikovale politike na področju socialne razsežnosti, ki pa jih niso uvrstile visoko na politično agendo. Pomembno je, da ohranimo ideje, ki jih vsebuje socialna razsežnost, saj je EVP prav zaradi socialne razsežnosti nekaj več kot zgolj akademsko podjetje.« (Koen Geven v EŠZ 2010, 91).

Ker so se nacionalni akcijski načrti držav na področju socialne razsežnosti izkazali za precej pomanjkljive in neuporabne, so ministri na vrhu v Leuvenu/Louvain-la-Neuveu izrazili politično voljo za več konkretnih aktivnosti na področju zbiranja podatkov: »BFUG še posebej napročamo, da v povezavi z zbiranjem podatkov opredeli indikatorje, uporabne za merjenje in spremljanje mobilnosti in socialne razsežnosti.« (Leuvenski komuniké 2009, 6) A študentje so bili v dokumentu *Bologna at the Finish Line* (EŠZ 2010, 91) kritični do takega načina dela, saj so menili, da primerljivih podatkov o socialno-ekonomskem položaju študentov ni mogoče dobiti na način, kot je zapisan v Leuvenskem komunikeju. Indikatorji – tako študentje (EŠZ 2010, 91) – morajo biti definirani na podlagi konsenza med nacionalnimi agencijami, pristojnimi za zbiranje tovrstnih podatkov. Prav tako so študentje kot

⁹¹ Koordinacijska skupina za popis stanja na področju socialne razsežnosti, ki jo je v obdobju 2007–2009 vodil Andrejs Rauhvargers, je ugotovila (Stocktaking report 2009), da so nacionalna poročila na področju socialne razsežnosti neprimerljiva; medtem ko so bila nekatera zelo podrobna, nekatera niso zajemala podatkov, primernih za nadaljne analize (Rauhvargers 2009 v EŠZ 2010, 91). Poročilo je pri nekaterih državah ugotovilo obstoj očitnih neskladij med pozitivnimi, optimističnimi poročili držav o tej temi ter podatki o celovitem sodelovanju v EVP, ki sta jih zagotovila Eurostat in Eurostudent v svojih poročilih o socialni razsežnosti in mobilnosti (Stocktaking report 2009, 125). Avtorji so zato zaključili, da je na tak način nemogoče oceniti ustreznost in učinkovitost političnih ukrepov različnih držav na tem področju, saj nacionalna poročila niso vsebovala empiričnih dokazov, ki bi bili potrebni za primerjalno analizo (Stocktaking report 2009, 125). Predsednik delovne skupine je zato v predstavitvi poročila izrazil veliko potrebo po na dokazih temelječi politiki na področju socialne razsežnosti in izpostavil, da bi morali ministri večkrat ponoviti zadane si cilje na tem področju in se zavezati k zbiranju in razvoju kredibilnih podatkov o socialni razsežnosti in mobilnosti (Stocktaking report 2009, 125).

problematično ocenili to, da so podatki na voljo le za države, ki sodelujejo v raziskavi Evroštudent⁹² (med njimi je tudi Slovenija), in torej ne zajemajo vseh držav bolonjskega procesa (EŠZ 2010, 91). EŠZ je zato pozvala pristojne ministre, naj sprejmejo dogovor o tem, da se morajo Evroštudentu priključiti vse države v procesu, hkrati pa naj oblikujejo primerne nacionalne akcijske načrte na tem področju in jih začnejo uresničevati. EŠZ je še menila, da ni razlogov, da bi ministri še naprej čakali na primerljive statistične podatke na področju socialne razsežnosti (EŠZ 2010, 91).

Evropski organizaciji (Eurostat in Eurodyce), ki sta se (in se še) ukvarjata s statistiko, v bolonjskem procesu nista odigrali nepomembne vloge. Tako iz intervjuja z Brusovo izhaja, da sta tudi sami odgovorni za počasen napredek na področju socialne razsežnosti pripisuje tudi njim (Brus 2012):

Treba je vedeti, da organizacije tipa Eurostudent, Eurodyce in podobne služijo denar z izdelavo in obdelavo raznih vprašalnikov in jim je v interesu, da sredstva za to prejemajo čim dlje. Pri tem jima je bilo vseeno, ali bi mi imeli rezultate naslednje leto ali ne in se jima nikamor ni mudilo. A mi smo hoteli imeti konkretne rezultate čim prej. Tako smo na primer zaključke za socialno razsežnost za osnutek Londonskega komunikeja pripravili iz delnih analiz, pri čemer pa sta ti organizaciji vztrajali pri tem, da teh rezultatov ne moremo vključiti v poročilo. Sama sem vztrajala, da to naredimo, saj se mi je to zdelo nujno za nadaljevanje procesa, predvsem pa precej nesmiselno, da bi člani naslednje delovne skupine za socialno razsežnost ponovno začeli na začetku, pri čemer bi jim iste organizacije ponujale enake analize kot so jih že opravile za nas (Brus 2012).

Budimpešta/Dunaj: Socialna razsežnost pred novimi izzivi

Socialno razsežnost bolonjskega procesa poudarja tudi Budimpeško-dunajska deklaracija:

Ministri ponovno potrjujemo, da je visoko šolstvo javna odgovornost. Ne glede na te težke ekonomske čase se zavezuje, da bomo visokošolskim ustanovam zagotovili potrebne vire v okvirih, ki jih vzpostavljajo in nadzirajo javne oblasti. Prepričani smo, da je visoko šolstvo poglavitno gonilo socialnega in ekonomskega razvoja ter inovativnosti v svetu, ki ga vse bolj poganja znanje. Zato bomo povečali naša prizadevanja na področju socialne razsežnosti, da bi zagotovili enake možnosti za kakovostno izobraževanje, pri tem pa namenili posebno pozornost nezadostno vključenim skupinam (Budimpeško-dunajska deklaracija 2010, 2).

⁹² Raziskavo Evroštudent od leta 2005 izvajata Eurostat in Eurydice.

Študentje so ob zaključku prvega desetletja razvoja bolonjskega procesa v dokument *Bologna at the Finish line* (EŠZ 2010, 93) zapisali, da je socialna razsežnost temeljni kamen celotne agende bolonjske reforme. Leslie Wilson iz EUA je ob tem poudarila, da socialna razsežnost preči vsa področja bolonjske reforme in ne more biti izolirana (EŠZ 2010, 92). EŠZ je tako ob zaključku prve faze procesa ponovno poudarila, da verjame v tak EVP, ki podpira kakovostno izobraževanje za vse, ki temelji na učnih in ne na plačilni sposobnosti posameznika, pri čemer je opozorila predvsem na problematiko uvajanja in višanja šolnin. Organizacija je v zapisu poudarila, da je zelo pomembno, da znajo vsi deležniki bolonjskega procesa prepoznati ovire, ki deprivilegiranim skupinam onemogočajo vključevanje v visoko šolstvo, sodelovanje v njem in dokončanje študija. Zato so študenti poudarili, da je treba vzpostaviti jasen cilj, s katerim bi povečali sodelovanje v EVP do leta 2020 z namenom zagotoviti enakopravnost sodelujočih v visokem šolstvu ter odgovornost za financiranje študija ohraniti v pristojnosti države in ne posameznika (EŠZ 2010, 92).⁹³

Študentje so v oceno prvega desetletja bolonjskega procesa v dokument *Bologna at the Finish Line* (EŠZ 2010) zapisali, da so prepričani, da je socialna razsežnost bila in bo ključni del bolonjskega procesa. Poudarili so, da morajo pristojni zagotoviti, da bodo obljube izpolnjene in da bodo tolikokrat ponovljene zaveze ministrov uresničene tudi v praksi: »EVP lahko postane resničnost le s popolnoma funkcionalno socialno razsežnostjo.« (EŠZ 2010, 91). Vseeno pa o dosežkih v prvem desetletju bolonjskega procesa na področju socialne razsežnosti najbolj zgovorno priča naslednji njihov zapis v tem dokumentu: »EŠZ meni, da je sramotno, da v zadnjih desetih letih ni bilo prave akcije, s katero bi razvili socialno razsežnost EVP.« (EŠZ 2010, 91).

⁹³ Pri tem so študentje kot nujno navedli zagotovitev naslednjih političnih prioritet na tem področju:

- Oblikovanje in izročitev nacionalnih akcijskih načrtov.
- Sprejetje protidiskriminatorne zakonodaje na področju visokega šolstva, ki bo omogočala boj proti vsem oblikam diskriminacije.
- Izobraževanje mora biti brezplačno in dostopno vsem na vseh vstopnih točkah. Dopolnilo k temu morajo biti štipendije, ki bi morale biti ključni del sistemov subvencioniranja študentov. EŠZ zavrača šolnine, ki določenim družbenim skupinam onemogočajo dostop do visokega šolstva in negativno vplivajo na napredovanje študenta.
- Države, ki imajo šolnine, morajo sprejeti take ukrepe, s katerimi bodo študij omogočile vsem. Šolnine je mogoče omiliti s štipendijami in posojili.
- Študentska sociala igra pomembno vlogo pri zagotavljanju primerne študijskega okolja: študentsko bivanje, subvencioniran prevoz, subvencionirana zdrava študentska prehrana, športna infrastruktura, zdravstvena oskrba, popusti za kulturno udejstvovanje ... Vse te storitve morajo biti dostopne vsem študentom tudi mednarodnim. Še posebej moraj posebno pozornost posvečati študentom s posebnimi potrebami.
- Za ugotavljanje napredka na področju socialne razsežnosti na nacionalnih in evropski ravni je pomembno zagotoviti zbiranje statističnih podatkov, ki jih morajo zagotoviti neodvisne raziskovalne pisarne (EŠZ 2010, 93).

Kljub tolikšnim aktivnostim študentov na tem področju pa Klemenčičeva (Klemenčič 2012b) ocenjuje, da uvrstitev socialne razsežnosti v bolonjske dokumente ne predstavlja pomembnega dosežka EŠZ, saj to, da je zapisana v deklaracijah in drugih dokumentih, po njenem mnenju ni bistveno pripomoglo k izboljšanju na tem področju tudi v praksi. Kot glavni razlog za to navaja preveč ohlapno definicijo socialne razsežnosti: »Definirana je tako široko, da se lahko z njo strinjajo vsi in je sprejemljiva za vse, a hkrati dopušča dovolj maneverskega prostora za to, da si jo lahko vsaka država v svojem nacionalnem kontekstu interpretira po svoje. Preprosto bi lahko rekli, da je definirana tako, da se vsak z njo strinja, a mu ni treba nič narediti na tem področju.« (Klemenčič, 2012b). Kot zelo ohlapno definicijo socialne razsežnosti sicer označuje tudi Kamškova (Kamšek 2012), delno pa to problematiko pojasnjuje Brusova:

V vsakem političnem procesu je težko uvajati radikalne poteze, zato smo se v delovanju EŠZ v bolonjskem procesu držali načela, da se osredotočimo na tiste teme, ki jih je mogoče uresničiti in s katerimi smo lahko prepričali ostale, da jih podprejo. Tako smo si pri socialni razsežnosti kot tisto zadnjo mejo, od katere ne odstopamo, zadali študij brez šolnin in delali predvsem na tem. To sicer izrecno v bolonjskih dokumentih ni zapisano, smo si pa izborili formulacijo, da je študij javno dobro in javna odgovornost. Ta je bila sprejemljiva za vse, v vseh ključnih dokumentih pa se pojavlja prav na zahtevo in pobudo študentov in dokazuje, da smo imeli vpliv na bolonjski proces (Brus 2012).

Tako kot Miklavič, tudi Kamškova ocenjuje, da je uvrstitev socialne razsežnosti v bolonjske dokumente za EŠZ izjemnega pomena. Iz intervjuja s Kamškovo izhaja, da je EŠZ verjela v to, da se bo na področju socialne razsežnosti nekaj premaknilo, če bo to zapisano v bolonjskih dokumentih in se bodo s tem ukvarjale posebne delovne skupine. Hkrati je bilo to še večjega pomena za nacionalne študentske organizacije, ki so s tem pridobile več maneverskega prostora pri delovanju v nacionalnih okoljih, saj so se v prizadevanjih za napredek na tem področju v svojih domačih okoljih lahko sklicevale na zapise v bolonjskih dokumentih (Kamšek 2012).

5.3 EŠZ kot deležnik v bolonjskem procesu na nacionalni ravni: Vpliv Študentske organizacije Slovenije (ŠOS) na bolonjski proces

V skladu s postavljeno tezo, da je EŠZ pomembno vplivala na razvoj bolonjskega procesa na dveh ravneh – nadnacionalni in nacionalni ravneh, bomo v tem poglavju

podrobneje pogledali in tudi prikazali vpliv, ki ga je na bolonjski proces v Sloveniji imela Študentska organizacija Slovenije (ŠOS), članica EŠZ vse od svoje ustanovitve leta 2002.

Študentska organizacija Slovenije (ŠOS) zastopa in predstavlja študente na najvišji ravni, tudi in predvsem kot sogovornik oblasti. Vanjo se združuje več kot 100.000 slovenskih študentov in je kot taka ena največjih interesnih organizacij v Sloveniji. Ustanovljena je bila leta 1994 z Zakonom o skupnosti študentov, delovati pa je začela konec leta 2002 po sprejetju Študentske ustave⁹⁴ (ŠOS).

ŠOS⁹⁵ si kot krovna študentska organizacija prizadeva vplivati zlasti na izboljšanje študijskih razmer in možnosti za študij, socialnega položaja študentov ter za razvoj obštudijskih in interesnih dejavnosti. Te cilje uresničuje z aktivnim sodelovanjem pri oblikovanju nacionalne politike in programov na področju visokošolskega izobraževanja, štipendiranja, študentskega bivanja in študentskega dela. Veliko pozornosti posveča tudi problematiki zdravstvenega varstva študentov in zaposlovanju mladih diplomantov (ŠOS). Predstavniki študentov v okviru ŠOS z Vlado RS pri reševanju študentske problematike

⁹⁴ Študentska ustava kot temeljni akt samoupravne skupnosti študentov Slovenije, s katero določamo demokratične temelje delovanja Študentske organizacije Slovenije (ŠOS). Dokument določa, da se v ŠOS združujejo študentske organizacije treh največjih slovenskih univerz (Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, Študentska organizacija Univerze v Mariboru, Študentska organizacija Univerze na Primorskem), samostojnih visokošolskih zavodov in višjih strokovnih šol, študentske organizacije lokalnih skupnosti (Zveza študentskih klubov Slovenije – ŠKIS) ter interesne oblike povezovanja študentov. Vsaka organizacija članica ŠOS sooblikuje delovanje krovne organizacije skozi imenovanje in aktivno participacijo svojih predstavnikov v organih ŠOS, obenem pa skrbi za uresničevanje študentskih interesov na lastni univerzitetni oziroma lokalnih ravneh (Študentska ustava).

Študentsko ustavo sprejme ali spreminja Skupščina ŠOS, ki jo sestavljajo študentski poslanci ŠOU v Ljubljani, ŠOU v Mariboru, ŠOU na Primorskem in Zveze ŠKIS. Študentje so sicer ta dokument do danes deloma spremenili petkrat, in sicer v letih 2003, 2005, 2010, 2011 in 2014. Večinoma je šlo za spremembe tehnične narave (boljša opredelitev postopkov in procedur, boljša opredelitev pristojnosti posameznih organov ipd.), v dveh primerih (2010 in 2011) pa tudi za spreminjanje delitev sredstev iz koncesijske dajatve med organizacijskimi oblikami ŠOS. Slednje so bile v letu 2010 sprejete brez soglasja največje študentske organizacije, Študentske organizacije Univerze v Ljubljani, kar je postavilo pod vprašaj demokratičnost študentskega organiziranja v Sloveniji. Pred ustanovitvijo ŠOS (2002) je študentsko organiziranje v Sloveniji delovalo na ravni neformalne koordinacije – posamezne študentske organizacije univerz in Zveza ŠKIS so se formirale na ravni neke vrste predsedstva (predsedniki in podpredsedniki ŠOU in ŠKIS). Študentska politika se je oblikovala znotraj ŠOU – najmočnejša na področju visokega šolstva ter sociale in zdravstva je bila Študentska organizacija Univerze v Ljubljani (ŠOU v Ljubljani). »Potem, ko je reforma počasi začela prihajati v Slovenijo, sem se sam zavzel za to, da začnemo študentje sodelovati tudi na evropski ravni. Ko nas je čedalje več odhajalo v EŠZ, smo se vsi vrnili z enako idejo – da se je treba organizirati tudi na nacionalni ravni. To je tudi vodilo v ustanovitev ŠOS.« (Miklavič 2012).

⁹⁵ Delovanje in financiranje ŠOS in njenih organizacijskih oblik (organizacija se financira iz koncesijske dajatve od študentskega dela) sta bili v zadnjih sedmih letih predmet mnogih razprav in reform, saj so se (in se še) organizacija oz. še zlasti nekatere njene entitete soočale s številnimi očitki, predvsem o netransparentni porabi sredstev, neučinkovitosti, preveliki birokratiziranosti in zastopanju lastnih interesov študentskih predstavnikov, namesto splošnih študentskih interesov. Te vsebine dopolnjujejo tudi vprašanja o dejanskem predstavištvu ŠOS, glede na to, da je članstvo študenta v študentski organizaciji v Sloveniji avtomatično vezano na njegov status študenta in ni prostovoljno. Vse naštetje teme terjajo poglobljeno sociološko razpravo, ki na tem mestu in za vsebino tega magistrskega dela ni relevantna, a je prav, da so omenjene.

sodelujejo predvsem prek Sveta Vlade RS za študentska vprašanja⁹⁶ in delovnih skupin, ki delujejo v okviru Sveta. Pri urejanju posameznih vprašanj ŠOS najbolj intenzivno in najpogosteje sodeluje z Ministrstvom za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ) ter z Ministrstvom za delo, družino in socialne zadeve in enake možnosti (MDDSZEM) (ŠOS).

ŠOS je nedvomno ena izmed tistih evropskih študentskih organizacij, ki se je od vsega začetka maksimalno angažirala na področju implementacije bolonjske reforme na nacionalni ravni in posledično tudi pomembno vplivala na razvoj procesa v Sloveniji. Iz intervjuja s Kamškovo izhaja, da je na to, da se je ŠOS lahko tako zelo aktivirala v bolonjskem procesu, odločilno vplivalo to, je imela ena redkih, če ne celo edina v Evropi, popolnoma neodvisen vir financiranja:

To, da je imela ŠOS neodvisen vir financiranja, nam je omogočilo, da smo organizirali veliko dogodkov na teme bolonjskega procesa v Sloveniji, povabili ogromno ekspertov iz EŠZ, ki so nas izobraževali, odpirali pomembne teme, vprašanja. Takšno sodelovanje je bilo stalno. Denimo, ko je morala EŠZ organizirati nek interni seminar in niso imeli denarja za njegovo izvedbo, smo jim na pomoč priskočili v ŠOS in organizirali seminar. V zameno je EŠZ za ŠOS naredila dodaten seminar in izobrazila naše člane. Hkrati smo redno hodili na vse seminarje, na vsa zasedanja Skupščine, študirali smo vsebine. Ob tem smo informacije dobivali tudi od drugih deležnikov v procesu. Kot rečeno, velika prednost ŠOS je bila v tem, da je imela svoj vir financiranja in je lahko vse to organizirala (Kamšek 2012).

Študentska organizacija Univerze (ŠOU) v Ljubljani kot največja članica ŠOS in ŠOS sama sta bili na področju bolonjskega procesa in visokega šolstva na splošno izjemno dobro podkovani in dobro informirani, predvsem zato, ker so imeli slovenski študentje vse od začetka bolonjskega procesa v različnih organih EŠZ vselej vsaj enega svojega predstavnika⁹⁷. Iz intervjujev s Klemenčičevo, Brusovo in Kamškovo je razvidno, da angažma slovenskih študentov v EŠZ ni bil del strateškega načrta slovenskih študentskih organizacij, prej rezultat samoiniciativnosti posameznikov, ki so že bili vključeni v zvezo (Brus 2012, Kamšek 2012, Klemenčič 2012b). Največkrat je v tej vlogi omenjen dr. Klemen Miklavič, ki je pri izobraževanju in angažmaju slovenskih predstavnikov v evropski študentski organizaciji

⁹⁶ Svet vlade RS za študentska vprašanja je strokovno in posvetovalno telo Vlade RS, ki zanjo opravlja strokovne naloge in ji nudi pomoč pri odločanju o zadevah s področja študentske problematike. Ustanovljen je bil s sklepom Vlade RS 26. septembra 1996.

⁹⁷ Po podatkih, ki so dostopni na različnih podstraneh EŠZ, so v EŠZ delovali naslednji študentski predstavniki iz Slovenije: 1999–2001 Manja Klemenčič (najprej generalna sekretarka nato direktorica EŠZ), 2001–2002 Igor Jurišič (Odbor za strateški razvoj), 2000 Polona Car (Izvršni odbor), 2002 Petra Arsič (Izvršni odbor), 2003–2005 Klemen Miklavič (Odbor za poglobljenje visokega šolstva), 2005 Katja Kamšek (Izvršni odbor), 2005–2006 Sanja Brus (Odbor za bolonjski proces), 2006 Janja Komljenovič (Izvršni odbor), 2007–2008 Anela Bešo (Izvršni odbor), 2011–2012–2014 Rok Primožič (Izvršni odbor), 2013–2014 Rok Primožič (predsednik EŠZ), 2016 Martin Retelj (koordinator Izvršnega odbora za članstvo) (EŠZ).

odigral izjemno pomembno vlogo: »Prepoznal je pomen delovanja študentov na evropski ravni in v bolonjskem procesu. Imel je prav posebno motivacijo in željo, da nas izobrazí, nam pomaga in zato nam je priskrbel vsa potrebna gradiva.« (Brus 2012). Iz intervjujev izhaja, da so bili slovenski študentje zaradi aktivne vloge v EŠZ v veliki prednosti pri delovanju na nacionalni ravni:

EŠZ je bilo seveda v interesu, da je bilo čim več študentov osveščenih o bolonjskem procesu. To je bilo pomembno tudi zato, ker se neke vsebine, ko denimo pridejo v nacionalni kontekst, lahko zelo pogosto izgubijo ali pa jih vsak interpretira skozi svoje videnje. Študentje v Sloveniji smo imeli zaradi vpetosti v bolonjski proces v okviru EZŠ tako informacije iz prve roke in védenje o temah, kot se jih je razumelo na evropski ravni. Namreč v različnih nacionalnih prostorih Evrope so se pojavljale drugačne, spremenjene interpretacije bolonjskih smernic (Kamšek 2012).

Kot smo že ugotovili v poglavju 4.5 (Bolonjski proces v Sloveniji), je bila časovnica vključevanja posameznih deležnikov v bolonjski proces v Sloveniji drugačna od tiste na nadnacionalni ravni. Čeprav je Slovenija podpisnica Bolonjske deklaracije, se razvoj in potek bolonjskega procesa v Sloveniji od tistega na nadnacionalni ravni razlikuje v dveh točkah:

- v Sloveniji se je začel z nekajletnim zamikom (intenzivneje po letu 2002, uradno pa leta 2003), kar sicer sovpada s porastom širšega zanimanja za proces tudi drugod po Evropi,
- ključni deležniki, torej tudi študentje, so bili vanj vključeni od vsega začetka (Klemenčič 2012b).

Miklavič razloge za zamik začetka bolonjskega procesa v Sloveniji pojasnjuje z naslednjo razlago:

V večini evropskih držav, tudi v Sloveniji, je veljalo, da je treba počakati, da vidimo, kaj se bo zgodilo s procesom. Večina ljudi je bila namreč prepričanih, da iz tega ne bo nič. A bolonjski proces je v resnici velik stroj, ki je preprosto potreboval nekaj časa, da se je zagnal. Enako so nekaj let zorela tudi različna politična in teoretična ozadja o procesu. Vse to je pripeljalo do točke, v kateri je bilo rečeno, da zdaj bo pa res treba ukrepati, ker že vsi govorijo o tem. Proces se je obdržal tudi zato, ker so ga podpirale vlade. Te so potrebovale nek eksterni evropski izgovor za reforme na področju visokega šolstva, ki je zelo kompleksno. V njem delujejo univerze kot avtonomni akterji z veliko močjo v posameznem nacionalnem okolju, pri uvajanju reform je treba upoštevati norme in vrednote, sicer naletiš na odpor. Tudi v Sloveniji je ta proces zorel in po berlinskem srečanju leta 2003 je takratni pristojni minister⁹⁸ sklical Skupino za bolonjski proces, v kateri je zbral vse eksperte na področju visokega šolstva, za

⁹⁸ Minister za šolstvo, znanost in šport RS leta 2003 je bil dr. Slavko Gaber.

katere je ocenil, da sodijo zraven, zbral je vse deležnike⁹⁹, ki jih je bolonja nakazala, in ti so se potem dobivali vsak teden. Študentje – sam sem bil član omenjene skupine - smo bili od vsega začetka vključeni v proces v Sloveniji, predvsem iz dveh razlogov: v času, ko se je proces na evropski ravni že razvijal, smo bili že aktivni v EŠZ in smo že imeli veliko pomembnih informacij o procesu, poleg tega pa je bil takratni pristojni minister zelo naklonjen sodelovanju s študenti (Miklavič 2012).

Iz intervjuja z Miklavičem in Brusovo izhaja (Brus, Miklavič 2012), da ima velike zasluge za to, da so bili študentje v Sloveniji od vsega začetka vključeni v proces, tudi dr. Pavle Zgaga, minister za šolstvo RS, ki je leta 1999 podpisal Bolonjsko deklaracijo v imenu Slovenije.

Slovenski študentje smo dobili impulz, da se organiziramo na nacionalni ravni, od EŠZ. Pavle Zgaga je veliko pripomogel k temu, da ni bilo nobenih dilem o tem, da se študente vključi v bolonjski proces pri nas. Na konferenci v Berlinu je BFUG pozvala k temu, da morajo biti tudi študentje člani nacionalnih delegacij in večina delegacij jih je takrat tudi že imela. To bi se sicer po mojem mnenju sicer zgodilo v vsakem primeru. Pri tem je bilo najbolj pomembno to, da smo, ko smo bili poklicani zraven, že imeli vsebino. To je utrdilo naš položaj in vpliv na bolonjski proces na nacionalni ravni. Če smo kaj predlagali in znali to tudi ustrezno utemeljiti, je bilo to uvrščeno tudi v ZVIS leta 2004. Takrat sicer nismo uspeli preprečiti namere ministra Gabra po uvedbi šolnin, smo pa uspeli z marsikaterim drugim predlogom (Miklavič 2012).

Miklavič še meni, da je bil večji angažma študentov tudi na področju visokega šolstva rezultat študentskih demonstracij 14. junija 2001 v Ljubljani¹⁰⁰, na katerih so študentje protestirali proti poslabšanju socialnega položaja študentov: »Nekako do takrat so se slovenski študentski politiki ukvarjali predvsem s področjem sociale – študentskimi boni, štipendijami, študentskimi posteljami – in se niso zavedali tega, da je treba biti prisoten tudi v visokošolskem prostoru. To se je po letu 2001 počasi začelo spreminjati.« (Miklavič 2012).

Prvo stališče ŠOS do bolonjske reforme visokega šolstva v Sloveniji: Šest ključnih točk vpeljave bolonjskega procesa v Sloveniji

Preden se poglobimo v vsebinsko delovanje ŠOS v bolonjskem procesu v Sloveniji, je smiselno ponazoriti razmerje med ŠOS in EŠZ na področju priprave vsebin in stališč v zvezi s

⁹⁹ Primarni deležniki bolonjskega procesa v Sloveniji so bili vse od njegovega začetka poleg univerz kot izvajalk sprememb, vlade oz. pristojnega ministrstva kot predlagatelja sprememb, predstavnikov raznih vladnih organov in institucij za znanost in visoko šolstvo ter delodajalcev tudi študentje (Miklavič 2012).

¹⁰⁰ Organizirala jih je nacionalna koordinacija študentskih organizacij univerz, ki je bila predhodnica ŠOS.

procesom. Iz intervjuja s Klemenčičevo je razvidno, da so interese slovenskih študentov v EŠZ pred ustanovitvijo ŠOS večinoma zastopali študentje ŠOU v Ljubljani¹⁰¹, ki je bila med slovenskimi študentskimi organizacijami univerz najbolj podkovana na področju visokega šolstva (Klemenčič 2012b). Vsi intervjuji z nekdanjimi študentskimi predstavniki potrjujejo, da je ŠOS prek predstavnikov v organih EŠZ pripomogla k oblikovanju vsebine v obliki stališč na nadnacionalni ravni, pa tudi, da je bil proces večinoma obraten in da je vsebina EŠZ pronicala na agendo ŠOS in ostalih ŠOU v Sloveniji, pri čemer pa EŠZ nacionalnim študentskim organizacijam ni posredovala konkretnih navodil, katera stališča in na kakšen način naj jih zagovarjajo na nacionalnih ravneh (Brus 2012, Kamšek 2012, Klemenčič 2012b, Miklavič 2012). Dokumenti EŠZ so bili namreč predvsem smernice za delovanje študentskih organizacij na nacionalnih ravneh, te pa so jih prilagodile okoljem, v katerih so delovale.

Bolonjski proces je prinesel ogromno novosti, tērminov in konceptov, ki prej niso bili znani, in EŠZ je bila neke vrste njihov razlagalec in posrednik. Na drugi strani so bile nekatere študentske organizacije zelo napredne in so nosile znanje v EŠZ, tako da so bile razprave na Skupščinah organizacije vselej zelo vsebinske. A če je ena študentska organizacija predlagala neko temo, ta ni bila kar samoumevno sprejeta, ampak se je o njej razpravljalo. Te razprave so bile zelo pomembne, saj so študentski predstavniki tam prvič slišali za novo vsebino in se z njo seznanili. To je bilo več, kot če bi te vsebine samo prebrali – diskusija je bila torej v EŠZ izjemnega pomena (Miklavič 2012).

Kamškova opozarja, da nacionalne študentske organizacije tudi niso imele vselej enakih stališč do določenih vprašanj kot EŠZ: »Študentske organizacije niso imele vedno popolnoma identičnih stališč kot EŠZ, saj so tudi njihova nacionalna okolja terjala prilagoditev določenih tem. Države in visokošolski sistemi so bili namreč različno razviti, urejeni, zato je uresničevanje in zastopanje teh smernic potekalo zelo raznoliko.« (Kamšek 2012). Pomembno vlogo pri izdelavi strategij za delovanje na nacionalni ravni je imel Odbor EŠZ za bolonjski proces, ki je v okviru svojega delovanja tudi svetoval nacionalnim študentskim organizacijam:

Seveda smo se z EŠZ pogovarjali o tem, s kakšnimi težavami se soočamo, in iskali primere rešitev sorodnih težav v drugih državah. Člani Odbora za bolonjski proces so zelo dobro poznali vsebino, prakse različnih držav in nam lahko izpostavili nekaj alternativ. Generalne smernice in osnovna izhodišča ŠOS so bila seveda enaka kot stališča EŠZ, a podrobnosti so bile precej različne, kar pa je normalno. Kar se tiče ŠOS, se je nekajkrat zgodilo, da sploh nismo imeli izkušenj na določenih

¹⁰¹ V nekaterih primerih so v EŠZ delovali tudi predstavniki Študentske organizacije Univerze v Mariboru (ŠOUM), tako da so bili občasno v EŠZ predstavniki obeh slovenskih študentskih organizacij (Kamšek 2012).

področjih, denimo na področju kakovosti, saj nismo imeli agencije. Takrat so nam potem pri teh vsebinah pomagali eksperti iz EŠZ in druge nacionalne študentske organizacije (Kamšek 2012).

Nacionalne študentske organizacije, tudi ŠOS, so morale EŠZ poročati o svojem delovanju. Pri tem pa ni šlo za klasična poročila, iz katerih bi bila razvidna (ne)uspešnost delovanja posameznih organizacij, ampak za poročila o uresničevanju bolonjskega procesa na nacionalnih ravneh. Iz intervjuja s Klemenčičevo je razvidno, da poročanje na začetku ni bilo formalizirano, je pa potekalo v okviru delovnih skupin na seminarjih EŠZ. »Prvi zametki formalizacije poročanja nacionalnih študentskih organizacij EŠZ o uresničevanju bolonjskega procesa v nacionalnih okoljih segajo v projekt *Enhancing Student Contribution to the Bologna Process*, ki ga je sofinancirala Evropska komisija, kasneje, leta 2003 pa je poročanje zajel projekt *Bologna with Student Eyes*, prav tako financiran s strani Komisije.« (Klemenčič 2012b).

»Na idejo, da tudi EŠZ izvede svojo raziskavo o uresničevanju bolonjskega procesa na nacionalnih ravneh, je vplivalo predvsem prepričanje študentov, da ministri v vsakokratnih poročilih o uresničevanju procesa ne navajajo dejanskega stanja v njihovih državah, ampak precej olepšano podobo, zato so hoteli dejansko stanje preverjati tudi sami.« (Miklavič 2012).¹⁰²

Če se vrnemo k ŠOS, prvo javno izraženo stališče študentov do uvajanja bolonjskega procesa v Sloveniji zasledimo po vrhu v Berlinu (2003), ki so se ga kot člani slovenske delegacije v okviru takratnega pristojnega ministrstva udeležili tudi predstavniki ŠOS. V dokumentu z naslovom *Stališče Študentske organizacije Slovenije do implementacije Bolonjskega procesa* (ŠOS 2003a, september) so zapisali, da želijo glede na sklepe berlinskega vrha opozoriti javnost na stanje v slovenskem visokošolskem prostoru ter izrazili prizadevanje za odločnejši pristop k reformiranju domačega visokega šolstva v skladu z evropskimi trendi (ŠOS 2003, september). Dokument je po obliki in vsebini zelo podoben tovrstnim dokumentom EŠZ, zato je mogoče sklepati, da je nastal po modelu EŠZ: ima podobno strukturo kot stališča EŠZ in uporablja podobno terminologijo. Miklavič potrjuje, da je EŠZ v obdobju 2002–2005 neposredno vplivala na stališča ŠOU v Ljubljani in ŠOS: »ŠOU v Ljubljani in ŠOS nista imela navodil, da morata povzemati in na nacionalni ravni zagovarjati stališča evropske študentske organizacije. Sta pa dejansko to pogosto počeli, kot tudi druge evropske nacionalne študentske organizacije. T. i. policy paperji, ki jih je izdajala EŠZ, so bili res dokumenti s stališči in so bili orientacijsko gradivo za študentske

¹⁰² Problematika metodologije raziskave *Bologna with Student Eyes* je opisana v opombi št. 85.

organizacije. Stališča EŠZ so bila kot neke vrste učbenik. Bila so obsežna in dobro razdelana in so služila kot neke vrste razlagalno gradivo.« (Miklavič 2012)

Dokument *Stališče Študentske organizacije Slovenije do implementacije Bolonjskega procesa* se osredotoča na šest ključnih tem, povezanih z uvajanjem procesa v Sloveniji:

1. Zagotavljanje kakovosti in akreditacija

ŠOS je opozorila na dvotirnost in počasnost sistema zagotavljanja kakovosti visokega šolstva v Sloveniji, ki da je neustrezen, saj temelji le na samoevalvaciji in je v popolni pristojnosti visokošolskih ustanov (Nacionalna komisija za kakovost visokega šolstva; NKKVŠ), medtem ko je postopek akreditacije programov v pristojnosti Sveta RS za visoko šolstvo, ki kljub takrat aktualnemu Nacionalnemu programu visokega šolstva ni vpeljal periodične akreditacije. ŠOS je zato pozvala k vzpostavitvi javne in neodvisne agencije za zagotavljanje kakovosti in akreditacijo, v katero bi bili enakovredno vključeni ključni zainteresirani akterji (študentje, visokošolske ustanove, vlada in delodajalci). Pri tem je organizacija opozorila, da morajo študentje pri postavljanju sistema zagotavljanja kakovosti in akreditacije sodelovati že od začetka.

2. Visoko šolstvo – javno dobro in javna odgovornost

Določilo o socialni razsežnosti in šolstvu kot javnem dobrem, ki je bilo v bolonjske dokumente vneseno na zahtevo EŠZ, je po mnenju ŠOS dobrodošel varuh koncepta visokega šolstva kot družbenega podsistema in ne le tržnega blaga. Po mnenju študentov tržni mehanizmi in komercialni principi ne smejo postati vodilo procesov internacionalizacije visokega šolstva. ŠOS je pričakovano že v prvem stališču do uvedbe bolonjskega procesa opozorila na pomen koncepta brezplačnega in vsem dostopnega visokega šolstva, ki ga je zagovarjala tudi EŠZ na nadnacionalni ravni.

3. Struktura diplomskih stopenj

ŠOS je ob zahtevi po brezplačni drugi bolonjski stopnji študija poudarila tudi pomen neproblematične prehodnosti med prvo in drugo stopnjo, saj bi po njenem mnenju le na ta način dosegli cilje, ki govorijo v prid uvedbi krajših diplomskih stopenj. Organizacija je napovedala odločen pristop k zahtevam po čim bolj neoviranemu prehodu med cikloma s kar največjo možno izbirnostjo. ŠOS je opozorila tudi na kompleksnost prenove diplomskih stopenj in pri tem izpostavila problematičnost zgolj kozmetične prerazporeditve predmetov in ur ter poudarila pomen temeljite revizije in posodobitve študijskih programov pred njihovo prenovo. Na podlagi Berlinskega komuniqueja so se slovenski študentje zavzeli za vzpostavitev Nacionalnega ogrodja kvalifikacij (NOK), ki bi omogočilo transparentnost

nacionalnega sistema kvalifikacij in olajšalo mednarodno primerljivost in priznavanje izobrazbe in kvalifikacij.

4. Priloga k diplomi in ECTS

ŠOS je pod to točko okrcala početje dveh takratnih slovenskih univerz (ljubljske in mariborske), ki sta nameravali priložiti k diplomi v tujem jeziku, ki bi morala biti v skladu z evropskimi dokumenti nujen in tudi avtomatično brezplačen del diplome (v slovenskem in angleškem jeziku), študentom zaračunati. Študentje so predlagali vpeljšavo enotnega obrazca za priložiti k diplomi na vseh visokošolskih ustanovah ter opozorili na zaostanek pri uvajanju enotnega mednarodno primerljivega sistema kreditnih točk (še zlasti na ljubljanski univerzi), ki bi temeljil na obremenitvi študenta in ne zgolj na številu predavanj ur.

5. Soupravljanje in sodelovanje študentov

Pod to točko je ŠOS na podlagi evropskih bolonjskih dokumentov, ki priznavajo študente kot polnopravne partnerje pri upravljanju visokega šolstva na vseh ravneh, izpostavila pomen vključenosti študentov v proces priprave predloga sprememb ZVIS, pomen zagotovitve primerne deleža študentov v vseh organih, povezanih z visokim šolstvom, tako na vladni ravni kot na ravni visokošolskih ustanov ter kot ključno izpostavila aktivno udeležbo študentov pri oblikovanju novega sistema za zagotavljanje kakovosti in akreditacijo (med drugim tudi pri ustanovitvi javne in neodvisne agencije za zagotavljanje kakovosti in akreditacijo, op. av).

6. Proces integracije akademske raziskovalne sfere in visokega šolstva

ŠOS na tem področju – povezovanje EVP in ERP, ki ju je uvedel Berlinski komitej – zagovarja primeren kompromis med zaščito akademske svobode in avtonomijo raziskovanja in poučevanja na eni strani ter razvojnimi in kadrovskimi potrebami gospodarstva ter potrebo po zaposljivosti diplomantov na drugi strani. Študentje so bili mnenja, da bo potrebno nadzirati prelivanje sredstev za raziskave ter dostopnost do rezultatov raziskav. Tudi znanje mora po mnenju ŠOS mora ostati javna dobrina (ŠOS 2003a, september).

Drugo stališče ŠOS do bolonjske reforme visokega šolstva v Sloveniji: Proces ne dosega bolonjskih ciljev

ŠOS se je do uresničevanja bolonjske reforme v Sloveniji prvič izrecno in uradno po zavzetju začetnega stališča leta 2003 izrekla spomladi 2008, ko bi morale bolonjske študijske

programe izvajati praktično skoraj še vse slovenske fakultete¹⁰³. Organizacija je ocenila, da proces ne dosega bolonjskih ciljev. Študentski predstavniki so med največje težave pri uresničevanju reforme uvrstili naslednje teme: študijski programi niso celovito prenovljeni in so pogosto prenatrpani, vprašljivo je prilagajanje ECTS obremenitve dejanski, prav tako je bila vprašljiva zaposljivost diplomantov prve bolonjske stopnje. Po mnenju študentov je največ težav povzročilo enačenje ravni izobrazbe bolonjskih diplomantov z diplomanti starih študijskih programov, kar je po njihovem mnenju postavilo pod vprašaj primerljivost slovenskih diplomskih stopenj v EVP. Prav tako do spomladi 2008 ni bil rešen položaj študentov z univerzitetno diplomo, ki so vpisali tudi drugo bolonjsko stopnjo in so upravičeno pričakovali višjo stopnjo izobrazbe. ŠOS je izpostavila tudi vprašanje absolventskega staža, ki so si ga različni deležniki v visokošolskem prostoru (univerze, MVZT) tolmačili na svoj način in je bilo dejansko odraz še ene diskrepance na področju uresničevanja bolonjske reforme v Sloveniji. Bolonjska reforma namreč absolventskega staža ni omenjala, študent naj bi zaključno delo (diplomo, magistrsko delo) dokončal v okviru rednega študija, na drugi strani pa mu je po takrat aktualnem ZVIS pripadal status študenta še dvanajst mesecev po koncu zadnjega semestra¹⁰⁴. ŠOS je pristojno ministrstvo pozvala k podpori pri ustrezni implementaciji bolonjske reforme, in sicer na področjih vzpostavljanja sistema zagotavljanja kakovosti, vpeljevanja ECTS, povezanega z učnimi dosežki, prenove študijskih programov, ki bi omogočali primerljivost z evropskimi programi, ter tudi na področju sodelovanja študentov v tem procesu, kar so še posebej poudarjali bolonjski dokumenti (ŠOS 2008b, 17. april in Siol.net 2008, 17. april).

Kratek pregled stališč ŠOS do bolonjske reforme v Sloveniji je dovolj za splošno informacijo o delovanju ŠOS na tem področju. Za potrebe analize tega magistrskega dela se bom v nadaljevanju osredotočila na konkreten primer vpliva ŠOS na bolonjski proces v Sloveniji, s katerim bom poskušala potrditi tezo o vplivu EŠZ na bolonjski proces na nacionalni ravni. Glede na dostopne podatke je težko določiti, kateremu področju bolonjskega procesa je ŠOS namenila največ pozornosti - v skladu s svojim poslanstvom se je ukvarjala z vsemi in je zato tesno prepletena z uresničevanjem procesa na vseh področjih. A za prikaz vpliva ŠOS na bolonjski proces v Sloveniji se bom omejila na primer, ki je bil v slovenski visokošolski javnosti najbolj odmeven in zelo spremljan tudi širše, to je ustanovitev

¹⁰³ ZVIS 2004 je določil, da je skrajni rok za uvedbo bolonjskih študijskih programov v Sloveniji študijsko leto 2008/2009 (ZVIS 2004).

¹⁰⁴ ŠOS je v tem primeru zavzela stališče, da je absolventski staž po obeh bolonjskih stopnjah nujno potreben, dokler bolonjska reforma na visokošolskih zavodih ne bo v celoti implementirana.

Nacionalne agencije RS za zagotavljanje kakovosti v visokem šolstvu (NAKVIS). Tudi izbrani primer je omejen na obdobje do leta 2010, na katero se omejuje to magistrsko delo in ki sovпада z zaključkom prvega ciklusa bolonjskega procesa.

Zagotavljanje kakovosti visokega šolstva: Pobuda ŠOS za ustanovitev NAKVIS

Če je bilo vprašanje socialne razsežnosti – kar sem pokazala v prejšnjem poglavju – prioriteta EŠZ v bolonjskem procesu na nadnacionalni ravni, je bilo prioriteta za ŠOS v Sloveniji vprašanje zagotavljanja kakovosti visokega šolstva.¹⁰⁵

Iz intervjuja z Brusovo je razvidno, zakaj razlika v prioritetah obeh študentskih organizacij:

Socialna razsežnost na evropski ravni je bila bistveno bolj v središču bolonjskega procesa kot pa v Sloveniji, saj so bila vprašanja, ki jih je zajemala, pereč problem za večino držav. Če pa gledamo slovenski nivo, iskreno povedano, status študenta v Sloveniji je bil takrat zelo dober, v primerjavi z drugimi evropskimi državami kar predober: vključenost študentov, ki so reflektirali strukturo celotne populacije, v terciarno izobraževanje je bilo na zadovoljivi ravni, študij je bil brezplačen in praktično dostopen vsem, v času študija so se lahko študentje prepisali na drug program, česar druge države niso poznale, študij so lahko podaljšali, med študijem tudi delali. S socialnega vidika v Sloveniji ni bilo opaziti velike diskriminacije med študenti, saj je bila takrat Slovenija socialno bistveno bolj stabilna država in ni bilo tako velikih razlik med študenti kot denimo v Angliji ali Franciji. Prav zato v Sloveniji diskurz o socialni razsežnosti ni bil tako razvit kot na evropski ravni in se tudi ni toliko prenesel. Hkrati so bile vse teme, ki jih je zajemala socialna razsežnost, v Sloveniji obravnavane ločeno in vsaka posebej – prehrana, štipendije, bivanje... - medtem ko so bile na evropski ravni obravnavane celovito (Brus 2012).

Izbiro vprašanja zagotavljanja kakovosti visokega šolstva kot prioritete teme ŠOS v bolonjskem procesu v Sloveniji pojasnjuje tudi Kamškova:

V ŠOS takrat nismo bili zadovoljni s kakovostjo študija v Sloveniji in nam se je zdelo to ključnega pomena, saj bi agencija (za zagotavljanje kakovosti v visokem šolstvu, op. av.) po našem mnenju pripomogla k izboljšanju stanja. Ni bilo mišljeno, da bi lahko odpravila vse pomanjkljivosti, ampak predvsem pripomogla k izboljšanju kakovosti študijskih programov. Zavzemanje za kakovosten študij je tudi ena izmed prioritet ŠOS na splošno. To temo smo torej vzeli v Sloveniji za svojo, hkrati pa so se

¹⁰⁵ Kot bomo videli v nadaljevanju, je bil predlog ŠOS o ustanovitvi neodvisne javne agencije za zagotavljanje kakovosti visokega šolstva in akreditacije uvrščen in sprejet že v ZVIS 2004.

seveda naši pristojni ministri s podpisom bolonjskih dokumentov zavezali k ustanovitvi agencije. To je bil naš pomemben argument (Kamšek 2012).

Brusova ob tem poudarja, da je bilo zagotavljanje kakovosti visokega šolstva v Sloveniji v prvem desetletju tega tisočletja pomembna tema iz več razlogov:

V Sloveniji smo imeli takrat samo eno uveljavljeno univerzo (Univerzo v Ljubljani, op. av.) in ta univerza je bila popolnoma samostojna. Počela je, kar je hotela in ni bila odgovorna nikomur. Čeprav sta se takrat že razvijali Univerza v Mariboru in na Primorskem, ljubljanska ni imela prave konkurence, saj drugi dve še nista bili uveljavljeni in nista imeli kritične mase. Tako sem bila sama v neki točki tudi odgovorna za zagotavljanje kakovosti v Sloveniji in pri pregledovanju študijskih programov sem denimo naletela na resnično bizarne primere, ko sem denimo opazila, da so bile v študentskih skriptah vsebine iz srednješolskih učbenikov, pa še te prepisane narobe. Ker torej med javnimi univerzami ni bilo nobene konkurence, je bila kakovost za nas izjemnega pomena. Na njo smo se osredotočili, ker smo res poskušali izboljšati kakovost študija ter postaviti neke standarde in uvesti stvari, ki so bile takrat nepredstavljive: denimo ocenjevanje profesorjev. Tako razmišljanje je bilo za tisti čas praktično revolucionarno (Brus 2012).

Vprašanji socialne razsežnosti in zagotavljanja kakovosti visokega šolstva se zdita različni, toda Kamškova meni, da sta posredno povezani:

Namreč, če je študent tekom študija imel na voljo kakovostne vsebine, kakovostno študijsko izkušnjo, torej da si je pridobil znanje, veščine, kompetence itd., ki so ga dobro opremile za delo in študij v prihodnje, potem je bil na dobri odskočni deski. Študijske izkušnje so lahko tudi drugačne. V nekem obdobju se je povečalo število zasebnih visokošolskih ustanov. A da ne bo pomote, niso bile vse zasebne ustanove slabe kakovosti. Problematične so bile tiste, ki so v visokem šolstvu videle zaslužek. In zato je potrebna agencija, ki lahko tak neoliberalni pristop k visokemu šolstvu zajezi in reče, vi ne ponujate verodostojnega študijskega programa in ga zato ne morete izvajati. Ogromno je namreč primerov, da zasebne visokošolske ustanove, kljub temu, da nimajo akreditiranih programov, kandidatom zagotavljajo, da bodo dobili veljavno listino, ki pa na koncu ni javno veljavna in imajo tako velike težave pri vstopu na trg ali pri nadaljevanju študija. Študentje so s tem zavedeni. Vendar ne le to. Oropani so za čas, ki so ga vložili v ta študij. Po študiju se želi posameznik finančno osamosvojiti, želi si ustvariti družino. In če nima javno veljavne izobrazbe, je izgubil leta, ki jih v tem obdobju težko nadoknadi. To so zelo pomembne stvari, ki močno vplivajo na socialno ekonomski položaj posameznika (Kamšek 2012).

ŠOS je pobudo za ustanovitev neodvisne nacionalne agencije za spremljanje in zagotavljanje kakovosti visokošolskega procesa (NAKVIS) prevzela tako takoj na začetku

procesa v Sloveniji. Pobuda se je konkretizirala kmalu po sprejetju prvega stališča ŠOS do bolonjskega procesa leta 2003, ki smo ga podrobneje opisali v prejšnjem podpoglavju, in sicer v obliki elaborata ŠOS z naslovom *Elaborat o vzpostavitvi neodvisne nacionalne agencije za spremljanje in zagotavljanje kakovosti visokega šolstva* (ŠOS 2003b). Da je bil angažma ŠOS na tem področju pomemben, izhaja iz intervjuja s Kamškovo: »Pri nas smo se bolj angažirali na področju zagotavljanja kakovosti visokega šolstva in pri ustanovitvi NAKVIS, saj smo bili prepričani, da je na tem področju potrebno narediti največji napredek.« (Kamšek 2012).

Omenjeni elaborat je obravnavala tedanja Nacionalna komisija za kvaliteto visokega šolstva (NKKVŠ)¹⁰⁶ in ga sprejela kot strokovni dokument za podlago pri pripravi nadaljnjih predlogov o ustanovitvi take agencije (NKKVŠ 2004). Elaborat je s pismom podpore podprla Gospodarska zbornica Slovenije, zadovoljstvo s predlogom je izrazil tudi takratni predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti dr. Boštjan Žekš, sklep o nujnosti vzpostavitve takšne agencije pa sta sprejela tudi senata Univerze v Ljubljani in Univerze v Mariboru (ŠOS 2003b). ŠOS je elaborat posredovala strokovni delovni skupini za spremljanje in uresničevanje bolonjskega procesa ter takratnemu pristojnemu Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport (MŠZŠ) (ŠOS 2004, NKKVŠ 2004). Rezultat študentskih prizadevanj (in tudi prizadevanj drugih podpornikov ustanovitve NAKVIS) je bil, da je Zakon o spremembah in dopolnitvah ZVIS (ZVIS-D 2004) uzakonil ustanovitev javne agencije po predlogu ŠOS, in sicer jo je podrobneje opredeljevalo poglavje V. a Javna agencija oz. členi od 51. a do 51. d. (ZVIS-D 2004).

Vendar pa uzakonitev NAKVIS v ZVIS ni prinesla konkretnih korakov tudi v praksi. Vprašanje ustanovitve agencije je postalo ponovno aktualno konec leta 2005, ko se je 31. decembra 2005 iztekel rok za ustanovitev NAKVIS. Predlogi novih sprememb¹⁰⁷ ZVIS so sicer začeli nastajati že spomladi 2005, ŠOS in Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo (MVZT)¹⁰⁸ pa sta se na to temo prvič sestala julija 2005. Iz skupnega sporočila za medije je mogoče razbrati, da so na sestanku usklajevali mnenja o predlogih sprememb ZVIS ter Zakona o strokovnih in znanstvenih naslovih. A to usklajevanje je iz istega besedila

¹⁰⁶ Ob tem velja poudariti, da je NKKVŠ pripravila tudi svoj predlog ustanovitve neodvisne nacionalne agencije za kakovost visokega šolstva. NKKVŠ in ŠOS sta se strinjali, da so potrebne spremembe 80. člena ZVIS 2004, s katerim bi taka agencija nadomestila NKKVŠ.

¹⁰⁷ Za lažje razumevanje sprememb v stališčih pristojnega ministrstva je potrebno navesti, da so bile v Sloveniji 3. oktobra 2004 državnozborske volitve, na katerih je zmagala koalicija t. i. desno sredinskih političnih strank, ki so tudi sestavljale Vlado RS v mandatnem obdobju 2004–2008. Do tedaj je vlado sestavljala koalicija t. i. levo usmerjenih političnih strank.

¹⁰⁸ Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport RS (MŠZŠ) se je z nastopom nove slovenske vlade leta 2004 preoblikovalo in razdelilo na dve ministrstvi, in sicer na Ministrstvo RS za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo (MVZT) ter na Ministrstvo RS za šolstvo in šport (MŠŠ). Prvega je v mandatu 2004–2008 vodil dr. Jure Zupan, drugega pa v istem mandatu dr. Milan Zver.

mogoče razumeti bolj kot ne kot predstavitev stališč ene in druge strani, ki pa so si bila precej nasprotna (ŠOS 2005a, 8. julij). ŠOS je zato po sestanku z ministrom na MVZT poslala svoje predloge dopolnil k Zakonu o spremembah in dopolnitvah ZVIS in z njimi seznanila vse člane vlade. Po mnenju ŠOS so bile najbolj sporne rešitve v predlogu zakona neustrezen način zunanjšega zagotavljanja kakovosti v visokem šolstvu, enačenje starih in novih diplomskih stopenj, uvajanje enotnega 5-letnega magistrskega cikla ter negotovo financiranje druge bolonjske stopnje. ŠOS je ocenila, da predloga obeh zakonov »pomenita bistven odmik od bolonjskega procesa in posegata v temelje koncepta komaj začetega procesa uresničevanja reforme visokega šolstva.« (ŠOS 2005b, 13. julij).

V zvezi z vprašanjem ustanovitve NAKVIS se je takratno pristojno ministrstvo nagibalo k rešitvi, da namesto agencije ustanovi Svet za evalvacijo, ki bi ga preoblikovali iz dotodanje NKKVŠ. Minister je svoj predlog študentom utemeljil z razlago, da Svet za evalvacijo v prihodnjih letih ne bo imel veliko dela, saj bodo novi študijski programi začeli veljati šele do leta 2010 (ŠOS 2005c, 13. december). Menil je, da si lahko univerze in njihove članice do takrat same oblikujejo kriterije za kakovost ali pa si za zunanjo evalvacijo kakovosti priskrbijo agencije iz tujine (ŠOS 2005c, 13. december). Predstavniki ŠOS so ga opozorili, da je ustanovitev neodvisne agencije zakonska in mednarodna obveza Slovenije, ki je podpisnica dokumentov bolonjskega procesa. Ustanovitev Sveta za evalvacijo po mnenju ŠOS ni bila ustrezna rešitev za zagotavljanje kakovosti visokega šolstva v Sloveniji, saj bi morala agencija poleg zunanjšega nadzora slovenskih univerz imeti tudi razvojno in svetovalno nalogo v visokem šolstvu, ki pa je Svet ne bi opravljal (ŠOS 2005c, 13. december).

Naštetim razlogom proti ustanovitvi NAKVIS je pristojni minister konec leta 2005 dodal še enega, in sicer da bi bila ustanovitev takšne agencije prevelik strošek za državni proračun. Takrat se je bila ŠOS pripravljena odreči tudi nekaterim svojim obštudijskim dejavnostim in tako zagotoviti del potrebnih sredstev za delovanje agencije. S tem so želeli študentje dokazati, da je zagotovitev kakovosti visokega šolstva v Sloveniji resnično njihova prioriteta (ŠOS 2005č, 22. december). Po izteku zakonsko določenega roka za ustanovitev javne agencije – nekateri so si rok 31. december 2005 razlagali tudi kot inštrukcijski rok – so se študentje v pozivu k ustanovitvi agencije povezali z NKKVŠ; v skupnem pozivu sta se ŠOS in NKKVŠ zavzeli za čimprejšnjo vzpostavitev izvajanja zunanjih evalvacij, ki bi jih opravljal neodvisna agencija, v kateri bi enakopravno sodelovali vsi visokošolski partnerji (ŠOS 2006a, 13. januar).

Da agencije ne bo, se je potrdilo, ko je Svet RS za visoko šolstvo februarja 2006 kandidiral za članstvo v Evropski mreži za zagotavljanje kakovosti (ENQA), kar je bilo takrat

mogoče razumeti (in se je tudi izkazalo kot tako), da bo Svet prevzel naloge agencije. ŠOS je sicer pozdravila tovrstna prizadevanja, a opozorila pristojne, da je treba zagotavljanje kakovosti profesionalizirati in zagotoviti neodvisnost organa, ki bo to izvajal, kar pa Svet RS za visoko šolstvo po mnenju študentov ni bil, saj je deloval pod okriljem MVZT. Predstavniki študentov so pri tem ponovno poudarili, da Svet ne more izpolnjevati vseh nalog, ki so potrebne za celovit in učinkovit sistem zagotavljanja kakovosti (ŠOS 2006b, 23. februar).

Zaradi vsega dogajanja v zvezi s sprejemanjem visokošolske zakonodaje in pripravo gospodarskih reform, ki bi med drugim tudi vplivale na obstoj in ogrozile avtonomijo študentskega organiziranja v Sloveniji (zmanjšanje koncesijske dajatve od študentskega dela, ki bi pomenilo manj sredstev za študentsko organiziranje v Sloveniji), predvsem pa po mnenju študentov "ignorantskega odnosa" vlade (ŠOS 2006c, 28. marec) do predlogov študentov (ŠOS je to dokazovala z naštevanjem vseh predlogov, ki so jih študenti do takrat podali najrazličnejšim ministrstvom, organom in delovnim telesom, a so bili zavrnjeni), je ŠOS spomladi 2006 zaostрила odnose z MVZT oz. vlado. Predsedniku vlade je 28. marca 2006 predstavila 13 študentskih zahtev in ga pozvala k podpisu sporazuma v roku enega meseca. Če do podpisa ne bi prišlo, bi ŠOS študente pozvala k množičnim demonstracijam (ŠOS 2006c, 28. marec)¹⁰⁹. Kritično gledano so bile nekatere izmed študentskih zahtev resnično nerealne in neizpolnljive (npr. brezplačen javni prevoz za študente, od česar so v pogajanjih

¹⁰⁹ ŠOS je spomladi 2006 zaradi nedoseženega sporazuma z vlado organizirala dva množična protesta, t. i. Črni sredi. Prvega opozorilnega shoda 19. aprila 2006 na Kongresnem trgu v Ljubljani se je udeležilo okoli 10.000 študentov in dijakov. Iz enega izmed številnih poročil medijev o dogodku lahko preberemo: »Čeprav je bila Črna sredi le opozorilni shod, jo štejemo kot največje študentske demonstracije v samostojni Sloveniji. S shodom so študentje želeli opozoriti na vse slabši socialni položaj in posledice napovedanih gospodarskih in socialnih reform, ki naj bi položaj še poslabšale. ŠOS je vladi očitala, da ta ne upošteva študentskih predlogov pri urejanju študentske problematike, ter da se vrsto študentskih vprašanj rešuje že nekaj let. ŠOS je tako zahtevala 20.000 novih stipendij, 5.000 novih postelj, študij brez šolnin, brezplačen javni prevoz, ureditev študentskega dela, kakovostnejše visoko šolstvo itd. Študente so na protestih oz. opozorilnem shodu podprli tudi sindikati (ZSSS). Seveda je marsikdo prišel tja popivat oz. zato, ker je bil šole prost dan.« (Fobija.net 2006, 19. april). Druge Črne srede, ki je bila 24. maja 2006 na Trgu republike v Ljubljani, se je po ocenah organizatorjev (ŠOS 2006) udeležilo okoli 5000 ljudi.

Oba protesta so takrat spremljale različne ocene in komentarji strokovne in širše javnosti, od tega, da sta resnično predstavljala prizadevanja študentskih organizacij za izboljšanje socialnega položaja študentov, do tega, da sta bila navadna manipulacija s študenti in predvsem s dijaki, ki so imeli za prvo sredo prost dan v šoli. Po mnenju mnogih, tudi študentov, naj bi se za paleto zahtev po več stipendijah, kakovostnejšemu visokemu šolstvu, več študentskih posteljah ipd. v resnici skrivala zgolj težnja študentskih organizacij po ohranitvi izdatnega financiranja z naslova koncesijskih dajatev, ki ga je nameravala takratna vlada z reformami na področju študentskega dela (dodatna obdavčitev študentskega dela z Zakonom o dohodnini ter ukinitve dotedanje posebne osebne olajšave, ki se je priznala študentom in dijakom, kar bi pomenilo, da bi bili obdavčljivi vsi prihodki študentov in dijakov) temeljito skriti.

Stališča do teh trditev na tem mestu ne bom zavzemala, saj ni relevantno za temo tega magistrskega dela. Pogajanja ŠOS z MVZT oz. vlado spomladi 2006 ter oba študentska oz. dijaška shoda omenjam in izpostavljam le zaradi vsebine – kot že zapisano, se je pet študentskih zahtev od 13 posredno nanašalo na bolonjski proces (ŠOS 2006c, 28. marec).

tudi odstopili), v nadaljevanju omenjam samo tiste, ki so neposredno ali posredno povezane s cilji bolonjskega procesa:

- dosledna implementacija bolonjske reforme,
- študij brez šolnin,
- kakovostnejše visoko šolstvo,
- večje financiranje visokega šolstva in
- zagotovitev zaposlitev v pol leta po diplomi (ŠOS 2006c, 28. marec).

Razvoja in zaključka dogodkov v zvezi z opozorilnim shodom na tem mestu ne bom podrobneje obravnavala, je pa glede na temo tega dela smiselno izpostaviti, da sta se ŠOS in pogajalska skupina vlade, ki jo je vodil takratni visokošolski minister dr. Jure Zupan uspela poenotiti glede brezplačnega študija na prvi in drugi bolonjski stopnji ter glede ustanovitve NAKVIS v obliki kot sta to predlagala ŠOS in Svet vlade RS za študentska vprašanja. Vlada na drugi strani sicer ni želela ugoditi študentskim zahtevam po umiku ZVIS-E iz državnozborske procedure, hkrati s tem pa tudi ni hotela odstopiti od enačenja novih in starih akademskih naslovov ter uvajanja enovitega petletnega magistrskega študijskega cikla. Ker so se pogajanja končala neuspešno, niso bila rešena niti tista vprašanja, o katerih sta se ŠOS in MVZT uspela dogovoriti (ŠOS 2006d, 10. maj in MVZT 2006c, 23. maj).

Tako je vlada RS še v času pogajanj s ŠOS 26. aprila 2006 sprejela spremembe in dopolnitve ZVIS (ZVIS-E), ki so se v veliki meri nanašale prav na cilje bolonjskega procesa¹¹⁰. A kar se tiče ustanovitve NAKVIS, je zakon vpeljal spet drugačno, po mnenju MVZT preprostejšo ureditev za zagotavljanje kakovosti v visokem šolstvu: Svet RS za visoko šolstvo naj bi prevzel nalogo evalvacijskega organa, namesto predvidene javne agencije pa tudi naloge zagotavljanja kakovosti visokega šolstva, pri čemer je zakon upošteval merila, potrebna za članstvo v ENQA–European Network of Quality Assurance) (MVZT 2006b, 26. april). ŠOS se pričakovano s predlogi sprememb ni strinjala, najbolj sporne rešitve so za organizacijo ostale prav tiste, ki jih je MVZT označilo kot ključne in pozitivne: neustrezen način zunanjega zagotavljanja kakovosti v visokem šolstvu, enačenje starih in novih diplomskih stopenj, uvajanje enotnega petletnega magistrskega cikla ter negotovo financiranje druge bolonjske stopnje. Čeprav je vlada izrazila namero po financiranju obeh bolonjskih

¹¹⁰ Med drugim bi takrat predlagane spremembe in dopolnitve ZVIS (ZVIS-E) po mnenju MVZT odpravile pravno praznino glede razmerij med dotedanjimi in prihodnjimi študijskimi programi ter stopnjami izobrazbe, dodale so določbe o možnosti (izjemoma) oblikovanja enovitih petletnih študijskih programov (ki se lahko oblikujejo, če izobražujejo za poklice, urejene z direktivami EU, za druge poklice v RS pa le izjemoma, če je tako določeno s posebnim predpisom). Dopolnitve zakona so spremenile določbe o financiranju študija tako, da bi bilo mogoče iz javnih sredstev financirati prvo in drugo stopnjo bolonjskega študija v celoti (MVZT 2006b, 26. april). Državni zbor RS je ZVIS-E sprejel 22. junija 2006 (ZVIS-E).

študijskih stopenj, so študentje zahtevali, da bi bilo to v izogib morebitnim kasnejšim različnim interpretacijam potrebno zapisati izrecno v zakonu (ŠOS 2006č, 26. april).

V prizadevanjih za preprečitev sprejetja ZVIS-E se je ŠOS po podporo obrnila tudi na druge partnerje v visokem šolstvu, in sicer predstavnike gospodarstva ter delodajalce, ki so bili tako kot študentje izključeni iz priprave predlogov sprememb takratne visokošolske zakonodaje. Takratni predstavnik Združenja delodajalcev Slovenije Samo Hribar Milič ter takratni predstavnik Gospodarske zbornice Slovenije Janez Dekleva sta izpostavila problematiko odsotnosti partnerskega sodelovanja pri spreminjanju zakonodaje na področju visokega šolstva - po njunem mnenju bi morale imeti gospodarstvo večji vpliv na visoko šolstvo, še zlasti na oblikovanje študijskih programov, kar je ključnega pomena za uspešno zaposljivost diplomantov po končanem študiju. Opozorila sta tudi na to, da znanja, ki jih diplomanti pridobijo na visokošolskih zavodih, ne zagotavljajo vključitve v delovne prakse v gospodarstvu, posledica česar bo strukturna brezposelnost (ŠOS 2006e, 19. maj).

ŠOS je poskušala na ZVIS-E vplivati tudi z dopolnili¹¹¹, a je Odbor Državnega zbora za visoko šolstvo, znanost in tehnološki razvoj vsa njena dopolnila zavrnil, tudi dopolnilo o ustanovitvi NAKVIS, ki bi izpolnjevala pogoje ENQA, to so delovanje po načelih partnerstva, strokovnosti ter neodvisnosti od pristojnega ministrstva. Predstavniki ŠOS so takrat v sporočilu za medije ogorčeni zapisali, da bo s predlaganimi spremembami ZVIS »dokončno pokopana bolonjska reforma v Sloveniji.« (ŠOS 2006f, 1. junij).

Ker so sprejetju ZVIS-E poleg ŠOS nasprotovali tudi vsi ostali ključni visokošolski partnerji (ljubljska in primorska univerza, Združenje delodajalcev Slovenije, Gospodarska zbornica Slovenije, Svet RS za visoko šolstvo), je bilo ogorčenje študentov pričakovano: »Ko bodo spremembe potrjene tudi v Državnem zboru RS, bo to predstavljalo eno največjih blamaž Slovenije v evropskem visokošolskem prostoru.« (ŠOS 2006f, 1. junij). Državni zbor RS je sprejel ZVIS-E junija 2006, ŠOS pa je v nameri preprečiti uveljavitev zakona angažirala Državni svet RS, ki je 30. junija 2006 izglasoval odločilni veto na sprejeto novelo. ŠOS je v ta namen v precej pravno dodelanih 12 točkah ponovno argumentirala svoje nasprotovanje predlaganim spremembam in izrazila pričakovanje, da bo vlada novelo, ki ni bila usklajena z glavnimi visokošolskimi partnerji¹¹², umaknila iz državnozborske procedure ter pripravila predlog, ki bo usklajen (ŠOS 2006g, 30. junij).

¹¹¹ Med drugim je ŠOS vložila v proceduro dopolnilo, ki bi izrecno uzakonilo brezplačen študij na prvi in drugi bolonjski stopnji, ter dopolnilo, s katerima bi odpravili predvideno enačenje starih in novih akademskih naslovov ter uvajanje enovitega magistrskega študija po formuli 5 + 0 (ŠOS 2006, 1. junij).

¹¹² Kot smo že zapisali, se z zakonom niso strinjali delodajalci, univerze ter študentje, prvi pretežno iz proceduralnih razlogov, druge pretežno iz vsebinskih, tretji pa iz obojih (ŠOS 2006f, 1. junij).

Državni zbor RS je kljub vsem naporom ŠOS, da bi preprečila sprejetje zakona, ZVIS-E ponovno potrdil julija 2006 (ZVIS-E 2006). ŠOS je sprejetje pospremila z oceno, da je »sprejeta novela v posmeh pravni državi«, in ponovno navedla vse nevarnosti, ki jih pomeni za uresničevanje bolonjskega procesa v Sloveniji (ŠOS 2006h, 10. julij 2006).¹¹³ Organizacija je takoj po sprejetju novele napovedala zbiranje podpisov za naknadni zakonodajni referendum in 30. avgusta 2006 v Državni zbor RS vložila več kot 47.000 podpisov. Potem ko so pristojne službe Državnega zbora RS v skladu z zakonodajo na tem področju upoštevale le obrazce, oddane na upravnih enotah (ŠOS je podpise sicer zbiral tudi po elektronski pošti, a jih pristojne službe niso priznale, ker podpisi, zbrani na tak način, po slovenski zakonodaji niso verodostojni) v skladu s slovensko zakonodajo, ki ureja to področje, niso bile verodostojne (ŠOS 2006i, 18. avgust, in ŠOS 2006j, 31. avgust), je ŠOS napovedala, da bo, če referenduma ne bo, vložila pobudo za ustavno presojo ZVIS-E (ŠOS 2006j, 31. avgust)

To se je tudi zgodilo. Državni svet RS je na pobudo ŠOS septembra 2006 na Ustavno sodišče RS vložil pobudo za presojo ustavnosti ZVIS-E ter določenih členov *Uredbe o uvedbi in uporabi klasifikacijskega sistema izobraževanja in usposabljanja*. Po mnenju študentske organizacije sta bili novela zakona in omenjena uredba »v nasprotju z načeli pravne države in sta posegli v pravice sedanjih in bodočih diplomantov.« (ŠOS 2006k, 11. september). Predstavniki študentov so v obrazložitvi pobude ponovno poudarili, da ZVIS-E (2006) predstavlja odmik od dosledne implementacije bolonjske reforme v slovenskem visokošolskem prostoru, hkrati pa je bila sprejeta brez soglasja glavnih visokošolskih partnerjev in kljub opozorilom Sveta RS za visoko šolstvo ter vetu Državnega sveta RS. Študentje so bili prepričani, da je bila predlagana novela sporna tudi s pravnega vidika, saj je bila po njihovem mnenju v nasprotju z več členi slovenske ustave (ŠOS 2006k, 11. september).

¹¹³ Treba je priznati, da se je ŠOS pri sprejemanju nove visokošolske zakonodaje v letu 2006 resnično poglobila (tudi pravno) v posledice, ki bi jih prinesle spremembe. Teh ni bilo malo. Poljudno jih je ob ponovni potrditvi novele povzel takratni predsednik Odbora za visoko šolstvo ŠOS Bojan Kurež: »Novela zakona odvzema že pridobljene pravice diplomantom ter sili študente v daljši študij, saj po prvi bolonjski stopnji ne bodo zaposljivi. Z uvajanjem enovitih magistrskih ciklov ne bodo imeli možnosti izstopa po 1. stopnji in kombiniranja disciplin, kar bo poslabšalo možnosti njihove zaposlitve in jih ponovno prisililo v daljši študij. Sporno je tudi oblikovanje sistema zunanjega zagotavljanja kakovosti, saj se uvaja rešitev, ki ne temelji niti na principu partnerstva niti ne pristopa strokovno k visokem šolstvu. Povrh vsega bo ta organ politično odvisen od ministrstva, kar je v izrecnem nasprotju s predpisanimi evropskimi kriteriji. Novela zakona prepušča financiranje visokega šolstva vladni uredbi in s tem omogoča uvedbo šolnin. Čeprav minister Zupan trdi, da novela zagotavlja brezplačen študij, več pravnih strokovnjakov ugotavlja, da se spremembe nanašajo le na način odmerjanja sredstev za študijsko dejavnost. Odločitev o uvedbi šolnin je tako prepuščena vladi, ki to lahko stori na vsaki od svojih sej.« (ŠOS 2006h, 10. julij). S tega vidika je mogoče razumeti odločenost ŠOS, da v svojih prizadevanjih na tem področju uporabi vsa razpoložljiva pravna sredstva za preprečitev sprejetja nove zakonodaje.

Najobširnejša argumentacija študentov za ustavno presojo novele ZVIS-E (2006) se je nanašala na njen 15. člen, ki je določal ravni izobrazbe: ta naj bi imel po mnenju študentov retroaktivne učinke, saj bi naknadno urejal pravni položaj študentov in spreminjal pogoje, pravice in obveznosti, ki izhajajo iz njihove pogodbe o izobraževanju¹¹⁴.

Januarja 2008 je Ustavno sodišče RS izdalo odločbo (Ustavno sodišče RS 2008, 17. januar), v kateri je odločilo, da je julija 2006 sprejeti ZVIS-E v neskladju z Ustavo RS, ker ne ureja pravnega položaja diplomantov, ki so se po veljavni zakonodaji, z univerzitetno diplomo vpisali na študijski program druge bolonjske stopnje in utemeljeno pričakovali pridobitev višje stopnje izobrazbe. Po mnenju Ustavnega sodišča je bil ZVIS-E v tem primeru v neskladju z načelom varstva zaupanja v pravo iz 2. člena Ustave RS, saj je zakonodajalec z opustitvijo takšne ureditve posegel v pričakovane pravice omenjenih študentov. V zvezi z NAKVIS oz. Svetom RS za visoko šolstvo, ki naj bi opravljal naloge NAKVIS, je Ustavno sodišče RS razveljavilo določilo, da je strokovni in administrativni organ Sveta RS za visoko šolstvo organ v sestavi ministrstva. Po mnenju ustavnih sodnikov je bila obstoječa ureditev v neskladju z določilom, po katerem naj bi bil Svet RS za visoko šolstvo neodvisen organ, zato je bila v neskladju z 2. členom Ustave RS. Ustavno sodišče RS je zakonodajalcu naložilo, da v šestih mesecih odpravi neskladja zakona z Ustavo RS (Ustavno sodišče RS 2008, 17. januar, 11).

Pričakovano je ŠOS odločitev Ustavnega sodišča RS označila za izjemnega pomena za slovenski visokošolski prostor:

(...) saj je potrdila resničnost opozoril ŠOS, da je Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo na nepremišljen in necelosten način poseglo v slovenski visokošolski prostor. ŠOS je skupaj z ostalo strokovno javnostjo že pred sprejemom zakonodaje opozarjala na posledice, ki bi jih novi ZVIS povzročil študentom, vendar zakonodajalec predlaganih amandmajev ni upošteval. Zakonodajalec je tako z nepremišljenim poseganjem v visokošolsko zakonodajo za daljše obdobje zavrl razvoj slovenskega visokošolskega prostora in s posegi tudi konkretno oškodoval nekatere skupine študentov (ŠOS 2008a, 5. februar).

¹¹⁴ Pobuda za ustavno presojo ZVIS-E (2006), ki jo je na pobudo ŠOS vložil Državni svet RS, kjer je ŠOS imela zaveznike, se je sicer nanašala na tri tematska področja:

- na uvedbo enovitega magistrskega študija tudi za poklice, ki niso urejeni z direktivami EU (1. člen ZVIS-E);
- na ukinitve neodvisne javne agencije za zagotavljanje kakovosti visokega šolstva ter prenos njenih pooblastil na Svet RS za visoko šolstvo (4., 5., 6., 7. člen ZVIS-E)
- na predlog ureditve financiranja univerz, ki naj bi jih po predlogu urejala uredba, ne pa zakon, čeprav to že določa ustava (17. člen ZVIS-E). (Ustavno sodišče RS 2008, 17. januar).

Predstavniki ŠOS so ob tem izrazili pričakovanje, da bodo odgovorni upoštevali odločbo Ustavnega sodišča ter izpeljali potrebne spremembe pregledno in celovito v sodelovanju z visokošolskimi partnerji. ŠOS je MVZT tudi poslala predlog za sklic sestanka druge delovne skupine Sveta Vlade RS za študentska vprašanja, kjer bi obravnavali to temo (ŠOS 2008a, 5. februar).

Šele spomladi 2009 so stekli postopki v smeri ustanovitve NAKVIS¹¹⁵. 8. maja 2009 je Svet Vlade RS za študentska vprašanja obravnaval novelo ZVIS-G, ki je ponovno predvidela ustanovitev NAKVIS. ŠOS je na seji izpostavila dva predloga za dopolnitev novele, ki sta se navezovala predvsem na vključenost študentov v sistem zagotavljanja kakovosti. Prvi predlog ŠOS je bil, da študentje sodelujejo tudi v procesu akreditacije visokošolskih zavodov in študijskih programov, ne pa samo v procesu evalvacije, kot je sprva predvidevala novela. Drugi predlog ŠOS se je nanašal na enakopravno obravnavo študentov v Svetu agencije, za katerega so na seji dobili zagotovilo, da bodo enakopravni partnerji pri delovanju agencije (ŠOS 2009, 27. maj). Popravljen različica ZVIS (ZVIS-G 2009) je vključevala večino predlogov ŠOS glede pristojnosti in delovanja agencije ter zastopanosti študentov pri evalvaciji in tudi akreditaciji. Ni pa upoštevala predloga študentov glede sestave Sveta agencije; ZVIS-G je namreč v Svetu NAKVIS¹¹⁶ predvideval dva predstavnika študentov, kar je bilo za ŠOS premalo. Organizacija je kljub temu »zaradi nujnosti vzpostavitev agencije, ki bo v slovenski visokošolski prostor prinesla potreben nadzor nad kakovostjo študijskih programov in visokošolskih zavodov«, predlagano novelo zakona podprla, a napovedala, da bo v kasnejši obravnavi iskala pripravljenost poslancev za povečanje števila predstavnikov študentov v Svetu agencije (ŠOS 2009, 27. maj).

¹¹⁵ Na to, da so ponovno stekli postopki v smeri ustanovitve NAKVIS, je nedvomno in v prvi vrsti vplivala odločitev Ustavnega sodišča RS, ki je v odločbi iz januarja 2008 razveljavilo ZVIS-E, ker ta po mnenju sodišča ni urejal pravnega položaja diplomantov, ki so diplomirali po starih študijskih programih. Za lažje razumevanje političnega okolja v Sloveniji pa je smiselno navesti, da se je na državnozborskih volitvah, ki so bile oktobra 2008, ponovno zamenjala politična opcija na oblasti. Vlado RS je tako sestavila t. i. levosredinska koalicija, ki je bila – kot je mogoče razbrati iz dosedanjih zapisov – ustanovitvi NAKVIS bolj naklonjena. Spomnimo, pobuda ŠOS za ustanovitev NAKVIS je bila v ZVIS uvrščena leta 2004 v mandatu t. i. levosredinske vlade.

¹¹⁶ Svet NAKVIS je najvišji organ agencije, ki med drugim odloča o akreditacijah visokošolskih zavodov in daje soglasje k preoblikovanju visokošolskih zavodov, odloča o akreditacijah študijskih programov in daje soglasje k spremembam študijskih programov, določi merila za uvrstitev strokovnjakov v register strokovnjakov za zunanje evalvacije in akreditacije ter imenuje skupine strokovnjakov za zunanje evalvacije in akreditacije. Svet ima 11 članov: tri vanj predlaga Rektorska konferenca RS, po dva Vlada RS in ŠOS, po enega pa reprezentativno združenje delodajalcev, reprezentativno združenje višjih strokovnih šol, reprezentativno združenje samostojnih visokošolskih zavodov, reprezentativni sindikati na področju visokega šolstva (NAKVIS).

Predlagano novelo ZVIS je podprla tudi Rektorska konferenca RS¹¹⁷, ki je poudarila pomen tega, da je MVZT izbralo kot prioriteto na področju visokega šolstva prav ustanovitev NAKVIS (STA 2009, 28. maj). Državni zbor RS je ZVIS-G (2009), s katerim je bila po šestih letih prizadevanj ustanovljena NAKVIS, sprejel 20. oktobra 2009, agencija pa je začela delovati 1. marca 2010 (NAKVIS). Pri tem velja poudariti, da se število študentskih predstavnikov v Svetu NAKVIS do danes ni spremenilo in je ostalo pri dveh.

5.4 Vpliv bolonjskega procesa na EŠZ

Že v podpoglavju 5.1 (Nastanek in razvoj EŠZ) sem deloma pokazala, da in kako je bolonjski proces vplival na krovno evropsko študentsko organizacijo na strukturni oz. organizacijski ravni, pa tudi na vsebinski ravni.

Iz intervjuja z Miklavičem je razvidno, da sta EŠZ pred letom 1999 (pred uradnim začetkom bolonjskega procesa na konferenci v Bologni) in EŠZ po letu 1999 dve popolnoma različni organizaciji. Organizacija je bila pred letom 1999 bolj ali manj zgolj interesno združenje študentov, ki se je ukvarjalo predvsem z akcionizmi in kampanjami¹¹⁸ in ni delovalo na t. i. policy področju, kjer bi sodelovalo v oblikovanju evropskih politik na področju visokega šolstva (Miklavič 2012). Angažma v bolonjskem procesu je – tako Miklavič – v njej sprožil proces oblikovanja strokovnega jedra oz. ekspertize, kar ji je omogočilo, da je postala aktiven deležnik na področju visokega šolstva v Evropi, ki je postopoma, a vztrajno in učinkovito izgradil notranji sistem oblikovanja vsebinskih stališč na področju visokega šolstva:

EŠZ je iz kampanjske organizacije oz. neke vrste foruma študentov postal polprofesionalna organizacija z zelo izdelanimi političnimi stališči, z jasnim političnim motivom in političnimi interesi ter tudi z znatnim političnim vplivom. Ta proces preoblikovanja organizacije je bil zelo hiter, najbolj intenzivno je potekal v obdobju od leta 1999 do 2001 ter še po vrhu v Pragi. Na konferenci v Berlinu leta 2003 je EŠZ že delovala kot dobro utečen stroj (Miklavič 2012).

¹¹⁷ Rektorska konferenca RS je neformalno združenje, katere člani so rektorji univerz v Republiki Sloveniji. Med njene temeljne naloge sodijo obravnavanje vprašanj v zvezi z visokošolskim dodiplomskim in podiplomskim izobraževanjem ter znanstveno-raziskovalnim delom, obravnavanje finančnih vprašanj skupnega pomena, ki se nanašajo tudi na gospodarjenje s premoženjem univerz, obravnavanje zadev, ki se nanašajo na splošno zakonodajo, predvsem pa Zakon o visokem šolstvu, Zakon o raziskovalno-razvojni dejavnosti ter podzakonske akte in druge predpise, ki zadevajo visokošolsko dejavnost, posredovanje skupnih stališč pristojnim državnim institucijam in javnostim (Rektorska konferenca RS).

¹¹⁸ Npr. kampanja za enakost med spoloma v visokošolskem izobraževanju, kampanja proti nasilju nad ženskami, kampanja za povečanje mobilnosti študentov ipd. (EŠZ).

Enak odgovor izhaja tudi iz intervjuja s Klemenčičevo, ki potrjuje, da se je EŠZ po vrhu v Bologni na vsebinski ravni začela osredotočati predvsem na teme, povezane z bolonjskim procesom (Klemenčič 2012b).

Reformno prelomnico izvršilne strukture v organizaciji predstavlja 39. zasedanje Skupščine EŠZ oktobra 2000 v Ženevi, ko se je izvršilni del organizacije prestrukturiral in razširil¹¹⁹. Ker je bil bolonjski proces prioriteta evropskega visokošolskega prostora in s tem tudi prioriteta EŠZ, je Izvršni odbor organizacije na omenjeni skupščini ustanovil Odbor za Prago¹²⁰ in Odbor za poblagovljenje visokega šolstva¹²¹, ki sta se specializirala za ukvarjanje z dvema specifičnima vprašanjema: prvi z bolonjskim procesom oz. v prvi fazi v povezavi s tem s pripravami na vrh v Pragi, drugi pa z vsemi ostalimi vsebinami, ki so jih prinesle konceptualne spremembe na področju visokega šolstva v Evropi (pogajanja Svetovne trgovinske organizacije, ki so nakazovala trende v smeri poblagovljenja visokega šolstva). Nacionalne študentske organizacije so bile pozvane, da v odbora predlagajo študente eksperte, ki pa so bili – tako izhaja in intervjuja z Miklavičem (Miklavič 2012) – večinoma samouki na področju visokošolskih vprašanj: bodisi so prihajali s študijskih področij, ki so bila blizu področjem delovanja odborov, ponekod (iz vrst nekaterih študentskih organizacij) pa so v odbora prihajali¹²² tudi študentje, ki so bili v študentskih organizacijah zaposleni kot strokovnjaki za visokošolska vprašanja. Takšna ureditev je bila – tako Miklavič – odlična in pohvale vredna, saj je zagotavljala visoko stopnjo strokovnosti. Obžaluje, da se je sistem leta 2003 "nekoliko izrodil" - študentske organizacije so namreč stremele k temu, da bi morali biti člani odborov neposredno izvoljeni in ne imenovani s strani Izvršnega odbora: »Takrat je v te odbore vstopil tudi političen moment, ki je izpodrival strokovnega. Raven strokovnosti sicer ni bila nikoli zares zelo ogrožena, bolj je motilo to, da so se v posameznem odboru ob

¹¹⁹ Na začetku leta 1999 so na izvršilni ravni EŠZ obstajali Izvršni odbor (Executive Committee), ki mu je predsedoval predsednik, direktor (takrat direktorica Manja Klemenčič, op. av.) ter delovne skupine oz. odbori, ki so jih sestavljali predstavniki posameznih (zainteresiranih) študentskih organizacij. Med temi je bil do leta 1999 najbolj pomemben Odbor za socialne zadeve, ki se je ukvarjal z vprašanji štipendij, šolnin, študentskega bivanja in drugih socialnih vprašanj študentov (Miklavič 2012).

¹²⁰ Bologna Prague Committee–BPC, ki se je po vrhu v Pragi 2001 preimenoval v Odbor za bolonjski proces - Bologna Process Committee–BPC. Osrednja naloga odbora je bila najprej pripraviti vse potrebno za umestitev organizacije v bolonjski proces na vrhu v Pragi 2001. Odbor je bil po vrhu v Pragi interno gonilo priprave politik organizacije na področju bolonjskega procesa. Temu je bil podrejen tudi ves t. i. output organizacije, t.j. stališča in vsi ostali dokumenti, ki so jih pripravljale posamezne delovne skupine – v okviru EŠZ so takrat delovale denimo delovna skupina za mobilnost, delovna skupina za enakost, delovna skupina za visoko šolstvo ipd. (Klemenčič 2012).

¹²¹ Committee on the Commodification of Education–COCO.

¹²² Izvršni odbor je na podlagi vnaprej določenih meril - zagotovljena je morala biti določena mera strokovnosti in znanja kandidatov, prav tako pa je morala sestava obeh odborov odražati tudi geografsko uravnoteženost članic organizacije - predlagane kandidate imenoval v oba odbora (Miklavič 2012).

ekspertih, ki so se resnično spoznali na področje njegovega delovanja, po nepotrebnem znašli tudi člani, izvoljeni po politični liniji.« (Miklavič 2012).

Tudi iz intervjuja s Klemenčičevo izhaja, da so bili člani odborov večinoma samouki na področju tem bolonjskega procesa. EŠZ je v prvem bienalu vstopa v proces posvečala veliko pozornosti izobraževanju svojih članov, in sicer je organizirala številne seminarje, ob teh pa so se člani odborov izobraževali še z delom na projektih organizacije, izobraževale pa so jih tudi inštitucije na nacionalni ravneh. Izobraževanju študentskih predstavnikov je bil namenjen tudi elektronski novičnik (newsletter), ki ga je po vrhu v Pragi začel izdajati Odbor za bolonjski proces (Klemenčič 2012b). Kot smo že zapisali, je omenjeni novičnik s svojo informativno ter izobraževalno vsebino kmalu presegel študentske okvirje, zato ga je organizacija začela pošiljati tudi ostalim deležnikom v bolonjskem procesu. To, da je bila – tako izhaja iz intervjujev s Klemenčičevo in Miklavičem – EŠZ v tistem obdobju najbolj artikuliran deležnik v bolonjskem procesu, je organizaciji prineslo velik ugled in spoštovanje s strani ostalih deležnikov procesa. Vse to je nedvomno vplivalo na to, da je EŠZ sprva postala formalna članica in tudi reprezentativna študentska organizacija v procesu, kot tudi na to, da je organizacija v nadaljevanju proces pridobila tudi konkretne vloge, med drugim denimo člannstvo v skupini E4 (Klemenčič 2012b, Miklavič 2012). Ob tem iz vseh intervjujev z nekdanjimi člani različnih takrat delujočih odborov EŠZ in posledično tudi različnih delovnih teles v bolonjskem procesu izhaja, da so bili študentje po formalnem sprejetju organizacije v proces v bolonjskih skupinah vselej obravnavani kot enakovredni, enakopravni in predvsem kredibilni partnerji (Brus 2012, Kamšek 2012, Klemenčič 2012b, Miklavič 2012).

Vstop v bolonjski proces je od EŠZ terjal tudi prilagoditev načinu sprejemanja evropskih politik. Kot smo že omenili v poglavju 5.1, je organizacija svoj sedež januarja leta 2000 preselila z Dunaja v Bruselj, zato, da bi bila v centru oblikovanja evropskih politik: »To je pomenilo, da se je s tem začelo povečevati tudi naše delo, imeli smo vedno več vsebin, ki smo jih morali obravnavati. Čedalje več je bilo dogodkov in že zato, da smo se jih lahko udeleževali in nismo izgubljali časa s potovanjem z Dunaja v Bruselj, je bila selitev smiselna in nujna.« (Klemenčič 2012b).

Na 52. zasedanju Upravnega odbora maja 2007 v Londonu se je organizacija tudi uradno preimenovala v EŠZ (iz ESIB). Izvršni odbor, ki je predlagal preimenovanje, je predlog utemeljil z razlago, da bo novo ime bolje odražalo delovanje in vlogo organizacije na različnih področjih visokega šolstva, tudi v bolonjskem procesu (International Relations Unit). Razvoj bolonjskega procesa je istega leta vplival tudi na preoblikovanje EŠZ oz. tistih

njegovih odborov, ki so aktivno sodelovali v procesu. Glede na teme, ki so jih obravnavali, je pristojnosti in naloge dotedanjega Odbora za bolonjski proces prevzel Odbor za visoko šolstvo, pristojnosti in naloge Odbora za poblagovljenje visokega šolstva pa Odbor za socialne zadeve. Oba omenjena odbora sta bila do leta 2010 pomembna akterja v bolonjskem procesu in sta zelo aktivno sodelovala v skupini E4 (EŠZ in Brus 2012, Kamšek 2012, Klemenčič 2012b, Miklavič 2012).

6 ZAKLJUČEK

To magistrsko delo raziskuje delovanje EŠZ v bolonjskem procesu, v katerem ta mednarodna zasebna NPO od ministrskega vrha v Pragi leta 2001 naprej nastopa kot deležnik, in sicer kot posvetovalna članica procesa. Ker pričujoča raziskava izhaja iz predpostavke, da so zasebne NPO pomemben akter v demokratični družbi in da lahko vplivajo na procese, ki se odvijajo v njej, je bil namen analize ugotoviti, ali in kako je EŠZ vplivala na bolonjski proces, njen cilj pa pokazati vpliv organizacije na razvoj procesa ter načine, na katere je vplivala nanj na nadnacionalni in nacionalni ravni. Na podlagi analize delovanja EŠZ v bolonjskem procesu na nadnacionalni in ŠOS na nacionalni ravni (v Sloveniji) se tako potrjujeta obe postavljeni tezi:

Teza 1: EŠZ kot mednarodna zasebna neprofitna organizacija je pomembno vplivala na razvoj bolonjskega procesa na dveh ravneh – nadnacionalni in nacionalni ravni.

Analiza ključnih dokumentov bolonjskega procesa (Bolonjska deklaracija in komunikeji, ki so bili sprejeti na ministrskih vrhovih vsaki dve leti), ključnih dokumentov EŠZ, povezanih z bolonjskim procesom (študentske deklaracije ter publikacije *Bologna with Student Eyes*, *Black book of the Bologna Process*, *Bologna at the Finish Line*), podprta z intervjuji z nekdanjimi slovenskimi študentskimi predstavniki v EŠZ in ŠOS, kaže, da je bila izključno študentska tema in torej prioriteta EŠZ v bolonjskem procesu na nadnacionalni ravni socialna razsežnost. Ta se nanaša na enakopraven dostop do kakovostnega visokega šolstva za vse študente, ne glede na njihov socialni in ekonomski položaj; kot izhaja iz intervjujev z nekdanjimi slovenskimi študentskimi predstavniki v EŠZ in ŠOS (Brus 2012, Kamšek 2012, Klemenčič 2012b, Miklavič 2012), pa si je EŠZ z umestitvijo socialne razsežnosti v bolonjske dokumente posredno želela zagotoviti, da študij ostane javno dobro in torej brez šolnin.

Pričujoča raziskava kaže, da si je EŠZ kot prvi cilj svojega delovanja v bolonjskem procesu na nadnacionalni ravni zadala umestiti socialno razsežnost v bolonjske dokumente. Razvoj te teme v procesu in s tem tudi postopno krepitev vpliva EŠZ na proces v zvezi z vprašanjem socialne razsežnosti prikazujejo in dokazujejo zapisi v ključnih bolonjskih dokumentih:

Bolonjska deklaracija, 1999: Socialna razsežnost v njej ni omenjena, kar je razumljivo, saj EŠZ na konferenco v Bologni uradno ni bila povabljena. Študentje so si povabilo od gostitelja dogodka, rektorja Univerze v Bologni, priskrbeli sami in si na konferenci s prepričljivim nastopom, podprtim z lobiranjem in prepričevanjem nacionalnih delegacij, da so nepogrešljiv deležnik v bolonjskem procesu, zagotovili, da je EŠZ prejela povabilo na naslednji ministrski vrh v Pragi leta 2001.

Praški komunike, 2001: »(Ministri, op. av.) Ponovno so potrdili tudi potrebo po upoštevanju družbene razsežnosti v bolonjskem procesu, na katero so opozorili študentje.« (Praški komunike 2001, 2). Čeprav je socialna razsežnost do ministrskega vrha v Berlinu veljala za spregledano temo, je iz Praškega komunikeja razvidno, da je EŠZ uspelo, da je bila socialna razsežnost - čeprav zgolj omenjena - uvrščena v uradni dokument procesa že na prvem vrhu, na katerem je uradno sodelovala. Prav ta zapis je po mnenju Nendla in Zupana (2008, 23) tudi simbolnega pomena, saj menita, da so si študentje s tem, ko so se z opozorilom na socialno razsežnost bolonjskega procesa uvrstili v Praški komunike, zagotovili trdno vlogo v procesu.

Berlinski komunike, 2003: Socialna razsežnost je v Berlinskem komunikeju bolj konkretno omenjena, še več, v dokumentu je izrecno tudi zapisano, da je visoko šolstvo javno dobro in javna dobrina:

Ministri ponovno potrjujejo pomembnost socialne razsežnosti bolonjskega procesa. Potreba, da se poveča konkurenčnost, mora biti uravnotežena z izboljševanjem socialnih značilnosti EVP, kar naj okrepi socialno povezanost ter zmanjša socialne in spolne neenakosti tako na nacionalni kot na evropski ravni. V tem kontekstu ministri ponovno potrjujejo svoje stališče, da je visoko šolstvo javno dobro in javna odgovornost. Poudarjajo tudi, da morajo v mednarodnem akademskem sodelovanju in izmenjavi prevladovati akademske vrednote (Berlinski komunike 2003).

Bergenski komunike, 2005: V tem dokumentu je socialna razsežnost prvič opredeljena kot sestavni del EVP, na pobudo slovenske delegacije, ki je bila takrat zelo tesno povezana s predstavniki ŠOS, ki so hkrati delovali tudi v EŠZ (Kamšek 2012), pa je bila socialna razsežnost uvrščena med prioritete bolonjskega procesa v naslednjem dveletnem obdobju.

Rezultat tega je bila ustanovitev Koordinacijske skupine za socialno razsežnost in mobilnost, ki je morala do naslednjega ministrskega vrha pripraviti poročilo o socialni razsežnosti.

Socialna razsežnost bolonjskega procesa je sestavni del EVP ter nujni pogoj za privlačnost in konkurenčnost EVP. Zato obnavljamo svojo obveznost, da naredimo kakovostno visoko šolstvo enako dostopno vsem, ter poudarjamo potrebo po primernih pogojih za študente, da bi lahko dokončali svoj študij brez ovir, izhajajočih iz njihovega socialnega in ekonomskega okolja. Socialna razsežnost vključuje ukrepe vlad za pomoč študentom v finančnem in ekonomskem oziru, še posebej za tiste iz socialno neugodnih skupin, ter za zagotovitev svetovalnih služb, ki naj prispevajo k širitvi dostopnosti (Bergenski komunike 2005, 4).

Londonski komunike, 2007: Londonski komunike vsebuje bolj dodelano opredelitev socialne razsežnosti, kar kaže na to, da so ministri upoštevali ključna priporočila Koordinacijske skupine za socialno razsežnost in mobilnost, ki je na vrhu prvič poročala o tej temi (EŠZ 2010, 90–91).

Visoko šolstvo mora igrati pomembno vlogo pri krepitvi socialne povezanosti, pri zmanjševanju neenakosti ter pri dvigovanju ravni znanja, spretnosti in sposobnosti v družbi. Politike [Policy] morajo biti zato naravnane na maksimaliziranje potenciala posameznikov, tako glede njihovega osebnega razvoja kot glede njihovega prispevka k trajnostni in demokratični družbi, utemeljeni na znanju. Pridružujemo se družbenim prizadevanjem, da sestava študentov, ki v visoko šolstvo vstopajo, v njem sodelujejo in ga dokončajo na vseh stopnjah, odraža različnost naših prebivalcev. Ponovno potrjujemo pomen tega, da so študenti zmožni dokončati svoj študij brez ovir, ki bi izhajale iz njihovega socialnega in ekonomskega ozadja. Zato nadaljujemo s svojim prizadevanjem, da bi zagotovili ustrezne storitve za študente, ustvarili bolj fleksibilne učne poti v visoko šolstvo in znotraj njega, ter na podlagi enakih možnosti na vseh ravneh razširili dostopnost do visokega šolstva (Londonski komunike 2007, 5).

Na podlagi priporočil Koordinacijske skupine za socialno razsežnost in mobilnost je socialna razsežnost ostala prioriteta procesa tudi v naslednjem dveletnem ciklu: »Podobno bomo poročali o naših nacionalnih strategijah in politikah na področju socialne razsežnosti, vključno z akcijskimi načrti in merili za evalvacijo njihove učinkovitosti. Povabili bomo vse udeležene partnerje na nacionalni ravni, da sodelujejo pri tem delu in ga podprejo.« (Londonski komunike 2007, 6). Ministri so se v Londonu zavezali tudi k izboljšanju podatkov o socialni razsežnosti v državah bolonjskega procesa:

Ugotavljamo potrebo po izboljšanju razpoložljivih podatkov o mobilnosti in socialni razsežnosti v vseh državah, ki sodelujejo v bolonjskem procesu. Zato prosimo Evropsko komisijo (Eurostat), da v

povezavi z Eurostudent razvije primerljive in verodostojne indikatorje ter podatke za merjenje napredka glede na celoto ciljev na področju socialne razsežnosti ter mobilnosti študentov in osebja v vseh bolonjskih državah. Podatki na tem področju morajo pokrivati problematiko participatorne enakosti v visokem šolstvu kot tudi zaposljivosti diplomantov. To nalogo je treba izpeljati v povezavi z BFUG, poročilo pa naj se predloži naši ministrski konferenci leta 2009 (Londonski komunike 2007, 6).

Leuvenski komunike, 2009: Koncept socialne razsežnosti je bil na vrhu v Leuvenu/Louvainu-la-Neuveu leta 2009 razširjen, in sicer je vključil teme, ki se nanašajo na zagotavljanje enakih možnosti in omogočajo dostop do visokega šolstva deprivilegiranim družbenim skupinam (EŠZ 2010, 90–91):

Študentska populacija mora znotraj visokega šolstva odražati raznolikost evropskega prebivalstva. Zato poudarjamo socialne značilnosti visokega šolstva ter si prizadevamo zagotoviti enake priložnosti za kakovostno izobraževanje. Dostop do visokega šolstva je treba razširiti z razvijanjem potenciala študentov iz manj zastopanih skupin ter z zagotavljanjem ustreznih pogojev za dokončanje njihovega študija. To vključuje izboljšanje učnega okolja, odstranjevanje vseh študijskih ovir ter vzpostavljanje primernih ekonomskih pogojev za študente, da bi bili zmožni izkoristiti študijske priložnosti na vseh ravneh. Vsaka sodelujoča država bo postavila merljive cilje širitve celotne udeležенosti ter porasta udeležенosti manj zastopanih skupin v visokem šolstvu, ki naj bi bili doseženi do konca naslednjega desetletja. Napore, da bi dosegli pravičnost v visokem šolstvu, je treba dopolnjevati z dejavnostmi v drugih delih izobraževalnega sistema (Leuvenski komunike 2009, 2–3).

Na vrhu v Leuvenu/Louvainu-la-Neuveu je v skladu z Londonskim komunikejem poročala Koordinacijska skupina za socialno razsežnost in mobilnost, ki je na konferenci predstavila prvi popis stanja na tem področju. A ker so se nacionalni akcijski načrti držav na področju socialne razsežnosti izkazali za precej pomanjkljive in neuporabne, so ministri na vrhu v Leuvenu/Louvainu-la-Neuveu izrazili politično voljo za več konkretnih aktivnosti na področju zbiranja podatkov: »BFUG še posebej naprošamo, da v povezavi z zbiranjem podatkov opredeli indikatorje, uporabne za merjenje in spremljanje mobilnosti in socialne razsežnosti.« (Leuvenski komunike 2009, 6).

Budimpeško-dunajska deklaracija, 2010: Tudi v tem dokumentu je socialna razsežnost eksplicitno omenjena:

Ministri ponovno potrjujemo, da je visoko šolstvo javna odgovornost. Ne glede na te težke ekonomske čase se zavezujemo, da bomo visokošolskim ustanovam zagotovili potrebne vire v okvirih, ki jih vzpostavljajo in nadzirajo javne oblasti. Prepričani smo, da je visoko šolstvo poglavitno gonilo socialnega in ekonomskega razvoja ter inovativnosti v svetu, ki ga vse bolj poganja znanje. Zato bomo

povečali naša prizadevanja na področju socialne razsežnosti, da bi zagotovili enake možnosti za kakovostno izobraževanje, pri tem pa namenili posebno pozornost nezadostno vključenim skupinam (Budimpeško-dunajska deklaracija 2010, 2).

EŠZ je ob zaključku prvega desetletja razvoja bolonjskega procesa zapisala, da je socialna razsežnost temeljni kamen celotne agende bolonjske reforme ter da verjame v tak EVP, ki podpira kakovostno izobraževanje za vse, ki temelji na učnih in ne na plačilni sposobnosti posameznika, pri čemer je opozorila predvsem na problematiko uvajanja in višanja šolnin. Zato so študenti poudarili, da je treba vzpostaviti jasen cilj, s katerim bi povečali sodelovanje v EVP do leta 2020 z namenom zagotoviti enakopravnost sodelujočih v visokem šolstvu ter odgovornost za financiranje študija ohraniti v pristojnosti države in ne posameznika (EŠZ 2010, 92).

To, kako se je socialna razsežnost uresničevala v nadaljevanju bolonjskega procesa, za to magistrsko delo ni relevantno, kratek pregled oblikovanja te teme in njena umestitev v bolonjske dokumente **pa potrjuje prvi del zastavljene prve teze v tem magistrskem delu, torej da je EŠZ pomembno vplivala na bolonjski proces na nadnacionalni ravni.**

EŠZ je pomembno vpeta v bolonjski proces tudi na nacionalni ravni v Sloveniji, kjer v bolonjskem procesu sodeluje ŠOS, članica EŠZ. Iz intervjujev z nekdanjimi slovenskimi študentskimi predstavniki v EŠZ in ŠOS (Brus 2012, Kamšek 2012, Klemenčič 2012b, Miklavič 2012) izhaja, da med EŠZ in ŠOS obstaja neposredna povezava: slovenski študentski predstavniki so bili (in so še) hkrati zelo aktivni tako v EŠZ kot tudi v ŠOS. Zaradi vpetosti v bolonjski proces v okviru EŠZ na nadnacionalni ravni so bili v domačem okolju v pomembni prednosti, saj so imeli informacije iz prve roke o temah, kot se jih je razlagalo in razumelo na evropski ravni. Tako so denimo eksperti EŠZ izobrazili ŠOS na področju zagotavljanja kakovosti visokega šolstva, kjer slovenski študentje niso imeli izkušenj, saj dotlej v Sloveniji ni bilo sistema za zagotavljanje kakovosti visokega šolstva (Kamšek 2012).

Zadnje je še posebej pomembno zato, ker je analiza delovanja ŠOS v bolonjskem procesu v Sloveniji pokazala, da se je ŠOS v procesu osredotočila predvsem na vzpostavitev zunanjega sistema evalvacije in akreditacije študijskih programov, ki bo deloval v skladu z evropskimi standardi kakovosti visokega šolstva. Iz intervjujev z nekdanjimi študentskimi predstavniki v EŠZ in ŠOS (Brus, Kamšek 2012) izhaja, da si je ŠOS to temo za prioriteto v bolonjskem procesu v Sloveniji izbrala zato, ker je bila takrat kakovost visokošolskih študijskih programov v Sloveniji vprašljiva zaradi množičnega vpisa na fakultete, porasta

novih visokošolskih zavodov in pomanjkanja zunanje evalvacije, medtem ko so bile teme, ki jih zajema socialna razsežnost, ki je bila prioriteta EŠZ v procesu na nadnacionalni ravni, v Sloveniji (štipendije, študentska prehrana, študentsko bivanje, študentski prevoz...) dokaj dobro urejene.

Vpliv ŠOS na bolonjski proces v Sloveniji sem v nalogi prikazala na primeru Nacionalne agencije Republike Slovenije za kakovost v visokem šolstvu (NAKVIS). Vloga ŠOS pri ustanovitvi NAKVIS je razvidna iz naslednjih korakov v procesu ustanavljanja te agencije:

- Leta 2003 je ŠOS predlagala ustanovitev NAKVIS. Predlog je bil uvrščen in uzakonjen v ZVIS leta 2004.

- Leta 2006 je bil sprejet ZVIS-E, ki je ustanovitev NAKVIS umaknil iz visokošolske zakonodaje. Uvrščanje in izločanje členov o ustanovitvi NAKVIS v in iz slovenskega krovnega visokošolskega zakona je bila posledica menjav političnih opcij na oblasti in samo po sebi ni sporno. Kljub temu je bil ZVIS-E po mnenju ŠOS sporen, ker z enačenjem ravni izobrazbe, pridobljene po starih in novih, bolonjskih študijskih programih, ni uredil pravnega položaja diplomantov dotedanjih študijskih programov, ki so zaradi pridobitve višje stopnje izobrazbe nadaljevali študij po bolonjskih študijskih programih.

- Zaradi po mnenju ŠOS (in tudi nekaterih drugih deležnikov v slovenskem visokošolskem prostoru) spornega enačenja ravni izobrazbe v ZVIS-E je ŠOS z dobrimi povezavami v Državnem svetu RS dosegla, da je ta septembra 2006 vložil na Ustavno sodišče RS pobudo za ustavno presojo ZVIS-E.

- Ustavno sodišče RS je januarja 2008 odločilo, da ZVIS-E zaradi neureditve pravnega položaja diplomantov, ki so študij končali po starih študijskih programih, ni v skladu z Ustavo RS in ga je razveljavilo. Odločitev je zadržala uveljavitev ZVIS-E v celoti, s tem tudi to, da bi naloge zunanje evalvacije in akreditacije visokošolskih študijskih programov v Sloveniji izvajal Svet RS za visoko šolstvo namesto NAKVIS, kar je predvideval ZVIS-E.

- Jeseni leta 2009 je bil po zamenjavi vlade sprejet nov ZVIS-G, ki je v slovensko visokošolsko zakonodajo vrnil člene o ustanovitvi NAKVIS, ki so bili na pobudo ŠOS že uvrščeni v ZVIS leta 2004. NAKVIS je bila nato ustanovljena leta 2010.

Kratek pregled procesa ustanavljanja NAKVIS in s tem oblikovanja sistema zunanje evalvacije visokega šolstva v Sloveniji kaže na to, da je ŠOS s svojimi aktivnostmi na tem področju odigrala ključno vlogo za ustanovitev te agencije, pri čemer ji je potrebno znanje na tem področju zagotovila EŠZ. S tem se **potrjuje drugi del zastavljene prve teze v tem**

magistrskem delu, in sicer da je EŠZ pomembno vplivala na bolonjski proces na nacionalni ravni, v konkretnem primeru prek aktivnosti ŠOS v Sloveniji.

Teza 2: Bolonjski proces je močno zaznamoval delovanje EŠZ – njeno vsebinsko delovanje in njeno strukturo.

Analiza delovanja EŠZ v bolonjskem procesu je pokazala, da se je morala evropska krovna študentska organizacija, če je hotela v bolonjskem procesu nastopati kot kredibilen deležnik, procesu prilagoditi, tako vsebinsko kot tudi organizacijsko. Na to kažejo naslednje poteze organizacije:

- EŠZ je svoj sedež leta 2000 z Dunaja preselila v Bruselj, ravno zato, da bi bila v centru oblikovanja evropske visokošolske politike (Klemenčič 2012b).

- EŠZ je leta 2000 preoblikovala funkcijo direktorja, ki je bil zadolžen predvsem za zagotavljanje finančnih virov organizacije, v funkcijo generalnega sekretarja, ki je imel tudi predstavniško funkcijo, kar je bilo še posebej pomembno pri predstavljanju zveze v procesih oblikovanja evropske visokošolske politike (Klemenčič 2012b).

- Leta 2000, po konferenci v Bologni, na kateri je EŠZ drugim deležnikom v bolonjskem procesu sporočila, da si bo prizadevala za vključitev v proces, je organizacija ustanovila telo, ki je bilo zadolženo za pripravo vsebin za vrh v Pragi oz. bolonjski proces na splošno - Odbor za Prago, ki se je po formalni umestitvi EŠZ v proces preimenoval v Odbor za bolonjski proces, ki je nato organizacijo predstavljal v skupini E4 in BFUG.

- EŠZ je z namenom naslavljanja socialne razsežnosti v bolonjskem procesu leta 2001 ustanovila Odbor za poblagovljenje visokega šolstva (2001), ki se je po umestitvi socialne razsežnosti v bolonjske dokumente (Bergenski komunike 2005) preimenoval v Odbor za socialne zadeve. Tudi ta odbor je bil do leta 2010 pomemben akter v bolonjskem procesu in je zelo aktivno sodeloval v skupini E4 (EŠZ in Brus 2012, Kamšek 2012, Klemenčič 2012b, Miklavič 2012).

- Z vprašanjem o reprezentativnosti EŠZ (ali je EŠZ reprezentativna organizacija evropskih študentov?) v bolonjskem procesu je povezano oblikovanje nove oblike študentskega foruma - študentskih konvencij, s pomočjo katerih je EŠZ ostalim deležnikom v procesu lažje dokazala in utrdila svojo reprezentativnost v procesu (Klemenčič 2012b).

- Leta 2007 se je organizacija tudi uradno preimenovala v EŠZ (prej ESIB). Izvršni odbor, ki je predlagal preimenovanje, je predlog utemeljil z razlago, da bo novo ime bolje

odražalo delovanje in vlogo organizacije na različnih področjih visokega šolstva, tudi v bolonjskem procesu (International Relations Unit).

- Rezultat aktivnega sodelovanja EŠZ v bolonjskem procesu so številni dokumenti in publikacije, povezane z vsebinami bolonjskega procesa, ki jih je zveza sprejemala, pripravljala in objavljala skozi celoten razvoj procesa (študentske deklaracije, knjižice Bologna with Student Eyes, Black book of the Bologna Process, Bologna at the Finish Line).

Vse naštetе aktivnosti EŠZ so rezultat oz. posledica sodelovanja organizacije v bolonjskem procesu in **potrjujejo drugo tezo tega magistrskega dela, in sicer da je bolonjski proces močno zaznamoval delovanje EŠZ, tako njeno vsebinsko delovanje kot tudi njeno strukturo.**

Skozi proces analize delovanja EŠZ v bolonjskem procesu na nadnacionalni in nacionalni ravni sem zasledovala tudi dve raziskovalni vprašanji, ki sta mi bili v pomoč pri potrjevanju zastavljenih tez.

Raziskovalno vprašanje 1: Kako, na kakšen način in s kakšnimi mehanizmi je EŠZ vplivala na razvoj bolonjskega procesa?

Vpogled v metode delovanja EŠZ in ŠOS v bolonjskem procesu sem pridobila predvsem skozi strukturirane intervjuje z nekdanjimi slovenskimi študentskimi predstavniki v EŠZ in ŠOS (Brus 2012, Kamšek 2012, Klemenčič 2012b, Miklavič 2012). Iz njih izhaja, da so bile metode delovanja obeh študentskih organizacij v veliki meri enake ali vsaj zelo podobne: mreženje, lobiranje, prepričevanje drugih deležnikov in iskanje podpore za lastne predloge ter povezovanje z enako mislečimi zavezniki.

A pregled delovanja obeh organizacij v bolonjskem procesu kaže tudi na določene razlike: delovanje EŠZ je bilo predvsem strokovno in osredotočeno na vsebino, zato je zveza delovala v ožjih strokovnih, akademskih in političnih krogih procesa in za zaprtimi vrati. ŠOS na drugi strani zgolj vsebina in strokovnost za doseg ciljev ter delovanje v akademskih in visokošolskih političnih sredinah niso bili dovolj; organizacija je tako v določenem obdobju za doseg svojih ciljev v procesu kot metodo pritiska/vpliva na oblasti uporabljala tudi medije, kjer si je z ofenzivno, morda na trenutke tudi agresivno retoriko poskušala pridobiti naklonjenost širše javnosti. Prav tako je svoje cilje poskušala doseči z mobilizacijo množic oz. z organiziranjem študentskih protestnih shodov, prek katerih je vladajočim strukturam in širši

javnosti poskušala poslati sporočilo o svoji moči, ki jo je dokazovala s številčnostjo svojega članstva oz. množičnostjo protestnih shodov.

Razlog za razlike v metodah delovanja EŠZ in ŠOS gre iskati predvsem v tem, da je bil bolonjski proces na nadnacionalni ravni odmaknjen od dnevne evropske politike, kar je deležnikom omogočilo partnersko sodelovanje, medtem ko pa je za Slovenijo značilno, da t. i. dnevna politika močno zaznamuje vsa pomembna družbena vprašanja. Tako je to mogoče pripisati tudi razvoju bolonjskega procesa oz. vsakokratnemu spreminjanju visokošolske zakonodaje, ko je vlado RS sestavila druga politična opcija. Analiza procesa sprejemanja visokošolske zakonodaje kot tudi dokumentov ŠOS kaže na to, da je bila t. i. bolj levo usmerjena vladajoča politična opcija bolj odprta za sodelovanje s študenti in bolj pripravljena slišati in tudi upoštevati njihove predloge kot pa bolj desno usmerjena politična opcija; v obdobju 2004-2008, ko je slednja vodila Vlado RS, je ŠOS za implementacijo nekaterih ciljev bolonjske reforme posegla tudi po orodju ustavne presoje takrat novih sprememb ZVIS. Pri vsem tem pa ne gre zanikati dejstva, da tako kot je vsakokratna vlada v Sloveniji bolonjsko reformo poskušala uporabiti kot argument pri uvedbi nekaterih reform visokega šolstva (denimo poskus uvedbe šolnin, ustanavljanje zasebnih visokošolskih zavodov itd.), je tudi ŠOS cilje bolonjskega procesa kdaj (denimo predvsem na demonstracijah leta 2006) "uporabila" kot argument za poskus ohranitve lastnega obstoja (oz. ohranitve virov financiranja).¹²³

Raziskovalno vprašanje 2: Ali in če da, kako, bolonjski proces prinaša spremembo odnosa med evropskimi političnimi institucijami in zasebnimi neprofitnimi organizacijami?

Analiza vpliva EŠZ na bolonjski proces ni ponudila oprijemljivega dokaza, s pomočjo katerega bi lahko trdila, da je bolonjski proces zaradi načina sodelovanja med deležniki v bolonjskem procesu kakor koli doprinesel k spremembi oz. nadaljnjemu razvoju odnosa med

¹²³ ŠOS za svoje delovanje prejema sredstva iz naslova koncesijske dajatve od začasnega in občasnega dela dijakov (študentskega dela), ki ga v Evropi v takšni obliki pozna le Slovenija. Koncesijska dajatev, namenjena za delovanje ŠOS in njenih članic, se je z Zakonom o spremembah in dopolnitvah Zakona za uravnoteženje javnih financ (ZUJF-C) (Uradni list RS, št. 95/14), ki ga je sprejel Državni zbor RS 16. decembra 2014 (veljati pa je začel 1. maja 2015), precej znižala, s čemer je organizacija izgubila velik del svojega prihodka. Poleg znižanja odstotne točke koncesijske dajatve za ŠOS in njene članice je upad tudi posledica zmanjšanja količine študentskega dela, ki je z novimi obremenitvami (pokojninsko in invalidsko zavarovanje, zdravstveno zavarovanje) postalo manj privlačno za delodajalce. Pred sprejetjem tega zakona so bile ŠOS in njene članice finančno izjemno močne organizacije, samo za primer denimo lahko navedemo proračun največje članice ŠOS ŠOU v Ljubljani, ki je v letu 2009 znašal 7,1 milijona evrov (ŠOU v Ljubljani 2009).

evropskimi političnimi institucijami in civilnodružbenimi organizacijami oz. zasebnimi NPO, ki predstavljajo del organizirane civilne družbe. Ta odnos po neuspehu pri ratifikaciji Pogodbe o ustavi za Evropo, ki je v členu I-47 vsebovala načelo participativne demokracije in s tem formalno podlago za sodelovanje EK s civilnodružbenimi organizacijami, ostaja neinstitucionaliziran in brez pravne podlage. A glede na razvoj in spremembe v odnosu EU-organizirana civilna družba v zadnjem desetletju je pričakovati, da bo vsak naslednji evropski krovni dokument stremel k ureditvi oz. formalizaciji tega odnosa, saj bi to prispevalo k odpravi oz. vsaj k zmanjšanju demokratičnega deficita, s katerim se EU sooča zadnja tri desetletja.

7 LITERATURA

1. Arts, Bas. 2001. International Policy Arrangement of State and Non-State Actors. V *Non-state actors in international relations*, ur. Bas Arts, Math Noortmann in Bob Reinalda, 41–58. Aldershot: Ashgate.
2. *Association des Etats Généraux des Etudiants de l'Europe (AEGEE) oz. Društvo evropsko usmerjenih študentov*. Dostopno prek: http://www.aegee-ljubljana.org/index.php?option=com_content&view=article&id=12&Itemid=108&lang=slovenian (22. junij 2012).
3. Bennett, A. LeRoy in James K. Oliver. 2002. *International Organizations: Principles and Issues*. Upper Saddle River (New Jersey): Pearson Education Inc.
4. *Bergenski komunike*. 2005. Dostopno prek: http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050520_Bergen_Communique.pdf (15. januar 2011).
5. *Berlinski komunike*. 2003. Dostopno prek: http://www.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/doc/dokumenti_visokosolstvo/Bolonjski_proces/Berlin_komunike_slo.pdf (15. januar 2011).
6. *Bologna Process*. Dostopno prek: <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/about/> (15. januar 2011).
7. Bologna Process. 2003. *Bologna Process - between Prague and Berlin*. Report to the Ministers of education of the signatory countries. Dostopno prek na http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/GRP_for_MC/Zgaga-Report-from-PraguetoBerlin-Sept2003.pdf (15. januar 2011).
8. --- 2005. *From Berlin to Bergen*. BFUG Secretariat Presentation of the General Report of the BFUG to the Bergen Ministerial Conference. Dostopno prek: http://www.aic.lv/bologna/Bologna/Bergen_conf/Speeches/050519_Gen_rep_Nyborg_Per.pdf (16. januar 2011).
9. --- 2007a. *Bergen to London 2007*. Secretariat Report on the Bologna Work Programme 2005–2007. Dostopno prek: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/GRP_for_MC/BolognaSecretariatReport_May07.pdf (7. oktober 2011).
10. --- 2007b. *Key issues for the European Higher Education Area-Social dimension and Mobility*. Report from the Bologna Process Working Group on Social Dimension and Data on Mobility of Staff and Students in Participating Countries. Dostopno prek:

- <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/WGR2007/Socialdimensionandmobilityreport.pdf> (7. oktober 2012).
11. --- 2009. *Bologna Process Stocktaking Report 2009*. Report from working groups appointed by the Bologna Follow-up-Group to the Ministerial Conference in Leuven/Louvain-la-Neuve. Dostopno prek: http://www.aic.lv/bolona/2007_09/Stocktaking_report_2009_FINAL.pdf (29. januar 2012).
 12. *Bolonjska deklaracija*. 1999. Dostopno prek: http://www.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/doc/dokumenti_visokosolstvo/Bolonjski_proces/Bolonjska_deklaracija_slo.pdf (15. januar 2011).
 13. Brus, Sanja. 2012. Intervju z avtorico. Ljubljana, 28. junij.
 14. *Budimpeško-dunajska deklaracija o evropskem visokošolskem prostoru*. 2010. Dostopno prek: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/2010_conference/documents/budapest-vienna_declaration.pdf (19. marec 2016).
 15. *Center Republike Slovenije za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja (CMEPIUS)*. Dostopno prek <http://www.cmepius.si/vstopna-posamezniki/> (12. marec 2016).
 16. *Center za študij edukacijskih politik (CEPS)*. Dostopno prek: <http://ceps.pef.uni-lj.si/index.php/projekti/projekti/71-enhancing-the-student-contribution-to-the-bologna-process> (21. april 2016).
 17. Center za študij edukacijskih politik (CEPS). *Enhancing the student contribution to the Bologna Process 2008–2010*. Univerza v Ljubljani. Pedagoška fakulteta. Dostopno prek: <http://ceps.pef.uni-lj.si/index.php/projekti/projekti/71-enhancing-the-student-contribution-to-the-bologna-process> (12. marec 2016).
 18. Charnovitz, Steve. 2006. Nongovernmental Organizations and International Law. V *The American Journal of International Law*. 100: 349–372. Dostopno prek: <http://www.law.kyushu-u.ac.jp/programs/english/materials/spring2009/internationallawintodayworld/topic4-1.pdf> (21. januar 2011).
 19. CMEPIUS. *Nacionalna skupina bolonjskih ekspertov 2008–2009*. Dostopno prek: <http://www2.cmepius.si/visoko-solstvo/nacionalna-skupina-be.aspx> (12. marec 2016).
 20. CMEPIUS. *Slovenska skupina bolonjskih ekspertov 2011–2013*. Dostopno prek: <http://www2.cmepius.si/visoko-solstvo/bolonjski-eksperti.aspx> (12. marec 2016).

21. *Coimbra Group*. Dostopno prek: <http://www.coimbra-group.eu/> (23. april 2011).
22. Commission of the European communities. 2001. *European governance. A white paper*. COM/2001/428 final. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3A110109> (19. januar 2011).
23. --- 2002. *Towards a reinforced Culture of Consultation and Dialogue – General Principles and Minimum Standards for Consultation of Interested Parties*. COM/2002/704 final. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52002DC0704> (13. februar 2011).
24. Council of Europe. 1993. *Resolution (93)38 on relations between the Council of Europe and international non-governmental organisations*. Dostopno prek: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=621999&Site=COE> (26. januar 2011).
25. --- 2003a. Res(2003)8 *Participatory Status for international non-governmental organisations with the Council of Europe*. Dostopno prek: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=88953&Site=CM> (26. januar 2011).
26. --- 2003b. *Resolution Res(2003)9 Status of partnership between the Council of Europe and national non-governmental organisations*. Dostopno prek: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=88997&Site=CM> (27. januar 2011).
27. Dnevnik (STA). 2009. *Zgaga: Napaka bolonjskega procesa v Sloveniji je formalizem*. 4. februar. Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/novice/slovenija/1042242196> (22. maj 2011).
28. Državni zbor RS. 2002. *Nacionalni program visokega šolstva Republike Slovenije (NPVŠ)*. 26. februar. Dostopno prek: <http://www.arhiv.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/MSZS/slo/solstvo/terciarno/pdf/npvs.pdf> (12. marec 2016).
29. Dür, Andreas in De Bievre, Dirk. 2008. *The Question of Interest Group Influence. V Opening EU-governance to civil society : gains and challenges*, ur. Beate Kohler-Koch, Dirk De Bièvre, William Maloney. 25–43. Mannheim: Connex. Dostopno prek: http://www.mzes.uni-mannheim.de/projekte/typo3/site/fileadmin/BookSeries/Volume_Five/Chapter01_Duer_DeBievre.pdf (14. februar 2011).
30. ECOSOC: *ECOSOC Resolution 1296 (XLIV) Arrangements for Consultation with Non-Governmental Organizations*. 1968. Dostopno prek: <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/177/31832.html> (10. februar 2011).

31. Economic and Social Committee. 1999. *Opinion of the Economic and Social Committee on The Role and contribution of civil society organisations in the building of Europe*. CES 851/99 D/GW. Dostopno prek: http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/ces851-1999_ac_en.pdf (13. februar 2011).
32. *Erasmus Student Network (ESN)*. Dostopno prek: <http://www.esn.org/> (13. september 2012).
33. EŠZ. 1999. *Bologna students' joint declaration*. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/news/article/6065/150/> (10. junij 2011).
34. --- 2000. *Guideline on future discussions on European education*. Policy paper. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/news/article/6064/70/> (15. januar 2011).
35. --- 2001a. *Brussels Students Declaration*. Dostopno prek: <http://www.esib.org/index.php/documents/statements/397-brussels-student-declaration?format=pdf> (15. januar 2011).
36. --- 2001b. *Student Göteborg Declaration*. 2001. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/publicationseventsconventions2nd/> (15. januar 2011).
37. --- 2001c. *Student participation in the European Higher Education area*. Policy Paper. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/news/article/6064/71/> (15. januar 2011).
38. --- 2002. *Student visions on a Common Europe*. Policy Paper. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/news/article/6064/73/> (15. januar 2011).
39. --- 2003a. *Bologna with Student Eyes 2003*. Bologna Analysis. Dostopno prek: http://documents/publications/official_publications/Bologna-With-Student-Eyes_2003.pdf (15. januar 2011).
40. --- 2003b. *ESIB and the Bologna Process - creating a European Higher Education Area for and with students*. Policy Paper. Dostopno prek: http://www.aic.lv/bolona/Bologna/contrib/ESIB/stud_%20Bolog.pdf (19. marec 2016).
41. --- 2003c. *New Challenges for a wider perspective on the future of the European Higher Education Area*. Policy Paper. Dostopno prek: <http://www.aic.lv/bolona/Bologna/contrib/ESIB/New%20ChallenEHEA.pdf> (15. januar 2011).
42. --- 2004a. *ESIB Statement on the European Parliament elections towards education and research issues*. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/news/article/6065/127/> (15. januar 2011).

43. --- 2004b. *General paper on agreed set of standards, procedures and guidelines at a European level*. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/news/article/6064/81/> (13. junij 2012).
44. --- 2004c. *Statement on peer review of quality assurance and accreditation agencies*. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/news/article/6065/129/> (13. junij 2012).
45. --- 2005a. *Bologna with Student Eyes 2005*. Bologna Analysis. Dostopno prek: <http://www.esib.org/index.php/Publications/official-publications/570-bologna-with-student-eyes-2005?format=pdf> (15. januar 2011).
46. --- 2005b. *Luxembourg Student Declaration. The Students' Message to Bergen 2005*. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/news/article/6065/125/> (15. januar 2011).
47. --- 2005c. *The Black book of the Bologna Process*. Dostopno prek: http://www.aic.lv/bologna/Bologna/contrib/ESIB/0505_ESIB_blackbook.pdf (21. april 2016).
48. --- 2005č. *Luxembourg Student Declaration*. Dostopno prek: http://portal.uned.es/pls/portal/PORTAL.wwsbr_imt_services.GenericView?p_docname=556767.PDF&p_type=DOC&p_viewservice=VAHWSTH&p_searchstring= (15. januar 2011).
49. --- 2006a. *A social dimension to Higher Education*. Policy Paper. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/news/article/6064/91/> (29. januar 2012).
50. --- 2006b. *The Students' Opinion on the Lisbon Strategy of the European Union*. Policy Paper. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/news/article/6064/92/> (15. januar 2011).
51. --- 2006c. *The Students' Opinion on the Lisbon Strategy of the European Union*. Policy paper. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/news/article/6064/92/> (19. marec 2016).
52. --- 2007a. *Berlin Student Declaration*. Dostopno prek: <http://www.esib.org/index.php/documents/statements/402-berlin-students-declaration?format=pdf> (15. januar 2011).
53. --- 2007b. *Bologna with Student Eyes 2007*. Dostopno prek: <http://www.ehea.info/Uploads/Documents/Bolognastudenteyes2007.pdf> (21. april 2016).
54. --- 2008a. *Towards 2020: A Student-Centred Bologna Process*. Policy Paper. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/news/article/6064/102/> (15. januar 2011).

55. --- 2008b. *The Future of Higher Education*. Policy Paper. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/news/article/6064/99/> (15. januar 2011).
56. --- 2008c. *Students' Rights Charter*. 2008. Policy Paper. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/news/article/6064/97/> (15. 1. 2011).
57. --- 2009. *Bologna with Student Eyes 2009*. Dostopno prek: http://www.esib.org/documents/publications/official_publications/BWSE2009-final.pdf (15. januar 2011).
58. --- 2010. *Bologna at the Finish Line*. 2010. The European Student Union. Dostopno prek: http://www.esib.org/documents/publications/ESU_BAFL_publication.pdf (15. januar 2011).
59. --- 2014. *Statutes. European Students' Union, international non-profit organisation*. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/asset/News/6163/Statutes-ESU-aisbl-as-BM66bis-Florence-EN.pdf> (22. april 2016).
60. EUA. 2001. *Message from the Salamanca Convention of European higher education institutions: Shaping the European Higher Education Area* (Salamanška konvencija). Dostopno prek: <http://unze.ba/download/The%20Salamanca%20Message%20to%20Prague.pdf> (10. junij 2011).
61. EUA and ESIB. 2002. *Students and universities: An academic community on the move. EUA and ESIB Joint Declaration*. Dostopno prek: http://www.aic.lv/bologna/Bologna/contrib/EUA/Student_and_universities.pdf (15. januar 2011).
62. European Association for Quality Assurance in Higher Education. 2005. *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*. Dostopno prek: <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/Standards-and-Guidelines-for-QA.pdf> (12. junij 2012).
63. European Commission. *Register of Commission Expert Groups and Other Similar Entities*. Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/transparency/regexpert/> (12. marec 2016).
64. European Commission. 2000. *The Commission and Non-Governmental organizations: Building a stronger partnership*. Commission Discussion Paper. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/transparency/civil_society/ngo/docs/communication_en.pdf (17. junij 2010).

65. *European Economic and Social Committee (EESC–Evropski odbor za gospodarske in socialne zadeve)*. Dostopno prek <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.home> (21. april 2016).
66. *European Economic and Social Committee (EESC–Evropski odbor za gospodarske in socialne zadeve)*. 1999. *The Civil Society organized at European Level*. Proceedings of the First Convention. Dostopno prek http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/actes_sco_en.pdf (21. april 2016).
67. *European Students' Union (Evropska študentska zveza – EŠZ)*. Dostopno prek: <http://www.esu-online.org/> (19. marec 2016).
68. *European Youth Forum (EYF)*. Dostopno prek: <http://www.youthforum.org/> (12. marec 2016).
69. *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*. 1950. Dostopno prek: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLV.pdf (10. junij 2010).
70. *Evropska mreža za zagotavljanje kakovosti v visokem šolstvu (ENQA)*. Dostopno prek: <http://www.enqa.eu/> (19. marec 2016).
71. Evropski parlament. 2016. *Socialni dialog*. Kratki vodič po Evropski uniji. Dostopno prek: http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/sl/FTU_5.10.7.pdf (12. marec 2016).
72. *Evropski visokošolski prostor (EHEA)*. Dostopno prek: <http://www.ehea.info/> (15. januar 2011).
73. *Evropsko združenje delodajalcev (BUSINESS EUROPE)*. Dostopno prek: <https://www.busesseurope.eu/> (19. marec 2016).
74. *Evropsko združenje univerz (EUA)*. Dostopno prek: <http://www.eua.be/> (19. marec 2016).
75. *Evropsko združenje visokošolskih ustanov (EURASHE)*. Dostopno prek: <http://www.eurashe.eu/> (19. marec 2016).
76. Featherstone, Kevin in Radaelli, Claudio M. Ur. 2003. *The Politics of Europeanization*. Oxford University Press.
77. Fobija.net. 2006. *Črna sreda*. 19. april. Dostopno prek: <https://www.fobija.net/zgodbe/21/crna-sreda> (8. december 2006).
78. *International Relations Unit (ITR – turška študentska zveza)*. Dostopno prek: <http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler/77> (13. marec 2016).
79. Kamšek, Katja. 2012. Intervju z avtorico. Ljubljana, 2. julij.

80. Klemenčič, Manja. 2012a. How ESIB – The National Unions of Students got into the Bologna Process. V *ESU turns 30! Fighting for student rights since 1982*, ur. Ivošević, V., Päll, A. and M. Vukasović. Brussels: ESU. 17–28. Dostopno prek: http://scholar.harvard.edu/files/manja_klemencic/files/2012_klemencic_how_esib_got_into_bologna_process.pdf?m=1444558454 (13. marec 2016).
81. --- 2012b. Intervju z avtorico. Ljubljana, 15. junij.
82. Kolarič, Zinka. 1994. *Neprofitno-volonterske organizacije v Sloveniji*. V Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, let. 22, št 168/169. 107–120.
83. --- 2003. Neprofitno-volonterske organizacije in njihov razvoj - od volontarizma k profesionalizmu. *Teorija in praksa* 40 (1/2003): 37–56. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip20031kolaric.pdf> (12. februar 2011).
84. Kolarič, Zinka; Črnak Meglič, Andreja; Vojnovič, Maja. 2002. *Zasebne neprofitno-volonterske organizacije v mednarodni perspektivi*. Univerza v Ljubljani. Založba FDV.
85. *Konvencija o priznavanju visokošolskih kvalifikacij v evropski regiji (Lizbonska konvencija)*. 1997. Dostopno prek: http://www.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/doc/dokumenti_visokosolstvo/zakonodaja_VS/konv_prizn_ERegiji.pdf (15. januar 2011).
86. Kropivnik, Samo. 2012. *Zaključno raziskovalno poročilo. Raziskovalno poročilo, pripravljeno za namene projekta Analiza implementacije bolonjskega procesa v Sloveniji*. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za družboslovno terminološko in publicistično raziskovanje. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/Visoko_solstvo/Statistika_in_analize/CRP_bolonja_zakljucno.pdf (12. marec 2016).
87. *Leuvenski komunike*. 2009. Dostopno prek: http://www.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/doc/dokumenti_visokosolstvo/Bolonjski_proces/Leuven-komunike_SI.pdf (15. januar 2011).
88. *Lizbonska strategija*. 2000. Dostopno prek: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-r1.en0.htm (15. januar 2011).
89. *Londonski komunike*. 2007. Dostopno prek: http://www.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/doc/dokumenti_visokosolstvo/Bolonjski_proces/London_komunike_slo.pdf (15. januar 2011).

90. *Magna Charta Universitatum*. 1988. Dostopno prek: http://www.mvzt.gov.si/si/delovna_podrocja/visoko_solstvo/bolonjski_proces/vsebina/#c499 (15. januar 2011).
91. *Mednarodni pakt o političnih in državljskih pravicah*. 1966. Dostopno prek: http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja_politika/Mednarodnipakt_drzavljskih_politcnih_pravicah.pdf (4. januar 2011).
92. *Mednarodni sindikat zaposlenih v izobraževanju (Education International–EI)*. Dostopno prek: <http://www.ei-ie.org/> (19. marec 2016).
93. Mencinger, Jože. 2005. Leporečja Lizbonske strategije in Slovenija. *Gospodarska gibanja*. 23–39. EIPF, Ekonomski inštitut, d. o. o. Dostopno prek: www.pf.uni-lj.si/media/mencinger.joze.prenovljena.doc (5. april 2011).
94. --- 2010. Evropa 2020 - Še tretjič v prazno? *Gospodarska gibanja* 423: 5–8. EIPF, Ekonomski inštitut, d. o. o. Dostopno prek: http://www.pf.uni-lj.si/media/mencinger_evropa.2020.pdf (5. april 2011).
95. Miklavič, Klemen. 2008. *Bolonjski proces - pot v modernizacijo visokega šolstva*. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani. Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_miklavic-klemen.pdf (15. junij 2011)
96. --- 2012. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 30. maj.
97. --- 2015. *Higher education in Europe: Europeanisation, Ideas and Functions*. University of Ljubljana. Faculty of education. Doctoral Dissertation. Dostopno prek: http://pefprints.pef.uni-lj.si/3281/1/Miklavic%2C_third_submitted_version%2C_library%2C_15.12.2015.pdf (20. april 2016).
98. Miklavič, K., Nendl, M., Tušar, V, Zupan, P. 2006. *Bolonjski proces: Med delodajalci in visokim šolstvom*. ŠOU v Ljubljani. Dostopno prek: <http://www.sou-lj.si/problematika/dokumenti/Bolonjski%20proces%20-%20Med%20delodajalci%20in%20visokim%20solstvom.pdf> (18. maj 2011).
99. *Ministrstvo RS za izobraževanje, znanost, kulturo in šport (MIZKŠ)*, prej MVZT, še prej MŠŠ. Dostopno prek: <http://www.mizs.gov.si/> (19. marec 2016).
100. Močnik, Rastko. 2004. *Bolonjska zarota*. Mladina 21 (28. april). Dostopno prek: http://www.mladina.si/tednik/200421/clanek/slo-kolumna--rastko_mocnik/ (22. maj 2011).

101. MVZT. *Držna Slovenija – družba znanja*. Dostopno prek: http://www.arhiv.mvzt.gov.si/si/teme_in_projekti/drzna_slovenija_druzba_znanja/ (22. april 2016).
102. MVZT. *ENIC-NARIC Center*. Dostopno prek: http://www.arhiv.mvzt.gov.si/si/delovna_podrocja/enic_naric_center_slovenija/enic_naric_center/ (21. april 2016).
103. MVZT. 2006a. *Imenovana je skupina za promocijo bolonjskega procesa 2005/06*. Sporočilo za medije. 30. januar. Dostopno prek: http://www.arhiv.mvzt.gov.si/si/delovna_podrocja/visoko_solstvo/bolonjski_proces/arhiv_aktualno/index.html#c16813 (22. maj 2011).
104. MVZT. 2006b. *Vlada sprejela predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o visokem šolstvu*. Sporočilo za medije. 26. april. Dostopno prek: http://www.mvzt.gov.si/nc/si/medijsko_sredisce/novica/article/101/3642/ (8. december 2011).
105. --- 2006c. *Študij brez šolnin, 20 tisoč štipendij in agencija za visoko šolstvo niso prepričali ŠOS*. Sporočilo za medije. 23. maj. Dostopno prek: http://www.arhiv.mvzt.gov.si/nc/si/medijsko_sredisce/novica/article/101/3919/ (8. december 2011).
106. ---- 2008. *Poročilu o uvajanju bolonjskega procesa v Sloveniji*. Dostopno prek: <http://www.mvzt.gov.si/nc/si/splosno/cns/news/article/12023/5714/> (21. maj 2011).
107. *Nacionalna agencija RS za kakovost v visokem šolstvu (NAKVIS)*. Dostopno prek: <http://test.nakvis.si/> (19. marec 2016).
108. *Nacionalna komisija za kvaliteto visokega šolstva*. 2004. Poročilo predsednika komisije dr. Francija Čuša. Dostopno prek: <http://www.fm-kp.si/zalozba/ISBN/961-6486-64-0/013-024.pdf> (26. november 2011).
109. Nendl, M., Zupan, P. 2008. *Delodajalci v bolonjskem procesu*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani. Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/Nendl-Zupan.PDF> (15. januar 2011).
110. Noortmann, Math. 2001. Non-state actors in international law. V *Non-state actors in international relations*, ur. Bas Arts, Math Noortmann in Bob Reinalda, 59–76. Aldershot: Ashgate.
111. Pease, Kelly-Kate S. 2003. *International Organisations: Perspectives on Governance in the Twenty-First Century*. Upper Saddle River (New Jersey) Prentice Hall.

112. *Pogodba o delovanju Evropske unije*. 2010. Prečiščena različica. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2010:083:SOM:SL:HTML> (12. marec 2011).
113. *Pogodba o Evropski uniji in Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti*. 2006. Prečiščeni različici. Dostopno prek: <http://www.ecb.int/ecb/legal/pdf/ce32120061229sl00010331.pdf> (18. april 2011).
114. *Praški komunike. Evropskemu visokošolskemu prostoru naproti*. 2001. Dostopno prek: http://www.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/doc/dokumenti_visokosolstvo/Bolonjski_proces/praski_komunike_slo.pdf (15. januar 2011).
115. Reinalda, Bob. 2001. Private in form, public in purpose: NGOs in International Relations Theory. V *Non state actors in international relations*, ur. Bas Arts, Math Noortmann in Bob Reinalda, 11–40. Aldershot: Ashgate.
116. Reinalda, Bob, Bas Arts in Marh Noortmann. 2001. Non-state actors in international relations: Do they matter? V *Non-state actors in international relations*, ur. Bas Arts, Math Noortmann in Bob Reinalda, 1–8. Aldershot: Ashgate.
117. Reinalda, Bob in Bertjan Verbeek. 2001. Theorising power relations between NGOs, Inter-governmental organizations and states. V *Non-state actors in international relations*, ur. Bas Arts, Math Noortmann in Bob Reinalda, 145–158. Aldershot: Ashgate.
118. Rek, Mateja. 2006. *Dileme transnacionalne družbe v Evropski uniji*. Družboslovne razprave, XXII. 33–54. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr51Rek.PDF> (21. april 2016).
119. *Rektorska konferenca Republike Slovenije*. Dostopno prek: <http://test.nakvis.si/> (19. marec 2016).
120. *Resolucija o Nacionalnem programu visokega šolstva Republike Slovenije 2007-2010 (RENPVŠ)*. 2007. Ur. l. RS, 94/2007. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/content?id=82672> (12. marec 2016).
121. *Resolucija o Nacionalnem programu visokega šolstva 2011–2020 (ReNPVŠ11–20)*. Ur. l. RS 41/2011. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/content?id=103885> (13. marec 2016).
122. SIGWatch. 2008. *European NGO Futures. A study of Europe's leading NGOs and their contribution to policymaking in Brussels*. Dostopno prek: http://www.sigwatch.com/fileadmin/Downloadable_PDFs/ENGO_main_report_ExecSummary.pdf (22. junij 2010).

123. Siol.net. 2008. *ŠOS: Bolonjska reforma v Sloveniji ne dosega bolonjskih ciljev*. 17. april. Dostopno prek: http://www.siol.net/novice/slovenija/2008/04/sos_bolonjska_reforma_v_sloveniji_ne_dosega_bolonjskih_ciljev.aspx. (10. december 2012).
124. *Sklep o ustanovitvi Nacionalne agencije Republike Slovenije za kakovost v visokem šolstvu*. Ur. l. RS, 114/2009. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2009114&stevilka=5216> (12. marec 2016).
125. Slovenska tiskovna agencija (STA). 2009. *Rektorska konferenca podpira novelo zakona o visokem šolstvu (dopolnjeno)*. 28. maj. Dostopno prek: <http://www.sta.si/vest.php?s=s&id=1395569> (11. december 2011).
126. *Sorbonska deklaracija*. 1998. Dostopno prek: http://www.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/doc/dokumenti_visokosolstvo/Bolonjski_proces/SORBONNE_DECLARATION.PDF (15. januar 2011).
127. *Svet vlade RS za študentska vprašanja*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_visoko_solstvo/sektor_za_visoko_solstvo/svet_vlade_rs_za_studentska_vprasanja/ (24. april 2016).
128. ŠOS. *Bolonjska prenova*. Dostopno prek <http://www.studentska-org.si/bolonjska-prenova> (14. februar 2016).
129. ŠOS. 2003a. *Stališče Študentske organizacije Slovenije do implementacije Bolonjskega procesa*. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Stalisce-Studentske-organizacije-Slovenije-do-implementacije-Bolonjskega-procesa.html> (26. november 2011).
130. --- 2003b. *Vsebina elaborata o vzpostavitvi neodvisne nacionalne agencije za zagotavljanje kakovosti visokega šolstva*. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Vsebina-elaborata-o-vzpostavitvi-neodvisne-nacionalne-agencije-za-spremljanje-in-zagotavljanje-kakov.html> (26. november 2011).
131. --- 2005a. *Skupna izjava MVZT in ŠOS za medije*. Sporočilo za medije. 8. julij. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Skupna-izjava-MVZT-in-SOS-za-medije.html> (27. november 2011).
132. --- 2005b. *Ministrstvo ogroža bolonjsko reformo visokega šolstva*. Sporočilo za medije. 13. julij. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Ministrstvo-ogroza-bolonjsko-reformo-visokega-solstva.html> (27. november 2011).

133. --- 2005c. *Minister Zupan uresničuje bolonjsko reformo a la carte*. Sporočilo za medije. 13. december. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Minister-Zupan-uresnicuje-bolonjsko-reformo-%C2%BBa-la-carte%C2%AB.html> (27. november 2011).
134. --- 2005č. *ŠOS se je pripravljen odreči nekaterim svojim dejavnostim za ustanovitev javne agencije*. Sporočilo za medije. 22. december. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/SOS-se-je-pripravljen-odreci-nekaterim-svojim-dejavnostim-za-ustanovitev-javne-agencije.html> (27. november 2011).
135. --- 2006a. *Še en poziv k čimprejšnji ustanovitvi agencije za visoko šolstvo*. Sporočilo za medije. 13. januar. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Se-en-poziv-k-cimprejsnji-ustanovitvi-agencije-za-visoko-solstvo.html> (27. november 2011).
136. --- 2006b. *ŠOS: Odločitev Sveta RS za visoko šolstvo je prenatrjena*. Sporočilo za medije. 23. februar. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/SOS-Odlocitev-Sveta-RS-za-visoko-solstvo-je-prenatljena.html> (27. november 2011).
137. --- 2006c. *ŠOS predstavi študentske zahteve*. Sporočilo za medije. 28. marec. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Splosno/SOS-predstavi-studentske-zahteve.html> (27. november 2011).
138. --- 2006č. *Spremembe Zakona o visokem šolstvu neusklajene s študenti*. Sporočilo za medije. 26. april. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Spremembe-Zakona-o-visokem-solstvu-neusklajene-s-studenti.html> (8. december 2011).
139. --- 2006d. *Večina vprašanj ostaja odprtih*. Sporočilo za medije. 10. maj. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Vecina-vprasanj-ostaja-odprtih.html> (8. december 2011).
140. --- 2006e. *Študentje, gospodarstvo in delodajalci zahtevajo partnerstvo*. Sporočilo za medije. 19. maj. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Studentje-gospodarstvo-in-delodajalci-zahtevajo-partnerstvo.html> (8. december 2011).
141. --- 2006f. *Zupan zavrnil dopolnilo o brezplačnem študiju*. Sporočilo za medije. 1. junij. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Zupan-zavrnil-dopolnilo-o-brezplacnem-studiju.html> (8. december 2011).

142. --- 2006g. *Vlada naj umakne novelo Zakona o visokem šolstvu*. Sporočilo za medije. 30. junij. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/SOS-Vlada-naj-umakne-novelu-Zakona-o-visokem-solstvu.html> (8. december 2011).
143. --- 2006h. *Novela Zakona o visokem šolstvu v posmeh pravni državi*. Sporočilo za medije. 10. julij. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Novela-Zakona-o-visokem-solstvu-v-posmeh-pravni-drzavi.html> (8. december 2011).
144. --- 2006i. *Navodilo enotam je v nasprotju z ustavo RS*. Sporočilo za medije. 18. avgust. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Navodilo-upravnim-enotam-je-v-nasprotju-z-Ustavo-RS.html> (8. december 2011).
145. --- 2006j. *Referendumska volja je jasno izražena*. Sporočilo za medije. 31. avgust. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Referendumska-volja-je-jasno-izrazena.html> (8. december 2011).
146. --- 2006k. *ŠOS vložil pobudo za ustavno presojo novele Zakona o visokem šolstvu*. Sporočilo za medije. 11. september. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/novice/sos-vlozil-pobudo-za-ustavno-presojo-novele-zakona-o-visokem-solstvu> (12. marec 2016).
147. --- 2007l. *Ob sprejemanju Resolucije študenti opozarjajo na njeno neustreznost*. Sporočilo za medije. 26. september. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Ob-sprejemanju-Resolucije-studenti-opozarjajo-na-njeno-neustreznost.html> (22. maj 2011).
148. --- 2008a. *Zakon o visokem šolstvu je v neskladju z Ustavo RS*. Sporočilo za medije. 5. februar. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Zakon-o-visokem-solstvu-je-v-neskladju-z-Ustavo-RS.html> (10. december 2011).
149. --- 2008b. *Študenti kritični do implementacije bolonjske reforme*. Sporočilo za medije. 17. april. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Studenti-kriticni-do-implementacije-bolonjske-reforme.html> (10. december 2011).
150. --- 2009. *Študenti podprli čimprejšnjo ustanovitev Agencije za zagotavljanje kakovosti v visokem šolstvu*. Sporočilo za medije. 27. maj. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/index.php/Odbor-za-visoko-solstvo/Studenti-podprli->

- cim-prejsnjo-ustanovitev-Agencije-za-zagotavljanje-kakovosti-v-visokem-solstvu.html (11. december 2011).
151. --- 2011. *Popotnica Resoluciji o nacionalnem programu visokega šolstva 2011–2020*. Sporočilo za medije. 20. maj. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/novice/Popotnica-Resoluciji-o-Nacionalnem-programu-visokega-solstva-2011-2020> (12. junij 2011).
 152. ŠOU v Ljubljani. 2008. *Priročnik za preživetje z bolonjsko reformo*. Resor za študijsko problematiko. Dostopno prek: http://www.bolonja.si/files/prirocnik_za_prezivetje_v_bolonjskem_procesu.pdf (17. junij 2010).
 153. --- www.bolonja.si. Resor za študijsko problematiko. Dostopno prek: www.bolonja.si (15. junij 2010).
 154. *Študentska organizacija Slovenije (ŠOS)*. Dostopno prek: <http://www.studentska-org.si/> (19. marec 2016).
 155. *Študentska ustava (ŠU-1)*. Ur. l. RS, 3/2012. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2012-01-0087> (12. marec 2016).
 156. *Študentska ustava kot temeljni akt samoupravnne skupnosti študentov Slovenije, s katero določamo demokratične temelje delovanja Študentske organizacije Slovenije*. Ur. l. RS, 105/2002. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2002105&stevilka=5245> (7. januar 2012).
 157. *The Single European Act*. 1986. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=URISERV:xy0027> (21. april 2016).
 158. *UNESCO-CEPES*. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dg4/highereducation/ehea2010/stakeholderscepes_EN.asp (12. marec 2016).
 159. United Nations Research Institute for Social Development. 1997. *Globalization and Civil Society: NGO Influence in International decision-making*. Discussion Paper N. 83. Dostopno prek: [http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/%28httpAuxPages%29/87428A38D3E0403380256B650043B768/\\$file/dp83.pdf](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/%28httpAuxPages%29/87428A38D3E0403380256B650043B768/$file/dp83.pdf) (10. februar 2011).
 160. Univerza v Ljubljani. 2008. *Poslovno poročilo 2007*. Dostopno prek: https://www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/organizacija__pravilniki_in_porocila/poslovno_financno_i_n_letno_porocilo_ter_program_dela/ (16. marec 2016).

161. *Uredba o uvedbi in uporabi klasifikacijskega sistema izobraževanja in usposabljanja*. Ur. l. RS, 46/2006. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2006-01-1964> (8. december 2011).
162. Ustavno sodišče Republike Slovenije. *Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije U-I-370/06-20*. 17. januar. Dostopno prek: <http://odlocitve.us-rs.si/documents/6e/ea/u-i-370-062.pdf> (12. marec 2016).
163. Vollaard, Hans. 2001. The De-Territorialisation of Political Authority by the European Union. V *Non-state actors in international relations*, ur. Bas Arts, Marh Noortmann in Bob Reinalda, 93–108. Aldershot: Ashgate.
164. Weiss, Thomas G. in Gordeneker, L. 1996. *NGOs, the UN, and Global Governance*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
165. Willetts, Peter. 1996. *The Conscience of the World: The Influence of Non-Governmental Organisations in the UN System*. London: Hurst & Company.
166. *Your voice in Europe*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/yourvoice/index_sl.htm (12. marec 2011).
167. *Zakon o priznavanju in vrednotenju izobraževanja (ZVPI)*. Ur. l. RS, 73/2004. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2004-01-3237> (12. marec 2016).
168. *Zakon o skupnosti študentov*. Ur. l. RS, 38/1994. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199438&stevilka=1524> (7. januar 2012).
169. *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o visokem šolstvu (ZVIS-D)*. Ur. l. RS, 63/2004. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200463&stevilka=2875> (26. november 2011).
170. *Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o visokem šolstvu (ZVIS-E)*. Ur. l. RS, 94/2006. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/content?id=75290> (13. marec 2016).
171. *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o visokem šolstvu (ZVIS-G)*. Ur. l. RS, 86/2009. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200986&stevilka=3806> (11. december 2011).
172. *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona za uravnoteženje javnih financ (ZUJF-C)*. Ur. l. RS, 95/2014. Dostopno prek: <https://www.uradni-list.si/1/content?id=120022> (22. april 2016).

173. *Zakon o visokem šolstvu (ZVIS-UPB2)*. Ur. l. RS, 100/2004. Uradno prečiščeno besedilo. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2004100&stevilka=4325> (12. marec 2016).
174. *Zakon o visokem šolstvu (ZVIS-UPB3)*. Ur. l. RS, 119/2006. Uradno prečiščeno besedilo. Dostopno prek: <https://www.uradni-list.si/1/content?id=76475> (12. marec 2016).
175. Zgaga, Pavel. 2004. *Bolonjski proces. Oblikovanje skupnega evropskega visokošolskega prostora*. Pedagoška fakulteta, Center za študij edukacijskih strategij. Dostopno prek: <http://www.pef.uni-lj.si/ceps/knjiznica/doc/2004%20Bolonjski%20proces.pdf> (22. april 2016).
176. --- 2006. *Looking out: The Bologna Process in a Global Setting*. Norwegian Ministry of Education and Research. Dostopno prek: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/WGR2007/Bologna_Process_in_global_setting_finalreport.pdf (15. januar 2011).
177. Zimmer, Annette. 2004. Civil Society Organizations in Central and Eastern European Countries: Introduction and Terminology. V *Future of Civil Society. Making Central European Nonprofit-Organizations Work*, ur. Annette Zimmer, Eckhard Priller. VS Verlag für Sozialwissenschaften/GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden.
178. --- 2007. *Governance and Civil Society*. Working paper. Dostopno prek: http://nez.uni-muenster.de/download/Zimmer_Civ_Gov.pdf (19. januar 2011).

PRILOGE

PRILOGA A: Intervju, Sanja Brus, članica Odbora za bolonjski proces (2006)

Intervju je bil opravljen 28. junija 2012 v Ljubljani in ni avtoriziran. So pa bili dne 11. maja 2016 avtorizirani vsi dobesedni navedki in povzeti deli besedila Brusove v magistrskem delu.

Kakšna je bila povezava med socialno dimenzijo in kakovostjo visokega šolstva? Od kod se je socialna dimenzija pojavila kot prioriteta tema študentov na evropski ravni, ustanovitev NAKVIS pa kot prioriteta ŠOS v Sloveniji?

Med temama je indirektna povezava, ampak res zelo indirektna. Socialna dimenzija in zagotavljanje kakovosti gresta z roko v roki, ker pač poskušamo zagotoviti visoko kakovosten študij vsem, brez diskriminacije. In tudi ena od pozicij EŠZ je bila naslednja: zelo veliko govora je bilo o tem, da bi morale univerze postati elitistične, da bi se morale ukvarjati s kakovostjo na način, da se dejansko zgradijo vrhunske ustanove, ki bi bile bolj raziskovalne nasproti ustanovam za množice, kar je v bistvu indirektno pomenilo nižjo kakovost. Seveda pri tem, da so te množice tisti ljudje, ki so manj premožni, ki si ne morejo privoščiti, da bi prišli na elitne raziskovalne institucije. EŠZ je seveda temu nasprotovala. Študentje smo vedno zagovarjali stališče, da mora biti kakovost na vseh ravneh enaka in to, ali naj bo neka univerza raziskovalna ali pedagoška, je neumnost. Ne more biti nekdo samo pedagog, mora biti hkrati tudi raziskovalec, da lahko goji in razvija tudi pedagoško dejavnost. Po drugi strani pa, če si samo raziskovalec, to še ne pomeni, da si ustrezen ali kakovosten pedagog.

Na evropski ravni je bila socialna dimenzija bistveno bolj v središču pozornosti kot v Sloveniji, zato ker je to bil dejansko pereč problem za večino držav: šolnine, delo med študijem, štipendiranje, štipendije v povezavi s šolninami. Na evropski ravni je bila to nedvomno pomembna stvar. Če pa gledamo slovenski nivo, pa iskreno povedano, status študenta v Sloveniji je zelo dober in je v bistvu predober. Jaz sem zelo zagovarjala socialno dimenzijo in jo še vedno zagovarjam; dejansko mora biti tako, da kot pravi definicija, populacija študentov mora po strukturi reflektirati socialno situacijo v družbi oz. državi, pri čemer sem mnenja, da je stanje v Sloveniji na tem področju zelo urejeno. Dobro, morda bi lahko bila vključenost Romov v terciarno izobraževanje višja, ampak oni imajo problem priti že skozi primarno in sekundarno izobraževanje, do terciarnega sploh ne pridejo. Ampak, če tako gledaš, imamo brezplačen študij, ki je vsem in praktično za vse dostopen, moraš imeti res smolo, da ne narediš mature in da se ne moreš vpisati na nobeno fakulteto. V Sloveniji se dejansko lahko vpišeš, lahko se vpišeš še na naslednji študij, česar druge države niso poznale, lahko podaljšuješ študij, kakor želiš, lahko med študijem delaš. Res je, da obstajajo tudi določne socialno ogrožene skupine, za katere bi lahko bilo bolje poskrbljeno, ampak v Sloveniji študentov pravzaprav nič ne manjka. Ni zaznati visoke stopnje diskriminacije, res je sicer, da bi lahko bile dodatno še kakšne štipendije za študente, ki prihajajo iz bolj ogroženih področij, ampak Slovenija je socialno bistveno bolj stabilna država od drugih, vsaj kar se tiče študentov. Bistveno manj je razlik med študenti kot v drugih evropskih državah. Denimo v Angliji ali Franciji. In se mi zdi, da ravno zato v Sloveniji ta diskurz o socialni dimenziji ni bil tako razvit kot na evropski ravni in se tudi ni toliko prenesel. Vprašanje socialne dimenzije se v Sloveniji ni obneslo tako celovito, vse teme, denimo študentski boni, štipendije, študentsko bivanje, so bile obravnavane posamezno, medtem ko so bile na evropski ravni obravnavane celovito.

Zagotavljanje kakovosti je bilo v Sloveniji izjemnega pomena, ker smo imeli samo eno univerzo, ki je bila popolnoma samostojna in hkrati dinosaver, ki je delal, kar je želel in kolikor je želel, za svoja dejanja pa ni odgovarjal nikomur. Univerza v Ljubljani v tistem času ni imela nobene konkurence, univerzi v Maribori in na Primorskem sta se začeli razvijati kasneje. Ampak tudi ti obe konkurentki nista bili pravi konkurentki, saj nista imeli kritične mase, ker se še nista uveljavili. Sama sem bila v neki točki odgovorna za zagotavljanje kakovosti v Sloveniji in sem gledala študijske programe, ki so jih imele določene fakultete. V tistih skriptah, ki sem jih brala iz gole radovednosti, sem našla takšne neumnosti, da to težko opišem. Snov je bila denimo prepisana iz srednješolskih učbenikov za biologijo, pa še to napačno. Tako smo se osredotočili na kakovost študija, saj smo si res prizadevali pripeljati kakovost študija na višji nivo in postaviti neke standarde kakovosti, kar je bilo takrat skoraj bogokletno. Težko si je bilo namreč sploh predstavljati, da pa kakšen profesor morda tudi ni bil dober profesor! Takšno razmišljanje je bilo takrat prav revolucionarno. Sistem sam se je, zato ker je pač moral, začel temu prilagajati in tako smo dobili študijske stopnje 3+2, ECTS točke, ki denimo še zdaj niso pravilno implementirane, pa prilogo k diplomi itd. Ampak pri vsem tem pa je bilo zares ključno zagotavljanje kakovosti visokega šolstva.

Ste dejansko verjeli v to, da bo NAKVIS nekaj dobrega, čeprav se je ta tema tako spolitizirala in je tudi trajalo skoraj 6 let, da je bila uresničena. So bile vsebine na evropski ravni tudi tako spolitizirane kot v Sloveniji, si imela takšen občutek?

Vsebina bolonjskega procesa je seveda bila stvar politike, saj je bil to političen proces. A na evropski ravni je bila vsebina bistveno manj pod vplivom posameznih političnih opcij. Takrat (2004 op. av.) so iz političnih razlogov morali napisati zakon tako na splošno in tako neopredeliti stvari, preprosto zato, da je šel zakon skozi, zato da se je lahko sploh oblikovala ta agencija. Ker če ga ne bi, bi bil sporen in sploh ne bi šel skozi, kar bi bila še večja škoda kot v nasprotnem primeru. Mislim, da je proces na evropski ravni enak. Zelo težko prideš do radikalnih zaključkov, do končnih sklepov in rečeš, zdaj bo pa tako. Smernice, ki se sprejemajo, so dejansko minimum od minimuma, ki mu denimo morajo recimo agencije za zagotavljanje kakovosti ustrezati, zato da so pač lahko agencije za zagotavljanje kakovosti. Notri ne piše nič zelo specifičnega, nič, ker bi jih opredelilo. Bolonjski proces je bil spolitiziran tudi na evropski ravni, ampak morda na drugih temah kot tukaj v Sloveniji.

Je bil tudi to razlog, da je bila socialna dimenzija v procesu tako ohlapno definirana, da jo je lahko vsaka država interpretirala po svoje?

Socialna dimenzija kot tema je problematična. Tudi sama sem sodelovala v tej skupini, ki je bila v okviru BFUG pristojna za socialno dimenzijo, kakovost študija in mobilnost študentov. Skupini sem se pridružili šele potem, ko je bila socialna dimenzija že definirana v smislu, da da mora študentska populacija reflektirati splošno populacijo in še ta definicija je bila komaj sprejemljiva. Nekateri člani skupine so seveda hoteli definirati točno določene družbene skupine in odstotke, ki bi jih te morale imeti v terciarnem izobraževanju, kar bi bil popoln absurd, saj takšna definicija ne bi bila smiselna. Vsaka država je morala vsebine interpretirati in implementirati na način, ki je bil zanj smiseln. Seveda je pri tem vsak poskušal manipulirati in se temu izogniti v čim večji meri. Običajno bi takšne zelo splošne definicije potrebovale še eno definicijo, ki bi preprečila manipulacije.

V času mojega delovanja v EŠZ je bila v ospredju predvsem vsebina. Tako da smo bili študentje že takrat popolnoma enakovreden partner vsem ostalim v bolonjskem procesu. Seveda se mi je dogajalo, da so ostali kdaj tudi poskušali manipulirati z mano v smislu, da

sem pač študentka in kakšne teme ne poznam dovolj dobro. A kljub temu, da so me kdaj poskušali po domače povedano obrniti, zaradi tega ni bila moja kredibilnost v skupini nič manjša.

Kako je bilo delo v EŠZ razdeljeno po temah, kaj so bile prioritete Odbora za bolonjski proces?

Organizacijsko je bilo zelo naporno. Dvakrat na leto smo imeli t. i. Board meeting, dvakrat letno smo imeli študentsko konvencijo. Na srečanjih skupščine smo razpravljali o tem, ali stvari tečejo v pravo smer ali ne. Imeli smo sicer policy paperje, na osnovi katerih smo sicer potem zagovarjali stališče evropskih študentov, vendar to niso bili dokumenti, v katerih bi bilo vse podrobno opredeljeno. Tisti, ki smo bili izvoljeni, smo imeli mandat, da izhodišča v policy paperjih zagovarjamo.

Kar pa se tiče ožje skupine, načeloma ja vsak član Odbora EŠZ za bolonjski proces pokrival svojo temo in jaz, ki sem pokrivala socialno dimenzijo in mobilnost, sem bila pri zagovarjanju teh stališč navzven bolj ali manj samostojna. Imela sem še namestnika, ki me je dopolnjeval pri vprašanjih mobilnosti, jaz pa njega pri temah o zagotavljanju kakovosti. Ampak dejansko sem jaz tu in tam še vprašala naše člane, če gredo v pravo smer, in to je bilo to. Vse se je dogajalo zelo hitro in časa za globlji premislek o vsebinah ni bilo. Imeli smo torej neke splošne usmeritve v smislu, šolnine so nesprejemljive, kaj pa je bilo na koncu dogovorjeno in kako si se to dogovoril z ostalimi deležniki, pa je bila potem stvar mojega dogovora z ostalimi člani skupine.

Kaj pa pri bolj konkretnih, zahtevnih temah? Vsi študentje, ki ste delovali v EŠZ in v bolonjskem procesu, ste bili pravzaprav samouki.

Kar se tiče slovenske ekipe v EŠZ, za našo izobrazbo je odlično poskrbel Klemen Miklavič in to že v resorju za študijske zadeve ŠOU v Ljubljani. Sama sem bila nekaj časa promotor bolonje, nato sem sama nekaj časa vodila skupino promotorjev bolonje in potem sem šla v EŠZ. Izobraževali smo se tedensko, na njih smo brali članke o bolonji, jih tudi pisali, pripravljali smo dokumente, s pomočjo katerih smo ustvarjali politike na nacionalni ravni. In ko smo prišli na evropsko raven, smo bili zelo kredibilni - pogosto smo o procesu vedeli več kot predstavniki ostalih deležnikov. Vsak izmed nas je moral biti zelo dober, da se je v takšnem krogu lahko uveljavil. Če nisi bil dovolj odločen, so te preprosto imeli za študentka in so te prinašali okoli, kakor so hoteli in mogli. Ta naša odločnost in prepričanost vase je bila ključnega pomena pri tem, da smo si izborili pozicijo enakovrednega člana v teh pogovorih. To nam ni bilo dano ali kar samo po sebi umevno. Definitivno smo se morali pripraviti na to.

Zakaj je bilo Slovincem tako v interesu, da so bili v EŠZ?

Slovenski študentski predstavniki nismo imeli interesa, da bi oblikovali visokošolsko politiko za ostale evropske države. Bolj je bilo to, da obstajal nek bazen ljudi, ki nas je to zanimalo, k temu je veliko pripomogel tudi dr. Zgaga, ki je začel razvijati razumevanje tega evropskega procesa. Klemen Miklavič je to idejo sprejel in nadaljeval, saj je proces prepoznal kot izjemno pomemben. Druge študentske organizacije so imele enake možnosti in priložnosti, če bi jih hotele izkoristiti. Tako se je v EŠZ našlo nekaj držav oz. nacionalnih študentskih organizacij, ki so bile res aktivne, predvsem Skandinavci, pa mogoče še Belgija, Nemčija, Avstrija, Malta – vsem tem so bila vprašanja in teme, ki jih je odpiral bolonjski proces, zelo pomembni.

So imeli študentski predstavniki zaradi delovanja v EŠZ prednost pri delovanju na nacionalni ravni?

Absolutno, na nadnacionalni ravni smo bili izpostavljeni blaznemu dotoku in izmenjavi informacij. Zame je bila EŠZ najhitrejša letna odraščanja v življenju. Noben študij ni bil zame tako intenziven in tako močan in me tako oblikoval kot me je delovanje v EŠZ. Zaradi delovanja v EŠZ smo bili doma vsebinsko res v veliki prednosti.

Kako so bile povezane vsebine ŠOS in EŠZ?

Vsebine so pritekale predvsem v smeri iz EŠZ v ŠOS in ŠOU v Ljubljani. Redkeje se je zgodilo, da bi ŠOU v Ljubljani ali ŠOS oblikoval in posredoval vsebino navzgor, torej v EŠZ.

Kako so se študentske teme uvrščale v bolonjski proces oz. v bolonjske dokumente?

Treba je bilo lobirati in iskati zaveznike v Odbori za bolonjski proces. Tudi znotraj BFUG oz. delovnih teles se je lobiralo in iskalo zaveznike. Jaz recimo sem za stališča, ki sem jih zagovarjala, zanimivo, najprej dobila zaveznika v predstavniku EUA in v predstavnici Sekretariata, ki je vodila BFUG. Tam nisem toliko lobirala, saj sem predvsem nastopala z argumenti, zaradi česar sem si pridobila ugled in tudi podporo določenih članov skupine. In potem je bila skupina dejansko razdeljena na pole, kar je šlo v dokumente, pa je bil dosežek, skupine, ki je bila močnejša. V skupini BFUG se je vse dogajalo, potem pa seveda še na ministrskih vrhah. Na vrhu v Londonu smo denimo lobirali pri ministrih za določene teme. Dva dni pred vrhom so se dogajali posveti in diskusije, kjer smo denimo imeli predavanja, po katerih smo nato nagovarjali in prepričevali ministre, da bi glasovali za naše predloge. Na ministrskih vrhah je potem potekalo tisto klasično lobiranje brez pogajanj, preprosto lobiranje, ki je pomenilo štetje glasov.

Kaj pa teme? Je bilo katere težje ali lažje uvrstiti na agendo in kasneje v bolonjske dokumente?

V vsakem političnem procesu je težko uvajati radikalne ukrepe. Na primer pri vprašanju socialne dimenzije smo si zadali, da manevrskega prostora za šolnine preprosto ne sme biti v bolonjskih dokumentih; na tem smo delali vsi in to tudi uspeli spraviti skozi proces. Vsega, kar smo si zadali, seveda v procesu pogajanj in usklajevanj nismo mogli dobiti, tako da smo prioritete izbirali po načelu, kaj je bolj realno, s čim boš lahko prepričal ostale in za kakšne protiusluge pri recimo kateri drugi temi oz. vprašanju. Tak način je pač veljal v skupinah, v katerih je imela EŠZ pravico glasovanja.

Delovne skupine kot je BFUG so pripravile osnutek teksta, pod katerega so se ministri samo podpisali. BFUG je denimo imela svoje poročilo in iz tistega poročila smo potem pripravili dokument, npr. dva odstavka, ki sta bila uvrščena v komunikacije, s čimer pa so se potem seveda morali strinjati. In veliko je bilo pregovarjanj o tem, kaj in kateri stavki točno bodo zapisani v posameznem komunikatu.

Kdo so bili zavezniki EŠZ v bolonjskem procesu?

Odkvisno od teme, ampak z EUA, EURASHE, IA, Svet Evrope smo zelo dobro sodelovali. Nismo si veliko nasprotovali, saj smo imeli zelo podobne interese. Nema lokrat smo bili nasprotnega mnenja kot pa katere izmed držav, ki so sodelovale v procesu. Veliko je bilo

pregovarjanj o definicijah in podrobnostih. To je bilo zelo pomembno, ker če se nismo strinjali o definicijah, potem smo se zelo težko sploh pogovarjali o čem drugem. Vse, kar na tem sloni, potem pade v vodo. Potem nekdo glasuje proti določeni vsebini, ker misli, da je to nekaj drugega.

Je bila EŠZ po tvojem mnenju pri tem uspešna?

Menim, da zelo. Pri vprašanju kakovosti študija je denimo ključno to, ali imaš ti kot študent možnost reči, tole pa ni bilo dobro predavanje, tole pa niso bilje dobre vaje? To dejansko sploh ne obstaja. Kot študentka Univerze v Ljubljani dejansko niti enkrat nisem bila vprašana, kaj si mislim o določenem predavatelju, o njegovi skripti, o vajah, ki smo jih imeli. Nikoli. Kako naj potem jaz vplivam na zagotavljanje kakovosti? Ne glede na to, ali bi obstajal plačan ali brezplačen študij, v vsaki državi mora obstajati inštrument merjenja kakovosti.

Slovenske univerze so bile precej kritične do NAKVIS, ki je bila ustanovljena leta 2010, češ, da je preveč zbirokratizirana.

Imajo prav, ampak to so porodni krči te agencije. V vsaki na novoustanovljeni organizaciji je tako. Tukaj gre vedno za kompromis, eni brez drugih ne moremo obstajati. Če bi NAKVIS zelo strogo začela ocenjevati univerze, bi jih izkoreninil. Potrebno je najti ravnotežje med obema skrajnostma in pričakujem, da bo trajalo vsaj deset let, da bo NAKVIS dosegla ustrezen nivo. Hkrati se morata na noge postaviti tudi obe ostali univerzi. Slovenija morda zaenkrat še nima problemov z begom možganov, torej da bi ljudje odhajali iz Slovenije na študij v tujino in tam tudi ostali. Malta npr. ima s tem veliko težav in se zato tudi bolj angažira na tem področju, torej, da se trudijo, da bolj pritegnejo študente. V Sloveniji še nismo na tej ravni, še moramo dozoreti. Ko bomo to raven dosegli, se bo tudi zagotavljanje kakovosti spremenilo. Ljudje, ki zahtevajo zunanje in neodvisno zagotavljanje kakovosti študijskih programov, so emancipirani. Vseeno je, ali nekdo študij plača ali ne, vsak mora zahtevati, da mora biti študij ustrezen kakovosten in na ustrezni ravni.

Kako se je razvijalo vprašanje socialne dimenzije v bolonjskih dokumentih?

Do Bergenskega komunikeja se je o socialni dimenziji govorilo samo ko o pomembnem parametru v visokem šolstvu. Šele v Bergenskem komunikeju je bila socialna dimenzija prvič definirana. In za to je največ naredila EŠZ, v obdobju od Bergna do Londona se je organizacija maksimalno angažirala in delala večinoma na tem vprašanju.

V Pragi 2001 smo bili še bolj opazovalci, na vrhi v Berlinu je že bil cilj, da postanemo enakopravni partnerji v procesu. Ključno je bilo, da smo se vključili v proces, postali enakovredni deležniki, ki so lahko postavili socialno dimenzijo na agendo procesa. Naslednji korak do vrha v Londonu je bil definirati socialno dimenzijo in jo postaviti na neko merljivo raven, na podlagi katere bi lahko kaj naredili. A organizacije, kot sta Eurostudent in Eurodyce itd., delajo raziskave in analize zelo počasi. Nam pa se je mudilo in smo hoteli imeti rezultate ankete čimprej. Tako smo že na osnovi delnih analiz, ki so obstajale, pripravili zaključke za socialno dimenzijo in pripravljali predloge za pripravo komunikejev.

Seveda, za vsak naslednji korak, povezan s socialno dimenzijo se je bilo treba boriti. V Bergnu je bilo samo definirano, da bo obstajal BFUG za socialno dimenzijo. Potem smo v tej skupini sedeli in razmišljali, kako bi nadaljevali. Pa smo zapisali, da bomo naredili stocktacking oz. neke vrste pregled stanja procesa po državah.

Zakaj je bil do vprašanja socialne dimenzije tak odpor? Ali drugi deležniki niso želeli te teme v bolonjskih dokumentih?

Seveda, države so bile zelo proti, zato ker na nacionalni ravni niso sprejemale tega, da bi merili dejansko stanje na področju socialne dimenzije na nacionalnih ravneh. Če bi denimo za potrebe stocktaking reporta pregledovali stanje na področju socialne dimenzije po državah, bi vse dobile slabo oceno oz. rdečo luč. To je bila največja težava, saj so vse želele biti dobro ocenjene.

Mi smo poskušali Evropo postaviti v skladu s smernicami Lizbonske konvencije, se pravi, da mora biti Evropa na znanju temelječa družba. To je mogoče samo, če je v državi visoko izobražena populacija in če imajo vsi dostop do visokega šolstva. Interes gospodarstva je bil eden, interes univerz pa drugačen. Rezultat teh nesoglasij so bile nato ideje o elitnih univerzah in tukaj sta zagotavljanje kakovosti in socialna dimenzija neposredno povezani.

Je moral ŠOS oz. druge organizacije poročati EŠZ, kaj se dogaja pri njih na področju bolonjskega procesa?

Ja, to je bil projekt Bologna with student eyes. Takrat smo tudi sami preverjali, kaj se dogaja na področju bolonjskega procesa, saj so ministri večinoma hoteli prikazati boljše stanje kot je bilo v resnici. Vendar pa so se tukaj pojavljale velike razlike, tako da rezultati niso bili prav zelo kredibilni. Nekatere študentske organizacije so denimo zelo sodelovale in so nam pošiljale odlično izpolnjene vprašalnike, kakšne so jih pa rešili bolj tako tako. Bologna black book je bila bolj kredibilna, saj je zbrala konkretne probleme, ki jih je odstrla bolonja po posameznih državah.

Kako ste prišli do EŠZ?

Na povabilo prijateljice Janje Komljenovič, ki je takrat že delovala v EŠZ. V Odboru EŠZ za bolonjski proces se je sprostilo mesto in Janja me je povabila k sodelovanju, saj je ocenila, da sem prava za to mesto. Potem ko sem sodelovala na nekaj konvencijah, sem bila izvoljena na board meetingu.

Je bilo ŠOU v Ljubljani/ŠOS v interesu, da so bili slovenski študentje aktivni v EŠZ?

Tukaj ni bilo kakšne posebne strategije. V ŠOU v Ljubljani, ki je bil izjemno močan na področju visokošolskih vprašanj, je delovalo nekaj posameznikov, ki so bili vsebinsko zelo močni (Manja Klemenčič in Klemen Miklavič). Klemen je prepoznal pomen bolonjskega procesa ter poskrbel, da so se znanje in vsebine študentov na tem področju prenašale iz generacije v generacijo.

EŠZ je bila pred bolonjskim procesom zelo majhna organizacija. V takšni obliki kot deluje danes, se je oblikovala predvsem zaradi vpliva bolonjskega procesa. Prej je EŠZ delovala bolj kot neke vrste interesno združenje, kot neke vrste mladinski forum, v okviru katerega so se dobivali študentje iz posameznih držav. Potem, ko so pa oni ugotovili, da je to pomembno za študente in priložnost, so se zadeve začele spreminjati.

Kateri organ, telo, odbor je bil v okviru EŠZ najpomembnejši pri delovanju v bolonjskem procesu?

To je bila ekipa petih ljudi, ki so bili ozaveščeni, visoko izobraženi, so dojeli, kaj se dogaja. Bili so zelo aktivno vključeni v proces. Odbor za bolonjski proces je bil strah in trepet za celo organizacijo. Bil je strokovno jedro, ki je držalo organizacijo pokonci.

Bolonjski proces je bil dejansko prioriteta EŠZ in še vedno je. Socialna dimenzija pa je bila prioriteta EŠZ v okviru bolonjskega procesa.

PRILOGA B: Intervju Katja Kamšek, članica Izvršnega odbora EŠZ, pristojna za bolonjski proces (2005)

Intervju je bil opravljen 2. julija 2012 v Ljubljani in avtoriziran 26. aprila 2016.

Kakšna je bila povezava med članom Izvršnega odbora EŠZ, pristojnim za bolonjski proces in Odborom EŠZ za bolonjski proces?

Pomembno je bilo povezovanje delovanja obeh odborov. S člani Odbora za bolonjski proces smo delovali kot ekipa. Kot članica izvršnega odbora sem bila pristojna za bolonjski proces in za zagotavljanje kakovosti. Predstavljala sem stališča EŠZ v skupini E4, v BFUG (medvladna struktura, kjer se je oblikoval bolonjski proces) in pri drugih dogodkih, projektih.

Skupina E4 (ki združuje štiri organizacije - EUA, ENQA, EURASHE in ESU) je bila ustanovljena v Berlinu, v Bergnu so bile sprejete smernice za zagotavljanje kakovosti in Evropski register za kakovost. Študentje smo bili enakovredni partnerji v tej skupini. To je veljalo tudi za bolonjski proces na splošno: po vstopu v proces smo bili enakovredni deležniki in vključeni v vse vsebine, povezane z njim.

Kako je potekal proces oblikovanja zagotavljanja kakovosti? Kako ste pripravljali smernice? Je bilo potrebno lobirati za teme?

Vsaka izmed 4-ih organizacij je imela svoja sprejeta stališča. Tukaj ni bilo situacij, da drugi ne bi upoštevali našega mnenja zato, ker smo bili mi študenti. Bila je živahna diskusija, o tem, kako oblikovati smernice. Razprava je bila korektna. Pogosto se je že vnaprej vedelo, kakšno stališče katera organizacija zagovarja in kaj je bilo zanjo pomembno. Študentje smo pomembno prispevali k vsebini na tem področju, predvsem pri zagotavljanju participacije študentov v procesih spremljanja in zagotavljanja kakovosti. Največji izziv je bilo to doseči na vseh ostalih nivojih, na nacionalnih, lokalnih. V tistem trenutku se spomnim, da je tudi EUA izvajala evalvacijo visokošolskih institucij, a študentov do takrat ni bilo v tej skupini. Kasneje so se ji pridružili. Tako da so se razmere z vstopom študentov v bolonjski proces posledično spremenile na bolje.

Socialna razsežnost ni bila prioriteta ŠOS v bolonjskem procesu v Sloveniji. A zanimivo, na evropski ravni jo je v bolonjske dokumente predlagala prav slovenska nacionalna delegacija. Kako je prišlo do tega?

Socialna dimenzija v Sloveniji res ni bila prioriteta predstavnikov študentov, saj je bila ta tematika že sicer vedno v ospredju delovanja ŠOS. Pri nas smo se bolj angažirali na področju zagotavljanja kakovosti visokega šolstva in pri ustanovitvi NAKVIS, saj smo bili prepričani, da je na tem področju potrebno narediti največji napredek.

Res je, slovenska delegacija (pristojno šolsko ministrstvo) je predlagalo, da bi socialna razsežnost postala prioriteta procesa komuniqueja v Bergnu. To je bila tudi posledica dobrih odnosov ŠOS z ministrstvom za šolstvo. Pripravili smo predloge dopolnitve komuniqueja, bili so konkretni. Z njimi se je strinjalo naše ministrstvo in jih predlagalo. In res je bila prav Slovenija pobudnica tega, da je socialna dimenzija zapisana kot prioriteta v Bergenskem komuniqueju.

EŠZ je vedno vnaprej informirala vse svoje članice, v kakšni obliki lahko dosežemo skupne cilje EZŠ na posameznem ministrskem vrhu in to smo seveda vedeli tudi v Sloveniji. ŠOS jih torej ni sama zapisala, bila pa je vključena v njihovo sooblikovanje. Osrednja vloga EŠZ je bila pridobivati informacije od nacionalnih študentskih organizacij, te tematike na seminarjih skupaj s predstavniki študentov poglobljeno preučiti in se na to na skupščini glede njih opredeliti, sprejeti skupne smernice, stališča. EŠZ je imela nato zelo jasno strategijo komuniciranja svojim članicam, kako sprejete prioritete najbolje uresničiti v komuniquejih in sorodnih dokumentih. Različne študentske organizacije so imele seveda različne odnose s svojimi vladami, kar pomeni, da je bila različna njihova pozicija, v smislu, koliko prostora imajo v domači visokošolski politiki in kako jo izvajajo. ŠOS je imela zelo dobre odnose s pristojnim ministrstvom, ki je delilo mnenje glede pomembnosti socialne razsežnosti in jo tudi predlagalo za prioriteto procesa v Bergnu.

ŠOS in EŠZ sta bili dobro povezani, saj smo pogosto kot posamezniki delovali tako na evropski ravni in pomagali na nacionalni ravni.

Kako so se izbirale teme, ki jih je zastopala EŠZ? Kako so se oblikovala stališča?

Znotraj bolonjskega procesa na evropski ravni je bilo izvrstno to, da so se organizirali seminarji, na katerih so se odpirale in obravnavale posamezne teme. Neko stališče ali predlog reforme ni bil nikoli takoj zapisan, ampak se je o teh stvareh razpravljalo in se nanje pripravljalo. Takrat smo tudi študentje sodelovali v teh procesih in smo imeli dovolj časa, da smo študirali teme in pripravljali stališča. Tudi ko smo imeli svoje seminarje, smo se trudili, da smo privabili nanje čim več strokovnjakov; na tak način je bilo poskrbljeno za to, da smo dobili širšo vsebino – pridobili smo čim boljše raziskovalce na tem področju in to potem združili z informacijami o dejanskem stanju, ki smo jih zbirali od nacionalnih študentskih organizacij. Na teh seminarjih smo dobili vpogled tudi v mnenja ostalih deležnikov, saj so bili prav tako povabljeni nanje. Če se je neka tema izkazala za zelo pomembno, jo je obravnavala tudi študentska konvencija. Zelo velika dodana vrednost EŠZ je bila ta, da so pod njenim okriljem potekale bogate razprave, ki so bile smiselno moderirane – vključevale vse udeležence, spodbujale so k razpravi. Na tak način se človek največ in najhitreje poglobi v teme. Od teh pogovorov tudi največ odnese, saj je na prepihu tolikšne količine informacij in znanja, ki zahtevajo od njega številne premisleke preden oblikuje mnenja.

Kje si se izobrazila, usposobila za delo v EŠZ?

To, da je imel ŠOS neodvisen vir financiranja, nam je omogočilo, da smo organizirali veliko dogodkov na teme bolonjskega procesa v Sloveniji, povabili ogromno ekspertov iz EŠZ, ki so nas izobraževali, odpirali pomembne teme, vprašanja. Takšno sodelovanje je bilo stalno. Denimo, ko je morala EŠZ organizirati nek interni seminar in niso imeli denarja za njegovo izvedbo, smo jim na pomoč priskočili v ŠOS in organizirali seminar. V zameno je EŠZ za ŠOS naredila dodaten seminar in izobrazile naše člane. Hkrati smo redno hodili na vse seminarje, na vsa zasedanja Skupščine, študirali smo vsebine. Ob tem smo informacije dobivali tudi od drugih deležnikov v procesu. Kot rečeno, velika prednost ŠOS je bila v tem, da je imela svoj vir financiranja in je lahko vse to organizirala.

Zakaj se je ŠOS tako močno angažirala v EŠZ?

Pri tem je zelo pomembno vlogo odigral Klemen Miklavič. V študentski organizaciji je bil že dlje časa in je imel prav posebno motivacijo in željo, da odpira pogovore o teh temah in nam

prilaga literaturo, organizira usposabljanja, saj je teme bolonjskega procesa prepoznal kot zelo pomembne. Svoje znanje je prenesel na mnoge generacije študentskih predstavnikov, tako da gre tukaj za to velika zasluga njemu kot posamezniku.

To, da smo bili predstavniki ŠOS tako zelo aktivni v EŠZ, je posledica, da je bila na ŠOS vzpostavljena kritična masa študentskih predstavnikov, ki smo te teme dobro poznali in se z njimi aktivno ukvarjali. Meni je bilo pomembno predvsem to, da sem bila vpeta v bolonjski proces. Ni bila pa to strategija ŠOS, da bi imela svoje člane v točno določenem odboru.

Sama sem ogromno znanja o bolonjskem procesu dobila že pred delovanjem v EŠZ. Tudi zato, ker je EŠZ delovala na tak način. Četudi nisi bil konkretno vpet vanjo kot član odbora EŠZ, si imel na voljo ogromno količino informacij in podpore, če si jo želel ali potreboval. EŠZ je bilo seveda v interesu, da je bilo čim več študentov osveščenih o bolonjskem procesu. To je bilo pomembno tudi zato, ker se neke vsebine, ko denimo pridejo v nacionalni kontekst, lahko zelo pogosto izgubijo ali pa jih vsak interpretira skozi svoje videnje. Študentje v Sloveniji smo imeli zaradi vpetosti v bolonjski proces v okviru EZŠ tako informacije iz prve roke in vedenje o temah, kot se jih je razumelo na evropski ravni. Namreč v različnih nacionalnih prostorih Evrope so se pojavljale drugačne, spremenjene interpretacije bolonjskih smernic.

Bila si na vrhu v Bergnu. Takrat je bila prioriteta definicija SD, da se tudi uvrsti med prioritete. Na kakšen način je EŠZ takrat delovala? Na kakšen način je uvrščala svoje teme na agendo procesa? Kakšna je bila strategija EŠZ?

Zelo pomembno je bilo, da smo poznali prave zaključke, priporočila z uradnih bolonjskih seminarjev, ki so se med ministrskimi vrhi organizirali na posamezno tematiko bolonjskega procesa. Zaključki seminarjev so se kasneje vnesli v komunike. Jasno, da ti seminarji niso pomembni samo za obravnavo tematike, so-oblikovanje ustreznih priporočil, ampak tudi za lobiranje (corridor talk). Kot drugo, sam komunike se ni oblikoval na ministrskem vrhu, ampak se je pripravljaj dlje časa že v okviru BFUG (medvladne strukture bolonjskega procesa), kjer smo sodelovali. Pomembno je bilo tudi zaupanje med deležniki. Sami smo se čutili kompetentne za obravnavo tematik in tudi oni so nas tako razumeli.

EŠZ je pred bergenskim vrhom organizirala seminar v Bergnu z vsemi predstavniki študentov, ki so sodelovali na tistem vrhu. Opolnomočila je študente o tem, kako poteka ministrski vrh, kdaj se obravnavajo posamezne teme, kako nanje čim bolj vplivati. To je bila zelo premišljena strategija. Nekateri ministri so bili bolj dostopni, drugi manj. Tisti, ki so bili manj dovzetni za naše predloge – pri teh smo se ukvarjali s tem, na kakšen način pristopiti k njim in na kakšen način pomagati študentskim predstavnikom z lobiranjem.

Je bila to strategija EŠZ, da je pred vsakokratnim vrhom organiziral seminar – ali samo za Bergen? (išči pod seminarje)

Ja, to je bila običajna praksa. Seminarji so bili pomembni še posebej zato, ker so se odvijali pred vrhom. EŠZ je tudi na vse svoje ostale seminarje vabila predstavnike vlad in organizacij, da so že predhodno spoznali stališča EŠZ-ja do posameznih tem. Hkrati so tudi ti predstavniki predstavili na teh seminarjih svoje argumente, stališča.

Katere so bile prioritete EŠZ v bolonjskem procesu po letu 2005?

Na splošno je veljalo, da je prioriteta EŠZ na evropski ravni socialna razsežnost. Vendar pa se EŠZ pri zastopanju študentov v procesu seveda ni oklenila samo te teme. Sama sem delovanje organizacije razumela na način, da je potrebno študentske teme čim bolj celovito predstavljati in zastopati, ker pravzaprav vsak posamezen detajl vpliva na celotno sliko oz. študijsko izkušnjo študentov. Jasno je, da so bile nekatere stvari za nas bolj pomembne, druge manj. Tudi določitev ogrožja kvalifikacij je bila za nas pomembna tema. Po letu 2005 je bilo očitno, da je na evropski ravni veliko tem usklajenih in da niti ni več veliko stvari, ki bi se še na novo pojavile ali sledile, medtem ko je bilo na nacionalnih ravneh ogromno težav s tem, kako bo reforma kakovostno implementirana. Tako da je bil fokus po letu 2005 potem predvsem na tem, da se smernice, ki so bile že do takrat dogovorjene, začnejo kakovostno izvajati.

Zakaj se do leta 2005 toliko lobiralo, da bi bila socialna razsežnost prioriteta bolonjskega procesa?

Zato, ker je bila najbolj spregledana tema. In tudi če so jo imele vlade kje zapisano, ni nujno, da so na tem področju sploh kaj naredile. Socialna razsežnost je namreč precej izmuzljiva tema, za katero lahko zelo hitro rečeš, da si kaj naredil, a se v resnici v praksi ni kaj dosti premaknilo. Očitno je bilo, da je bil pri drugih temah procesa viden malo večji napredek, pri socialni razsežnosti pa ne. Naš cilj je bil, da to temo naredimo bolj vidno, bolj opazno, da se na tem področju naredi konkreten napredek. Zato se je socialna razsežnost tako poudarjala.

EŠZ je verjela, da če bo socialna razsežnost zapisana v bolonjskih dokumentih in če se bo za to področje tudi ustanovila pristojna delovna skupina (Skupina za mobilnost in socialno razsežnost, op. av.), bo to delno neke vrste garancija, da se na tem področju dejansko nekaj naredi. Razmišljali smo, da je zapis socialne razsežnosti v bolonjske dokumente pomemben zato, ker so se s tem ministri sami zavezali k sprejemanju ukrepov na tem področju. Hkrati smo kot ŠOS na nacionalni ravni na tem področju izpeljali precej več, saj smo lahko pristojnim rekli, da so to zavezo podpisali. Nacionalne študentske organizacije smo s tem dobile pomembno orodje pri pogajanju v nacionalnem kontekstu, saj EŠZ ni imela vpliva na uresničevanje in implementacijo bolonjskih zavez na nacionalni ravni.

Kakšne vloge je opravljal Odbor za bolonjski proces pri EŠZ?

Odbor za bolonjski proces je bil zadolžen za spremljanje vseh vidikov bolonjskega procesa. Obravnaval je vsak posamezen vidik bolonjskega procesa, pripravljali so predloge za stališča glede le-teh, zagovarjali stališča EŠZ na konferencah in prepričevali, lobirali ostale deležnike, da ta stališča podprejo. Hkrati pa so študentski eksperti delili svoje znanje, odpirali pomembne teme za diskusijo na seminarjih EŠZ z nacionalnimi študentskimi organizacijami. Tukaj je bila v veliki prednosti ŠOS, ki je imela ena redkih, če ne celo edina, popolnoma neodvisen vir financiranja. Tako smo lahko v Sloveniji organizirali odlične seminarje, na njih pripeljali odlične eksperte iz EŠZ in vse Evrope, s katerimi smo poglobljeno razpravljali. Gradiva so bila pripravljena vnaprej, tako da so se lahko udeleženci na teme že vnaprej pripravili in potem od tega tudi čim več odnesli.

Kako je EŠZ vplival na bolonjski proces na nacionalnih ravneh? V svoji nalogi se na nadnacionalni ravni osredotočam na socialno razsežnost, na nacionalni pa na vprašanje kakovosti oz. ustanovitev NAKVIS-a. Ali je ti dve temi mogoče kakor koli povezati?

Na nacionalnih ravneh, seveda tudi v Sloveniji, je bila socialna razsežnost zelo razkropljena. Teme, ki jih je zaobjemala, je pokrivalo več ministrstev, hkrati pa tudi zaradi njene ohlapne

definicije ni bilo čisto jasno, kaj vse sodi vanjo. Konec koncev je bila socialna razsežnost posredno prisotna tudi v zagotavljanju kakovosti visokega šolstva. Namreč, če je študent tekom študija imel na voljo kakovostne vsebine, kakovostno študijsko izkušnjo, torej da si je pridobil znanje, veščine, kompetence itd., ki so ga dobro opremile za delo in študij v prihodnje, potem je bil na dobri odskočni deski. Študijske izkušnje so lahko tudi drugačne. V nekem obdobju se je povečalo število zasebnih visokošolskih ustanov. A da ne bo pomote, niso bile vse zasebne ustanove slabe kakovosti. Problematične so bile tiste, ki so v visokem šolstvu videle zaslužek. In zato je potrebna agencija, ki lahko tak neoliberalni pristop k visokemu šolstvu zajezi in reče, vi ne ponujate verodostojnega študijskega programa in ga zato ne morete izvajati. Ogromno je namreč primerov, da zasebne visokošolske ustanove, kljub temu, da nimajo akreditiranih programov, kandidatom zagotavljajo, da bodo dobili *veljavno* listino, ki pa na koncu ni *javno veljavna* in imajo tako velike težave pri vstopu na trg ali pri nadaljevanju študija. Študentje so s tem zavedeni. Vendar ne le to. Oropani so za čas, ki so ga vložili v ta študij. Po študiju se želi posameznik finančno osamosvojiti, želi si ustvariti družino. In če nima javno veljavne izobrazbe, je izgubil leta, ki jih v tem obdobju težko nadoknadi. To so zelo pomembne stvari, ki močno vplivajo na socialno ekonomski položaj posameznika.

Rektorji slovenskih univerz so bili ob ustanovitvi NAKVIS zelo kritično, češ da je to le še en birokratski aparat v visokem šolstvu več.

Tu je potrebno biti previden in predvsem potrpežljiv. Tudi v državah, kjer imajo dolgo tradicijo zunanjega zagotavljanja kakovosti, kjer se je delovanje agencije tekom let nadgradilo in ta ustrezno podpira visokošolske ustanove, zavodi še vedno navajajo, da agencija predstavlja zanje tudi dodatno administrativno delo. Seveda je smiselno to breme čim bolj optimizirati. V vsakem primeru pa bi bilo zaželeno, da univerze agenciji pomagajo pri njenem razvoju.

Jaz mislim, da je bistvenega pomen to, da mora biti nek študijski program potrjen s strani agencije. Je pa tudi res, da bi morale imeti univerze pri tem več manevrskega prostora, zato da ne čakajo za vsako malenkost na potrditev s strani agencije in lahko delujejo bolj fleksibilno. V tujini obstajajo dobre prakse, zunanje evalvacije dobro funkcionirajo. Ob tem so tudi univerze same zelo dobro organizirane. Mislim pa, da kultura kakovosti pri nas še ni dovolj dozorela, da bi lahko bili zadovoljni z doseženim. Tudi slovenske univerze po mojem mnenju še niso dovolj zrele, da bi lahko samostojno skrbele za kakovost študijskih programov, ne da bi te še kdo preveril. Pa nočem biti kritična le do njih, preprosto smo tudi kot družba na takšni stopnji.

Ali je NAKVIS pri nas res lahko popolnoma neodvisno telo?

To je nemogoče. Tudi še v kakšnih drugih državah je to nemogoče. Pri nas je največji problem majhnost prostora. Veliko pedagogov evalvatorjev poučuje na več fakultetah. Ravno zaradi tega se nekaterim ni zdelo ustrezno, da bi Slovenija kot tako majhna država imela agencijo. In so nam zato svetovali, naj zunanjo evalvacijo naših študijskih programov raje naročamo od zunaj, torej od agencij, ki to že opravljajo v kateri od sosednjih držav. Seveda, tudi to je možnost, vendar se nam je zdelo zelo pomembno, da imamo svojo agencijo za zagotavljanje kakovosti, ne samo zato, da bo ta evalvirala študijske programe, ampak tudi zato, da bo v našem kulturnem okolju zagotovila razprave o kakovosti. Tudi mi sami imamo tako možnost soustvarjati in razvijati te vsebine, ne pa da jih samo povzemamo od drugih.

Drugače je, če nekdo pride iz tujine in izvede evalvacijo, kot pa če v svojem prostoru sami razmišljamo zakaj želimo imeti nek standard, kaj nam ta pomeni, kaj želimo z njim doseči.

Kako to, da se je ravno ŠOS tako močno angažirala na področju ustanovitve NAKVIS?

Na ŠOS takrat nismo bili zadovoljni s kakovostjo študija v Sloveniji in nam se je zdelo to ključnega pomena, saj bi agencija po našem mnenju pripomogla k izboljšanju stanja. Ni bilo mišljeno, da bi lahko odpravila vse pomanjkljivosti, ampak predvsem pripomogla k izboljšanju kakovosti študijski programov. Zavzemanje za kakovosten študij je tudi ena izmed prioritet ŠOS na splošno. To temo smo torej vzeli v Sloveniji za svojo, hkrati pa so se seveda naši pristojni ministri s podpisom bolonjskih dokumentov zavezali k ustanovitvi agencije. To je bil naš pomemben argument.

Sam proces ustanavljanja NAKVIS in tudi delovanje ŠOS v bolonjskem procesu sta izgledala precej spolitizirano.

Veliko časa je bilo potrebnega, da se je agencija pri nas ustanovila. Ne vem pa, zakaj bi delovanje ŠOS pri tem razumeli kot spolitiziranega. Če pomislim na čas, ko sem bila sama v to vpeta, ga nisem tako dojela.

Ali je bilo samoumevno, da so bile teme, ki jih je v bolonjskem procesu v Sloveniji zagovarjala in predstavljala ŠOS, kopija tem EŠZ na nadnacionalni ravni?

Ne, to ni bilo samoumevno. Študentske organizacije niso imele vedno popolnoma identičnih stališč kot EŠZ, saj so tudi njihova nacionalna okolja terjala prilagoditev določenih tem. Države in visokošolski sistemi so bili namreč različno razviti, urejeni, zato je uresničevanje in zastopanje teh smernic potekalo zelo raznoliko.

Seveda smo se z EŠZ pogovarjali o tem, s kakšnimi težavami se soočamo in iskali primere rešitev sorodnih težav v drugih državah. Člani Odbora za bolonjski proces so zelo dobro poznali vsebino, prakse različnih držav in nam lahko izpostavili nekaj alternativ. Generalne smernice in osnovna izhodišča ŠOS so bila seveda enaka kot stališča EŠZ, a podrobnosti so bile precej različne, kar pa je normalno.

Kar se tiče ŠOS, se je nekajkrat zgodilo, da sploh nismo imeli izkušenj na določenih področjih, denimo na področju kakovosti, saj nismo imeli agencije. Takrat so nam potem pri teh vsebinah pomagali eksperti iz EŠZ in druge nacionalne študentske organizacije.

Kako ste bili slovenski študentski predstavniki v EŠZ obravnavani doma, med deležniki v bolonjskem procesu v Sloveniji?

Obravnavani smo bili korektno, počutili smo se kot enakovredni partnerji.

PRILOGA C: Intervju, dr. Manja Klemenčič, direktorica EŠZ (1998–2000) in generalna sekretarka EŠZ (2000–2001)

Intervju je bil opravljen 15. junija 2012 v Ljubljani in avtoriziran 22. aprila 2016.

Ali in kako je bolonjski proces vplival na EŠZ?

Bolonjski proces je nedvomno vplival na EŠZ in tudi obratno. Na eni strani je mogoče govoriti o procesu uploadinga, ki se nanaša na to, da je študentska vključenost postala bolonjski princip, ki se kaže v tem, da so bili študentje vključeni v vsa delovna telesa bolonjskega procesa. Hkrati pa je mogoče govoriti tudi o organizacijski adaptaciji znotraj same EŠZ – konkreten primer tega je ustanovitev Odbora EŠZ za bolonjski proces. Podobno se je dogajalo tudi na nacionalni ravni, sicer v različnih članicah na različne načine: nekatere so potem imenovalle predstavnika, ki je bil odgovoren samo za bolonjski proces, nekatere so ustanovile delovno telo za to. Ta organizacijske adaptacije bolonjskemu procesu je bila vidna v vseh članicah EŠZ. Hkrati pa je bolonjski proces na EŠZ in članice vplival tudi vsebinsko. To je razvidno iz dokumentov – organizacije so pripravljale in pripravile celo vrsto politik, ki so kopirale teme oz. vsebine bolonjskega procesa.

Sama sem bila leta 1998 na 35. Board meetingu na Dunaju izvoljena v direktorico EŠZ, ki se je takrat še imenovala ESIB, leta 2000 pa se je funkcija direktorja organizacije spremenila v funkcijo generalnega sekretarja. Izvršni odbor in organizacije članice so namreč ugotovile, da da direktor EŠZ opravlja in izvaja tudi politično funkcijo, ne samo menedžersko. V tistem času sta bili v Sekretariatu organizacije denimo zaposleni samo dve osebi in to direktor in finančnik. Celoten Izvršni odbor, vključno z vsemi svojimi člani, pa so bili prostovoljci. Leta 1999/2000 je organizacija tudi preselila svoj sedež z Dunaja v Bruselj, preprosto zato, da je bili bližje evropski politiki. S tem, ko smo se preselili tja, do nam bila prihranjena nenehna potovanja v belgijsko glavno mesto. In ko sem bila v Bruslju, sem avtomatično izvajala tudi t. i. external political dimension, torej je bila moja funkcija tudi politična. Zato se je v statutu EŠZ funkcija direktorja spremenila v funkcijo generalnega sekretarja.

EŠZ se je zaradi bolonjskega procesa tudi zelo profesionalizirala. Profesionalizacija se kaže predvsem v tem, da so se razvila nova delovna telesa, in sicer Odbor za bolonjski proces in Odbor za poblagovljenje visokega šolstva, ki sta bili v obdobju od 2000 do 2006 oz. 2010 osrednji delovni telesi v EŠZ. Odbor za bolonjski proces je bil popolnoma povezan z in usmerjen na bolonjski proces.

To, da je funkcijo direktorja nadomestila funkcija generalnega sekretarja, ni bilo neposredno povezano z bolonjskim proces, bolj s tem, da se je sedež organizacije leta 1999/2000 preselil z Dunaja v Bruselj. V Bruselj smo se preselili zato, ker smo ugotovili, da sem bila jaz kot direktorica praktično skoraj vsak teden v Bruslju: ali smo imeli t. i. lobby weeks ali kakšne druge dogodke. V EŠZ smo ugotovili, da se je od leta 1999 vedno več politik na področju visokega šolstva pripravljajo na evropskem nivoju, torej v Bruslju. To pomeni, da se je s tem začel večati tudi obseg našega dela, imeli smo čedalje več vsebin, ki smo jih morali obravnavati in čedalje več dogodkov, na katerih smo morali prisostvovati. In zato je bila selitev smiselna. Odločitev o tem je bila sprejeta na zasedanju Skupščine EŠZ leta 1999 na Cipru, v Bruselj pa smo se preselili januarja leta 2000.

Konferenca v Bologni – kako je EŠZ prišla na to konferenco, glede na to, da ni bila članica procesa?

Ko sem prevzela funkcijo direktorice EŠZ leta 1998, je bilo prvo srečanje Izvršnega odbora organizacije v Bruslju in to je bil takrat tudi naš lobby week. Takrat smo se sestali s predstavniki EK, Evropskega parlamenta in z našimi partnerji na področju visokega šolstva, konfederacijo univerz, ki se je kasneje združila v EUA. Ko smo se srečali z ljudmi iz EK, se je veliko govorilo o novem procesu, ki je izviral iz Sorbonske deklaracije; takrat se je še govorilo o harmonizaciji visokošolskega sistema. Ta proces harmonizacije, ki so ga zastavile univerze je nato postal političen proces. Takrat še nismo bili dobro obveščeni o tem in nismo vedeli, kaj se bo dogajalo, smo pa slutili, da se proces pripravlja. Bolj se je približeval vrh v Bologni, tem bolj smo vedeli in bili prepričani, da moramo biti zraven.

Uradnega povabila na konferenco nismo dobili. Smo pa zato prek enega izmed članov našega Izvršnega odbora iz Francije oz. prek njegove študentske organizacije UNEF, ki je bila članica EŠZ ter prek njihovih partnerjev iz Italije UdU Italy, ki je bila tudi članica EŠZ) pridobili povabilo takratnega rektorja Univerze v Bologni. To ni bilo uradno povabilo, vendar je bil rektor sogostitelj konference in je zato seveda veljalo. Vse je, kar je nato sledilo, je bilo precej preprosto. Na konferenci v Bologni smo si zadali dva cilja:

1. Da vsem udeležencem povemo, da smo razočarani, da študentje na konferenco nismo bili uradno povabljeni, ampak smo morali dobiti povabilo za zadnjimi vrati.
2. Razdelili smo se po skupinah po dva in se udeležili vseh delavnic, kjer smo glede na njihovo vsebino predstavljali naše policy paperje oz. stališča (o mobilnosti, o kakovosti), s čimer smo se skušali tudi vsebinsko umestiti v proces

Naša strategija na vrhu je bila, ne samo, da se tam samo pritožujemo, zakaj na vrh nismo bili povabljeni, ampak tudi, da se vsebinsko umestimo v proces: in dejansko smo tam predstavili tudi konstruktivne predloge. Teme so bile seveda pripravljene vnaprej. Policy paperje so pripravile različne delovne skupine, ki so takrat delovale v okviru EŠZ (za izobraževanje, mobilnost, enakost spolov...) in so na vsakokratnem srečanju Skupščine pripravile policy paperje oz. stališča. Ti dokumenti ponavadi odražajo politike, ki se dogajajo znotraj EK, Socrates programe, Erasmus programe in pa druga vprašanja, ki se tičejo študentov.

Tako smo na različnih delovnih skupinah vrha v Bologni predstavili svoje vsebine. Te takrat še niso bile zelo konkretne in specifično vezane na bolonjski proces, preprosto smo predstavili to, kar smo imeli. In v veliki meri so se naše teme precej prekrivale s temami bolonjskega procesa.

Odločitev o odhodu v Bologno je sicer sprejel Izvršni odbor. Člani delegacije so bili takrat izbrani zelo na hitro: vrha v Bologni se je udeležil celoten Izvršni odbor, pa predstavniki UNEF in UdU, ki so pridobili vabilo rektorja, ter še nekaj članov iz delovnih skupin. Takrat je bilo vse skupaj zelo nestrukturirano, mislim, da se tudi nismo popolnoma zavedali razsežnosti dogajanja. In dejansko bi lahko bila konferenca v Bologni le še eden izmed običajnih političnih vrhov. Čeravno se je čutilo, da se pripravlja nekaj pomembnega, mislim, da se takrat nismo zavedali tega, kako pomemben je bil ta dogodek. Zahvaljujoč kolegom iz italijanske in študentske organizacije smo si celo izborili, da je takratni predsednik EŠZ oz. Izvršnega odbora tudi nagovoril ministrski svet.

Ko smo bili enkrat del dogajanja, smo dejansko imeli dostop do vseh udeležencev in smo lahko začeli komunicirati naše vsebine. Skandinavske države so nas zmeraj podpirale, njih je

še najbolj motilo to, da študentje na konferenco nismo vabljeni, naklonjen nam je bil tudi rektor Univerze v Bologni. In tako so rekli, da je zdaj priložnost, da popravijo to napako in nam dajo možnost nagovora udeležencev. Ob tem smo pripravili še študentsko bolonjsko deklaracijo in sporočilo za medije. Študentska bolonjska deklaracija je nastala na vrhu samem in ni bila pripravljena vnaprej, saj nismo točno vedeli, kaj se bo tam zgodilo. Podlaga zanjo so bili do tedaj sprejeti policy paperji EŠZ.

Na vrhu v Bologni se še ni vedelo, da bo bolonjski proces postal proces in dobil takšne razsežnosti kot jih je, preprosto se je vse začelo s podpisom deklaracije. In Bolonjska deklaracija kot dokument je bila pripravljena vnaprej, zato tudi tam nismo mogli ničesar spremeniti in se zato nobena izmed naših idej ali vsebin ni pojavila v njej. Vse, kar smo lahko spremenili, je bilo to, da smo dosegli, da smo bili v nadaljevanju povabljeni v Bologna Follow up Group oz. Skupino za spremljanje procesa, o ustanovitvi katere so se odločili na konferenci v Bologni.

Ob robu vrha v Bologni se je dogajalo še nekaj zanimivega, in sicer EK načeloma ni bila zelo naklonjena našemu sodelovanju v procesu. Na vrhu v Bologni dejansko sploh še ni bila uradno članica procesa, hkrati pa je lobirala za to, da EŠZ ne bi bila predstavnik študentov v procesu. To naj bi bila t. i. Študentska platforma (Student platform), ki si jo je skušala EK paralelno oblikovati v Bruslju, vanjo pa naj bi bile vključene različne študentke organizacije, poleg EŠZ še AEGEE in ISM, ki ju je EK takrat favorizirala.

Vrh v Bologni se je zaključil, deklaracija je bila podpisana, mi pa smo se tam oglasili, bili smo opaženi in smo pritegnili pozornost predvsem posameznih ministrskih delegacij, kar je bilo zelo pomembno, saj so se ravno te odločile in na koncu rekle, da moramo biti študentje vključeni v proces. Nedvomno je bilo ministrom jasno še nekaj: lahko bi se zgodilo, da bi univerze želele blokirati ali ovirati proces, saj so se bale preoblikovanja, medtem ko so bili študentje za to zelo zainteresirani in kooperativni, zato bi jih bilo dobro imeti za zaveznike.

Kako so z bolonjskim procesom povezane konvencije in skupščine EŠZ?

Prva konvencija EŠZ je bila oktobra 1999 v Parizu. Takrat smo že vedeli, da je bolonjski proces pomembna zadeva in da se bo nadaljeval. Imeli smo sprejeto bolonjsko študentsko deklaracijo in da se moramo pripraviti na ministrski vrh v Pragi. Zato smo kot nujno na srečanju Skupščine EŠZ sprejeli odločitev, da se oblikuje novo delovno telo, ki bo pripravljalo vsebine za bolonjski proces in to je bil Odbor za Prago, ki se je kasneje preimenoval v Odbor za bolonjski proces.

Pred vključitvijo EŠZ v proces je imela organizacije dvakrat letno srečanja Skupščine, torej glavnega odločujočega telesa) in seminar. Z aktivno vključitvijo v bolonjski proces pa so postale pomembna srečanja tudi študentske konvencije, na katerih se je razpravljalo in pripravljalo vsebine ter strategije za bolonjski proces in ministrske konference. Podobno konvencijo so imele pred vrhom v Pragi tudi univerze, in sicer v Salamanci. Na konvenciji po konferenci v Bologni je bilo med drugim tudi sprejeto, da si moramo izboriti mesto v procesu ter pokazati svojo reprezentativno kot evropsko študentsko gibanje, ravno zato, ker je imela EK neke druge ideje o tem, kdo bi zastopal študente v bolonjskem procesu.

Katere so bile ključne ugotovitve prve evropske študentske konvencije v Parizu leta 1999?

Tam smo pripravili naš prvi študentski manifest, ki je bil v veliki meri zbir vseh politik EŠZ. V Bologni smo namreč ugotovili, da rabimo še bolj fokusirane politike, ki bodo še bolj odgovarjale na vsebine, ki jih prinaša bolonjski proces. Takrat smo te vsebine zbrali v en dokument, ki ga je nato sprejela tudi Skupščina EŠZ. Študentske konvencije namreč niso bile odločujoče telo, bilo je neformalno posvetovalno telo, delovanje katerega pa je morala odobriti Skupščina EŠZ.

Na ministrski vrh v Pragi leta 2001 smo se začeli pripravljati eno leto prej, tako v vsebinskem kot tudi organizacijskem smislu. V letu 2000 se je tudi oblikovala BFUG, katere člani smo postali v skladu z dogovorom na vrhu v Bologni. Istega leta se je zelo profesionaliziral tudi Odbor za Prago: oblikovali smo spletno stran, začeli izdajati e-novičnik, ki je bil izjemnega pomena, saj nihče od deležnikov ni vedel nič o procesu. Univerze so se takrat denimo povezale v EUA in so bile popolnoma neaktivne v procesu, ker so se ukvarjale predvsem same s seboj. Prav naš Odbor za Prago je pripravljaval redni e-novičnik, v katerem je bila razlaga posameznih vsebin bolonjskega procesa in terminologije. E-novičnik je bil v prvi vrsti namenjen izobraževanju študentov. A kmalu smo ugotovili, da je vsebinsko zelo dober, zato smo ga začeli pošiljati tudi ostalim deležnikom v procesu, ki so bili nad njim navdušeni. V tistem obdobju smo bili izjemno artikulirani in smo si s tem pridobili velik ugled v očeh ostalih deležnikov.

Nedvomno je to pripomoglo k temu, da smo od EK leta 2000 prek belgijske študentske organizacije VVS pridobili tudi sredstva, s pomočjo katerim smo pripravili vsebine za vrh v Pragi. Tako smo pod okriljem projekta Enhancing Student Contribution to the Bologna Process začeli organizirati vsebinske delavnice, na katerih smo pripravljali teme za vrh v Pragi. In prav s tem je EK tudi priznala vlogo EŠZ v bolonjskem procesu. Takrat je namreč postalo jasno, da EŠZ dejansko izstopa izmed evropskih študentskih organizacij in da postaja edino reprezentativno študentsko telo v bolonjskem procesu. Idejo, da EŠZ kot reprezentativna organizacija evropskih študentov postane deležnik bolonjskega procesa, je podpirala tudi velika večina ministrskih delegacij, predvsem iz Skandinavskih držav, Francija in še katera.

Ali je bilo torej samoumevno, da se je EŠZ udeležila ministrskega vrha v Pragi leta 2001?

Ja, zato ker smo bili kot EŠZ vselej povabljeni na sestanke BFUG, odkar se je ta oblikovala leta 2000 kot rezultat dogovora na konferenci v Bologni. Na sestankih BFUG se je namreč dogovorilo, kdo vse bo vabljen na naslednji ministrski vrh, dogovori se agenda vrha, pripravlja se tudi osnutek komunikeja. Sprva sem bila tam jaz kot direktorica oz. generalna sekretarka, nato nekajkrat predstavnik Izvršnega odbora, po oblikovanju Odbora EŠZ za Prago, pa so na srečanja BFUG začeli hoditi člani Odbora za Prago.

Študentje smo tako sodelovali tudi pri pisanju osnutkov komunikejev. V primeru Praškega komunikeja smo zadnje študentske vsebine dodajali na konferenci sami, formulacije (tipa students as constructive partners) pa so bile dejansko skopirane iz študentske göteburške deklaracije. Te vsebine smo v dokument vnesli s podporo več ministrov, ki so podpirali sodelovanje študentov v procesu.

Na njihovo podporo je seveda močno vplivalo tudi to, da so imeli predstavniki članic EŠZ dobre povezave z ministrskimi delegacijami na nacionalnih ravneh. Se pravi istočasno, ko je EŠZ delovala na nadnacionalni ravni, so člani nacionalnih študentskih organizacij delovali v

svojih državah. Vse to je bilo del strategije EŠZ in naloga vseh članic organizacije: mi moramo prisostvovati, vi pa morate lobirati v svojih državah, da bo EŠZ sprejeta kot posvetovalna članica v proces. Hkrati so nacionalne študentske organizacije tudi dobile nalogo, da morajo doseči to, da bo v nacionalne delegacije vključen tudi študentski predstavnik. V Sloveniji to ni bil problem, študentje so bili že od začetka vključeni v ta proces, ni pa bilo tako povsod.

Kako se je vključitev v bolonjski proces odražala na vsebini delovanja EŠZ?

Sprva sta delovni skupini za izobraževanje in mobilnost pripravljali politike za ključne teme bolonjskega procesa. Poleg tega smo za vsako zasedanje Skupščine in seminar pripravili teme za področja kot so dostopnost študija, kakovost študija in vse, kar sodi pod socialno razsežnost. Seveda smo ugotovili, da te vsebine niso vključene v bolonjski proces, zato je bila socialna razsežnost res tista tema, za katero smo močno prizadevali, da se osvetli v procesu. To je bil res originalno tema EŠZ. Dosegli smo, da je bila vključena v bolonjski proces in tudi v bolonjske procese, ampak roko na srce, sama o nekem ogromnem uspehu pri tem ne bi mogla govoriti. In sicer zato, ker je socialna razsežnost v bolonjskih dokumentih definirana tako široko, da se lahko z njo strinjajo vsi, je sprejemljiva za vse, si jo pa lahko sami interpretirajo popolnoma po svoje, vsaka država po svoje v svojem nacionalnem kontekstu. Takšna ohlapna definicija dopušča, da se s socialno razsežnostjo vsak strinja, ni pa mu treba narediti nič na tem področju.

Po drugi strani pa, če gledamo na to bolj optimistično, lahko rečemo, da so določene nacionalne študentske organizacije lahko vzele socialno dimenzijo kot argument, da so lahko nekaj premaknile na nacionalni ravni. Pri tem pa seveda vedno obstaja možnost, da države na to odgovorijo, da tega pa one ne razumejo enako, ampak nekoliko drugače.

Je bila socialna razsežnost prioriteta tema EŠZ v bolonjskem procesu?

Je bila. Bila je prioriteta in izključno študentska tema. Najbolj jo je seveda favorizirala EŠZ, poleg nje pa še Svet Evrope, ki jo je podpiral.

Kako se je vključenost v bolonjski proces odražala na ravni sprejetih dokumentov EŠZ?

Prvi študentski dokumenti (Bolonjska in Göteburška študentska deklaracija, tudi Bruseljska, a manj) so se osredotočali predvsem na izključenost študentov iz bolonjskega procesa, pri čemer pa že nakazujejo prve teme, ki jih smo jih nato študentje zastopali v procesu. Prve študentske deklaracije so v resnici kompilacija policy paperjev EŠZ, ker organizacija takrat še ni imela kapacitet. Interne kapacitete za doprinos k bolonjskemu procesu so se dejansko oblikovale šele po konferenci v Bologni.

Odbor za Prago, ki se je po vrhu v Pragi preimenoval v Odbor za bolonjski proces – kakšne so bile njegove naloge, je pripravljaj vsebine ali je imel predvsem operative naloge, kot denimo mreženje, lobiranje ipd.?

Predvsem so bili člani odbora neke vrste ambasadorji in seli organizacije. Navzven in nasproti ostalim deležnikom v procesu so morali predstavljati vsebine, ki so bile sprejete na srečanjih Skupščine in ki so jih pripravile delovne skupine. Glavna naloga članov Odbora za Prago je bila, da so se udeleževali vseh dogodkov na temo bolonjskega procesa, kjer so predstavljali študentske vsebine in stališča ter seveda tudi mrežili.

Treba je vedeti, da bolonjski proces praktično skoraj do vrha v Pragi še vedno ni bil demokratičen in transparenten. EŠZ je bila šele leta 2001 uradno povabljen na vrh v Pragi, od konference v Bologni do poznega leta 2000 pa se na tem področju ni zgodilo prav nič, zato smo bili do obljubljenega sodelovanja tudi zelo skeptični. Tudi zato je iz Göteburške študentske deklaracije razbrati pritoževanje nad tem, da bolonjski proces še vedno ni demokratičen niti transparenten. Ko je bila EŠZ uradno povabljen na vrh v Pragi, je bilo tudi sprejeto, da bo posvetovalna članica bolonjskega procesa. Pred tem v procesu sploh ni imela nobene formalne vloge. BFUG nas je sicer vabila na svoje sestanke, vendar kot opazovalce, tako da pred vrhom v Pragi v procesu nismo imeli nobene formalne vloge. Na vrhu v Pragi se je to spremenilo. Tako je EŠZ kasneje (od 2003 do 2005) denimo zelo aktivno sodelovala v skupini E4, katere ključna naloga je bila pripraviti Bergenske smernice za Evropski register kakovosti.

Kaj dejansko pomeni posvetovalna vloga EŠZ v bolonjskem procesu?

To pomeni, da so lahko predstavniki študentov prisotni na vseh sejah, nimajo pa glasovalne pravice. Bolonjski proces je sicer proces, ki temelji na konsenzu. Vse, kar je napisano v deklaracijah, je napisano tako, da se vsi s tem strinjajo. Razlika med polnopravnimi in posvetovalnimi članicami je v tem, da zadnje nimajo možnosti glasovanja in blokiranja zadev. Vseeno pa neformalno moč imajo, saj lahko vplivajo na vsebine z lobiranjem in mreženjem.

Kako je prišlo do tega, da so študentje sodelovali v skupini E4 po vrhu v Berlinu?

Ko je bilo govora o tem, kdo bo sestavljal skupino E4, ki je morala po vrhu v Berlinu za vrh v Bergnu pripraviti smernice za Evropski register kakovosti (Bergenske smernice), je bilo samoumevno, da smo študentje v njej. Ta sprememba je bila očitna po vrhu v Pragi, kjer je bilo samoumevno, da smo del procesa in da sodelujemo pri pripravi vsebin. Ostale deležnike smo prepričali v to, pa ne samo z argumentom legitimnosti samega procesa. Vse to je bil rezultat tega, da so bili naši predstavniki v določenem obdobju med najbolj artikuliranimi deležniki v procesu. Izdajali smo e-novičnik za vse deležnike, policy paperje itd. Te vsebine niso prihajale od BFUG, ki je bila zmedena, ker se je ukvarjala predvsem sama s sabo, prav tako niso prihajale od univerz (EUA), ki so se ukvarjale s tem, kako se bodo organizirale, ampak od študentov. Ko je postalo jasno, da bomo deležniki v procesu, smo se temu prilagodili in se zelo profesionalizirali.

Kje so se študentski predstavniki izobraževali?

To so bili predvsem samouki. Tako kot so bili vsi. Po eni strani smo imeli seminarje, na katerih so se ti ljudje izobraževali, prav tako so se izobraževali prek tega, da so sooblikovali dogodke znotraj naših projektov, ob tem pa so jih izobraževale še njihove nacionalne inštitucije. V EŠZ smo vedno več pozornosti namenjali temu, da smo naše predstavnike izobraževali. Da smo jih pripravili na ta vsebine, ki jih bodo predstavljali na posameznem ministrskem vrhu, in na vsebine, ki jih bodo predstavljali na njihovi nacionalni ravni. Izobraževanju so bili namenjeni tudi interni mailingi in seveda e-novičnik, ki smo ga pošiljali tudi ostalim deležnikom v procesu.

Kakšen je bil odnos EŠZ z EK?

EK je bila hkrati naš zaveznik in naš nasprotnik. Npr. pri socialni razsežnosti je ravno EK nasprotovala in blokirala te vsebine, ker jih ni hotela imeti v procesu. To je bilo tudi razumljivo, ker je EK delovala bolj v smeri poblagovljenja visokega šolstva, saj je njena strategija temeljila na bolj neoliberalni noti.

A po drugi strani pa je EŠZ dobila sredstva za številne svoje projekte prav od EK, denimo za projekt Enhancing Student Cooperation, pa za projekt Bologna With Student Eyes.

Ali je bila kdaj zaradi sredstev EK ogrožena avtonomija delovanja EŠZ?

Neposredno ne. Nikoli niso pričakovali, da bomo zato, ker smo dobili sredstva za Bologna with student eyes, tiho. Smo pa bili vedno pozorni, ko je prišel denar od EK. Vedno je bil naš cilj diverzifikacija virov financiranja. Tako da nismo bili odvisni samo od EK. Velik del denarja smo dobili tudi od članarin naših članic, tako da smo pazili, da nikoli nismo bili odvisni samo od enega vira financiranja.

PRILOGA Č: Intervju, dr. Klemen Miklavič, predsednik in član odbora EŠZ za poblagovljenje visokega šolstva (2001–2005).

Intervju je bil opravljen 30. maja 2012 v Ljubljani in avtoriziran 9. maja 2016.

Kako je EŠZ postala deležnik v bolonjskem procesu?

Med Bologno in Prago so se znotraj EŠZ strnile vrste, oblikovala se je delovna skupina, ki je pripravljala stališča EŠZ v zvezi s tistim, kar je Bolonjska deklaracija nosila v sebi in ki je poleg predsednika EŠZ in Upravnega odbora EŠZ stalno pritiskala na vse mogoče instance, da se EŠZ uvrsti v bolonjski proces.

Ali je to pomenilo pritiske na nacionalnih ravneh (na ministre) ali na nadnacionalni ravni?

Najpomembneje je bilo dobiti podporo, privoljenje organizatorja naslednje konference (v Pragi 2001, op. av.) in večine deležnikov, ki so že bili vključeni v proces. Svet Evrope je bil denimo zaveznik študentov, Združenje univerz (EUA) tudi. Potrebno je bilo prepričati tiste, ki so pripravljali agendo ministrske konference v Pragi, da je to temo (vključenost študentov v bolonjski proces, op. av.) tudi uvrstil na dnevni red. Naše sporočilo je bilo jasno: študentje moramo biti vključeni v proces. Pri tem smo tudi dodobra izkoristili razmere v krogu univerz, ki so nas pri tem podprle, namreč, ravno malo pred vrhom v Pragi se je prav tako formiralo združenje univerz (EUA), ki so prav tako želele biti del procesa.

Tako se je oblikovala neke vrste nadnacionalna skupina ljudi, ki se je ukvarjala z visokim šolstvom, posamezniki, ki so izvirali iz različnih držav in so se zbirali okoli EK bodisi kot eksperti ali pa kot uradniki. To je bila neka skupina ljudi, ki jo je bilo takrat težko definirati, saj ni bila del ničesar. Bolonjski proces na začetku namreč ni bil organiziran in definiran. Ta skupina ljudi je oblikovala agendo, pisala tudi poročilo o bolonjskem procesu, to je bilo vse, kar je bilo oprijemljivega. Pa tudi CREE/EUA je takrat pripravljal Trends Report II, ki ga je financirala EK pod financiranjem EK.

Ta krog ljudi, ki se je ukvarjal s tem, je bil takrat ključen. In tukaj je bil takrat funkcionalni moment: Študentske organizacije so začutile, da z bolonjskim procesom izgubljajo moč znotraj nacionalnega prostora. Tiste, ki so bile bolj aktivne oz., ki so imele za svoj primarni cilj, da hočejo na nacionalni ravni sodelovati pri oblikovanju visokošolskih politik, so začutile, da njihove nacionalne vlade vse reforme visokega šolstva uvajajo pod pretvezo, z argumentom, da spremembe od njih terja bolonjski proces in da jih je potrebno uvesti. Študentje so hitro ugotovili, da na vsebine, ki jim jih vlade predstavijo že v paketu in kot končne, ne morejo več vplivati, zato so morali najti središče, od koder je prihajal ta paket in vplivati na vsebino v samem centru dogajanja. In to je bilo na nadnacionalni, evropski ravni, na ravni EŠZ. Določene študentske organizacije oz. njihovi aktivisti so bili zelo vizionarski in so znotraj EŠZ že aktivirali skupino, ki se je ukvarjala z bolonjskim procesom. Prav oni so bili najbolj zaslužni za to, da se je EŠZ izkazal kot kredibilen sogovornik v očeh drugih pomembnih akterjev v procesu, tudi ministrov. Ti študentje so bili namreč zelo artikulirani in vsebinsko zelo dobro podkovani.

V naslednjem obdobju (2001 – 2003 in 2003 – 2005) so bili študentje celo najbolj artikulirani deležniki v bolonjskem procesu. Dejstvo je, da ministri kot politični predstavniki niso veliko

vedeli o visokošolskem prostoru, čeprav so bili zadolženi za to področje. V EŠZ se je potem počasi, po prvem valu, ko je bila organizacija v Pragi sprejeta v bolonjski proces, začela formirati zelo trdna ekspertiza, ki se je širila in nadgrajevala. To je dalo EŠZ izjemen ugled v visokošolskih krogih. Rezultat tega je bil, da je EŠZ pridobivala na ugledu in potem posledično postala članica skupine E4. Ministri in celotna visokošolska skupnost so prepoznali strokovnost in EŠZ, s čimer je organizacija dobila ugled.

Med Bologno in Prago so bili v krogu bolonjskega procesa zelo pomembni uradniki v Bologna Follow up Group (BFUG), predvsem tisti, ki so bili glasnejši in so zadeve bolje poznali. Nekatere države namreč svoje uradnike v BFUG menjajo, nekatere imajo ves čas iste in tisti uradniki, ki so ves čas isti, imajo v skupini tudi večjo moč. Oni so tisti, ki oblikujejo neko mnenje. In prav krog teh uradnikov je bil mnenja, da je EŠZ zrela, da pridobi takšne vloge, kot je vloga v skupini E4. To se je zgodilo leta 2003, ko smo bili študentje imenovani v to skupino, leta 2005 pa je skupina E4 pripravila smernice za kakovost visokega šolstva. Te smernice so bile ključne – na osnovi teh smernic se še dandanes podeljuje status: Smernice, ki jih je takrat postavila skupina E4, so temeljno merilo, da neka agencija za zagotavljanje kakovosti postane članica registra agencij (EQAR). EQAR pa je bil ustanovljen zaradi večje transparentnosti na področju zagotavljanja kakovosti visokega šolstva – pomembno je, da se ve, kdo je tisti, ki je odgovoren za zagotavljanje kakovosti. Bergenske smernice so fiksne in še danes veljajo.

Na splošno se iz analize dokumentov vidi vpliv študentov oz. EŠZ. Povsod tam, kjer gre za participacijo študentov pri zagotavljanju kakovosti in kjer se poskuša v kriterije vnesti tudi skrb za socialno dimenzijo visokega šolstva kot del kakovosti. Tam je razviden vpliv EŠZ na te smernice.

Ali in kako je bolonjski proces vplival na EŠZ?

EŠZ pred letom 1999 in EŠZ po letu 1999 sta dve popolnoma različni organizaciji. Dva, tri mesece po sprejetju Bolonjske deklaracije je bila EŠZ še vedno neko združenje nekih študentov, ki so se srečali in so se zabavali in malo še razpravljali, bolj ali manj je bilo to neko interesno združenje. Glavne teme EŠZ do leta 1999 so bile kampanje (npr. kampanja za enakost med spoloma, kampanja proti nasilju nad ženskami – kampanjske zadeve). EŠZ pred letom 1999 ni delovala na področju policy, torej ni bila vpeta v oblikovanje politik na področju visokega šolstva. Po letu 1999 pa je začelo nastajati neko strokovno jedro, ekspertiza, zaradi katerega je organizacija postala pomemben deležnik na področju visokega šolstva v Evropi. Postopoma, a vztrajno in zelo učinkovito je gradila in izgradila nek notranji sistem proizvodnje policy paperjev (vsebinskih stališč), politike in strategije. Od takrat naprej je bila v bolonjskem procesu vedno v prvih vrstah.

Bolonjski proces je posledično povzročil reformo oz. notranjo transformacijo EŠZ. Organizacija je iz kampanjske organizacije in nekega foruma študentov, ki so se dobili dvakrat na leto, postala polprofesionalna organizacija z zelo izdelanimi političnimi stališči, z zelo izdelanimi političnimi interesi, z zelo izrazitim političnim motivom in z znatnim političnim vplivom. Ta proces preobrazbe je bil zelo hiter – od leta 1999 do 2001 do 2003. Do ministrske konference v Berlinu je EŠZ že delovala kot dobro utečen stroj.

Na začetku leta 1999 je bilo vse, kar je obstajalo na ravni EŠZ, Izvršni odbor (Executive Committee) in predsednik. Ostalo so bile delovne skupine, sestavljene iz nacionalnih študentskih organizacij (delovna skupina za socialne zadeve itd.). Od stvari, ki so bile policy

najbolj relevantne, je bil odbor za socialne zadeve najbolj relevanten pred letom 1999. EŠZ pred letom 1999 so bile pač preprosto študentske organizacije, ki so nekaj počele. Dvakrat na leto, ko so se srečale, so razpravljale o nekih temah – vse je bilo organizirano zelo neprofesionalno. Potem se je začel izvršilni del organizacije (izvoljeni predstavniki) strukturirati in širiti. V Ženevi leta 2000 se je zgodila velika reforma izvršilne strukture in tam so bili imenovani novi odbori, ki so bili specializirani za to, da se ukvarjajo z bolonjskim procesom in poblagovljenjem visokega šolstva. Ta dva odbora sta nastala iz potrebe po ukvarjanju s konkretnimi temami: eden se je ukvarjal z bolonjskim procesom in vsem, kar je sodilo zraven, drugi pa s sorodnimi trendi, s Svetovno trgovinsko organizacijo in z ostalimi zadevami, ki so se dogajale na področju konceptualne spremembe visokega šolstva. Takrat so študentje začutili, da je nujno potrebno pokriti ti dve področji in so zato ustanovili odbora. Ti odbori so bili imenovani od izvršilnega odbora na poziv študentskim organizacijam članicam, da vanju imenujejo eksperte, ki jih imajo, torej študente, ki so se malo bolj spoznali na te teme in se z njimi ukvarjali. In to je bila odlična ideja. Ti študentje so bili pretežno samouki na tem področju, pretežno so bili tudi takšni, ki so študirali kakšno področje (družboslovje) in so se malo bolj spoznali na te teme, ponekod so bili to študentje, ki so bili zaposleni za to, da so se ukvarjali s temi temami. Tisti prvi del se mi je zdel res genialen, ko je moral Izvršilni odbor res razpisati mesta, študentske organizacije so kandidirale in oni so morali potem na osnovi nekih kriterijev (da je bilo uravnoteženo geografsko in da so bili ti kandidati res neki eksperti) imenovati te odbore. Prvič (2000–2003) sem bil imenovan v odbor za poblagovljenje visokega šolstva, drugič (2003–2005) pa izvoljen.

Študentske organizacije iz držav zahodne Evrope so v EŠZ vedno dominirale, saj je bilo to njim domače okolje, na katerega pravila delovanja so se spoznali in tudi delovali v skladu z njimi. EŠZ je bila oblikovana v skladu z zahodnoevropsko tradicijo. Vse študentske organizacije iz ostalih delov Evrope, ki smo v EŠZ vstopile v 90. letih, smo bile pri vstopu malo zmedene. Denimo kot študent ekspert ŠOU v Ljubljani/ŠOS sem bil že veteran, leta 1999, ko sem sem prišel v EŠZ, pa sem bil tam popoln začetnik.

Kako in koliko sta vsebinsko povezani EŠZ in ŠOS?

ŠOS je malenkostno vplival na EŠZ v smislu nekaterih stališč, ki jih je ŠOS zagovarjala v EŠZ, vendar je bilo bolj prej obratno. Z nivoja EŠZ je pronicala vsebina na agendo ŠOS-a in študentskih organizacij univerz (ŠOU) v Sloveniji, seveda skozi študentske predstavnike, ki smo delovali v EŠZ.

Pred ustanovitvijo ŠOS (2004) je študentsko organiziranje v Sloveniji delovalo na ravni neke vrste neformalne koordinacije. Posamezne študentske organizacije univerz in Zveza študentskih klubov (ŠKIS) so se našle in se formirale na ravni neke vrste predsedstva (predsedniki in podpredsedniki ŠOU in ŠKIS). Študentska politika se je oblikovala znotraj ŠOU; najmočnejši na področju visokega šolstva in tudi sociale in zdravstva je bila ljubljanska študentska organizacija. In ko je čedalje več ljudi iz ŠOU odhajalo v EŠZ, bolj so se vračali z idejo, da je treba nekaj storiti in se organizirati tudi na nacionalni ravni. To je nato vodilo v ustanovitev ŠOS.

Tako za ustanovitev ŠOS in za to, da so se na agendi študentskega organiziranja začele pojavljati visokošolske teme, so bile po mojem mnenju ključne študentske demonstracije leta 2001 (Dovolj! – 14. 6. 2001), ki jih je organizirala nacionalna koordinacija študentskih organizacij univerz. Tisto je bila prelomnica, da so se študentski politiki, ki pri nas niso bili vajeni visokošolskih vsebin in ki niso imeli tega zavedanja, da je treba biti prisoten v

visokošolskem prostoru, končno zavedeli, da je treba postati aktiven tudi na tem področju. Študentski predstavniki so se namreč v tistih časih ukvarjali predvsem s študentsko socialo (študentskimi boni, štipendijami), ki je bila glavni predmet pogajanj in trenj z vlado. Visokošolske teme pač ne. In do leta 2003 se v Sloveniji na področju bolonjske reforme ni dogajalo prav nič.

Zakaj je bolonjski proces prišel v Slovenijo z nekajletnim zamikom?

Zaradi tega, ker je v večini držav, razen redkih, veljalo mnenje, da je treba počakati, da bo jasno, kaj se bo zgodilo s procesom. Bolonjski proces je dejansko stroj, ki je potreboval nekaj časa, da se je zagnal. Prinašal je namreč velike spremembe. Sprememba struktur diplomskih stopenj je bila tako velik poseg, da ga še dandanes večina, ki deluje na tem področju, ne razume v celoti. Razumevanje bolonjskega procesa je dvostransko: marsikdo ne razume prav dobro razlogov, zakaj je bil potreben; eni ga demonizirajo, spet drugi hvalijo. Različna politična in teoretična ozadja zelo različno razumejo ta poseg v visokošolski prostor: marksisti v njem vidijo pretirano poblagovljenje, neoliberalci pretirano reguliranje. In vse to je moralo dozoreti, da je lahko prišlo do realizacije.

Na začetku so vsi menili, da iz bolonjskega procesa ne bo nič. Npr. nemške univerze so se mu sprva posmehovale, potem pa je zadeva postajala čedalje bolj resna, tudi zato, ker so proces forsirale vlade. Tudi zato, ker so potrebovale nek razlog (zlasti npr. francoska vlada), da so lahko sprožile reforme visokega šolstva (vedele so, da jih morajo), niso pa vedele, kako se tega lotiti.

Policy področje visokega šolstva je zelo kompleksno, ker na njem delujejo avtonomni akterji, torej univerze, ki imajo izredno veliko moč znotraj nacionalnega prostora. Poleg tega na področju visokega šolstva veljajo norme in vrednote, ki ne smejo biti spregledane, ko poskušaš v področje vnesti nekaj novega. Ker če jih spregledaš, naletiš na odpor. Zato so vlade tako dobro sprejele bolonjski proces, ker so z njim dejansko dobile nek eksterni evropski izgovor, ki so ga lahko uporabile za uvedbo novosti oz. vpeljavo reform. In tak izgovor vedno deluje. Počasi je torej vse to zorelo in po berlinskem ministrskem vrhu leta 2003 je takratni slovenski minister za šolstvo sklical delovno skupino, v kateri je zbral vse eksperte na področju visokega šolstva v Sloveniji, za katere je mislil, da morajo biti vključeni, zbral je vse deležnike, ki jih je bolonjski proces nakazal, in ti so se dobivali vsak teden. To je bila Skupina za bolonjski proces in sam sem bil član skupine kot predstavnik študentov.

Na vsakem sestanku je bila obravnavana določena tema in sam sem vsakič poskušal zbrati kolege iz študentskih organizacij v Mariboru in Ljubljani ter iz Zveze ŠKIS, da smo predebatirali to, kakšno bo naše stališče. V ŠOU v Ljubljani se je oblikovala skupina ljudi, ki se je ukvarjala z bolonjskim procesom; trije, štirje študentje smo bili, ki smo poskušali oblikovati študentska skladišča in organizirati seminarje. Na začetku smo bili še zeleni in neizkušeni, a potem smo se oblikovali in kasneje se je izkazalo, da so bili to ključni koraki pri angažmaju študentov na področju visokega šolstva.

Ali je ŠOS prevzemala stališča od EŠZ, je morda imela navodila, da jih mora?

ŠOS od EŠZ ni imela navodil, da mora povzemati in na nacionalni ravni zagovarjati stališča evropske študentske organizacije. Je pa ŠOS dejansko veliko kopirala od EŠZ. Veliko idej o tem, kaj zastopati, smo prevzemali od EŠZ. Policy paperji, ki jih je sprejemala EŠZ, so bili res dokumenti s stališči in kot taki pomembno orientacijsko gradivo za nacionalne študentske

organizacije. Verjamem, da je bilo še veliko študentskih organizacij po Evropi, ki so tako kot ŠOS kopirale stališča EŠZ. Ta so bila za nas kot neke vrste učbenik: bila so obsežna in lepo razdelana, torej pomembno razlagalno gradivo. In to je bila hrbtenica naših stališč. Med letoma 2002 in 2005 so bila stališča ŠOS direktno oblikovana iz stališč EŠZ, torej gre za direktni vpliv.

Je bilo ŠOS lažje, da je Slovenija bližje Zahodni Evropi, kot pa npr. vzhodnoevropske študentske organizacije? Je ŠOS zato lažje preslikal stališča EŠZ na nacionalno raven?

Ne gre toliko za nacionalne razlike, bolonjski proces je prinesel stvari, ki so bile za vse popolnoma nove, razen morda za Britance. Stališča EŠZ so bila stališča interesne skupine študentov, oblikovana so bila z vidika študentov in so že izhajala iz tega, da je treba zaščititi enakost, dostopnost, financiranje, štipendiranje, vse socialne podpore. In da je seveda treba študentom zagotoviti soudeležbo v upravljanju univerz in visokega šolstva na splošno.

Kaj je bilo težje lansirati v bolonjske dokumente – stališča po sodelovanju v upravljanju VŠ ali lansiranje socialnih tem?

Lansiranje socialnih tem v bolonjske dokumente je bilo najtežje. Nekatere države so namreč že imele tako izkušnjo, torej, da so nekatere vlade izkoristile spremembo strukture bolonjskih stopenj za to, da so uvedle šolnine na drugi bolonjski stopnji. EŠZ je že takrat zaznala, da bo to filter, torej da bodo nekateri študentje šli naprej, drugi pa bodo izrinjeni iz sistema. To je bila takrat velika diskusija in to je bil takrat del te socialne dimenzije, ki je bila takrat vezana na konkreten političen instrument, ki ga je identificirala EŠZ. Se pravi, EŠZ je na eni strani nastopala deklarativno, hkrati pa tudi zelo konkretno. In tam, kjer je bila bolj konkretna, je bila tudi bolj uspešna. V splošnih deklarativnih idejah, ki bi se uvrstile v bolonjske dokumente, je imela EŠZ podporo Sveta Evrope, vendar pa so se uradniki študentov hitro naveličali, češ, da ves čas ponavljajo eno in isto. In ko so študentje prišli s konkretnimi temami in poskušali lobirati te vsebine pri posameznih predstavnikih ministrstev, so poželi spoštovanje in hkrati tudi uspeh. To je bilo najmočnejše orodje EŠZ: da je organizacija imela pregled nad ministrstvi, pregled nad organizacijami in tisti aktivisti, ki so bili zadolženi za bolonjski proces, so bili tudi med najbolj agilnimi akterji v bolonjskem procesu, saj so imeli informacije iz nacionalnih delegacij in so poznali stališča Sveta Evrope, EK, EUA in vse ostale deležnike. Ti študentje aktivisti so predstavljali interesno skupino študentov in bili hkrati pomemben političen akter. Pri svojem delovanju so bili zelo spretni: postopoma so spoznavali proces in ker so bili ves čas isti, so vzpostavili kontinuiteto, svojo mrežo poznanstev in tudi sistem.

Člane odbora za bolonjski proces pri EŠZ smo imenovali komandosi. Bilo jih je pet in vsak je imel svoje področje, vsak je imel svoj krog poznanstev, izpeljali so vse, kar je bilo treba izpeljati. Točno so vedeli, katere teme morajo spraviti v bolonjske dokumente in kako bodo to dosegli, koga morajo kontaktirati, da bodo lahko določeno temo uvrstili na agendo oz. v bolonjske dokumente. Ker so se vrteli na političnem parketu, so v EŠZ veljali za zvezde. Mi kot člani odbora za poblagovljenje visokega šolstva, pa smo bili bolj priljubljeni med študenti člani, saj smo se vedno usklajevali s predstavniki nacionalnih organizacij, smo vedno pravočasno izdali policy paper, da so vedno pravočasno prišle pripombe in amandmaji. Vsak amandma smo pred obravnavo na seji predelali v sobah s predlagatelji amandmaja in poskušali najti kompromis (večinoma smo ga našli) in ga potem tudi zagovarjali na seji.

EŠZ je delovala na vseh področjih bolonjskega procesa – zakaj osredotočenje na socialno dimenzijo?

Za večino študentskih organizacij je bila socialna dimenzija visokega šolstva prioriteta in do tega, da je to postala osrednja tema EŠZ v bolonjskem procesu, je vodil popolnoma legitimen in demokratičen postopek. Socialna dimenzija je bila tako prioriteta študentskih organizacij na nacionalnih ravneh. Čisto vsako študentsko organizacijo je bolelo, da se uvajajo šolnine, da se ukinja štipendije, da se pozablja na šibkejši, da se gre v neoliberalne procese ipd. Socialna dimenzija je bila neke vrste skupni imenovalac študentskih organizacij, zato je bilo zagovarjanje tega področja na nadnacionalni ravni popolnoma legitimno.

Študentske organizacije so bile tudi v bolonjskem procesu tudi edine, ki so o tem področju sploh govorile. Pri temah, kjer smo denimo imeli predstavnika, ki je bil šibkejši in slabše vsebinsko podkovan, je argumente avtomatično speljal na področje socialne dimenzije. Če je pri argumentaciji določenega vprašanj uporabil socialno dimenzijo, pravzaprav ni mogel zgrešiti.

Je bilo potrebno za uvrstitev socialne dimenzije v bolonjske dokument zelo pritiskati, lobirati?

Pritiski za uvrstitev socialne dimenzije v bolonjske dokumente so morali biti zelo močni, če smo hoteli biti pri tem uspešni. Bilo je treba zelo pritiskati na ostale deležnike v procesu, saj je bila EK velik nasprotnik te teme. Socialna dimenzija je tako šele leta 2005 v Bergnu postala posebno poglavje v bolonjskih dokumentih, pa še to v veliki meri zahvaljujoč predstavniku Sveta Evrope, ki je bil takrat sekretar bolonjskega procesa, socialna dimenzija pa je bila tudi prioriteta Sveta Evrope.

Od tega, kdo je bil kdaj kje, kje je imela EŠZ zaveznike in podporo, je bilo odvisno, kako je bila organizacija uspešna pri uvrščanju svojih vsebin na agendo bolonjskega procesa. Pri vsem je bilo najbolj pomembno to, da se je določena tem uvrstila na agendo. Ko je bila enkrat na dnevnem redu, se je o tem tudi razpravljalo. Če pa teme ni bilo na agendi, se o njej tudi ni razpravljalo in tema v takem primeru tudi ni obstajala. Predstavnik Sveta Evrope, ki je bil leta 2005 sekretar bolonjskega procesa, je pripravljala agendo vrha in je imel tudi moč, da je lahko socialno dimenzijo uvrstil na dnevni red. V okviru strukture bolonjskega procesa je moral takrat dejansko prepričati samo tri ljudi, ki so z njim pripravljali agendo in tako je socialna dimenzija dobila posebno poglavje v bolonjskih dokumentih. V bolonjskem procesu je bilo pač tako, da če si bil zraven pri pripravi osnutka agende, si dejansko že zmagal, ker si temo uspel uvrstiti na agendo. Seveda so temu sledili še amandmaji, pri čemer pa je EŠZ vselej delovala tako, da jih je vlagala skupaj še s katerim izmed deležnikov – običajno s Svetom Evrope, ki je bil stalni zaveznik EŠZ.

Kateri deležniki v bolonjskem procesu pa so bili zavezniki EŠZ?

Stalni zaveznik EŠZ je bil Svet Evrope, EK je bila običajno na nasprotni strani. Sta se pa in EK in EŠZ denimo strinjala na področju zunanje evalvacije in akreditacije, kjer pa je bila njuna nasprotnica EUA. V tem primeru so se povezave in razmerja nekoliko drugače oblikovala. Sicer je bila EK vselej na nasprotnem polu EŠZ. Stalno je stremela k temu, da se iz komunikacij odstrani vse tisto, kar ni striktno tehnično navodilo za države, kaj morajo v zvezi z bolonjskim procesom implementirati v nacionalnih visokošolskih sistemih. Socialna

dimenzija je bila za EK nekaj abstraktnega, nekaj, kar je predstavljalo balast in nepotrebno vsebino komuniquejev.

EUA je običajno podprla EŠZ, a ne tako eksplicitno kot Svet Evrope, vendar pa jasno pri vprašanju socialne dimenzije. Zaveznice EŠZ so bile tudi posamezne države, Belgija na primer.

Kako sta bila povezani ŠOS in EŠZ?

Sam sem bil vezni člen med EŠZ in ŠOS v času mojega delovanja v Odboru EŠZ za poblagovljenje visokega šolstva. ŠOS je vselej poskrbela, da je imela ves čas enega človeka v EŠZ. To je bilo ključnega pomena za to, da je ŠOS ohranjala agendo doma. Vedno je namreč imela predstavnika, ki je bil na tekočem z dogajanjem na nadnacionalni ravni. Zaradi tega je imela organizacija veliko moč in besedo tudi v slovenskem visokošolskem prostoru. Od leta 2003 je imela ŠOS velik ugled, tudi zato, ker je v domačem prostoru obvladovala jezik bolonjskega procesa, ki ga marsikdo izmed ostalih deležnikov ni. Prednost študentskih predstavnikov je bila tudi v tem, da je imela ŠOS vselej informacije iz prve roke, torej iz EŠZ in nadnacionalne ravni. Hkrati so imeli slovenski študentski predstavniki tudi ugled zato, ker so jih denimo uradniki pristojnega ministrstva srečevali na sestankih o bolonjskem na evropski ravni. Majhno srečanje na evropski ravni, kjer je bil prisoten tudi uradnik slovenskega ministrstva, proti kateremu smo se nato pogajali doma – to ni bilo kar tako. To spoštovanje in ugled se je razvil v našem prostoru do ŠOS, vsaj kar se tiče vprašanja bolonjskega procesa.

Kako je bila ŠOS sprejeta v EŠZ?

ŠOS je bila v EŠZ prepoznana kot ena pomembnejših organizacij, zagotovo pa najboljša organizacija iz JV Evrope. Odbor za bolonjski proces je bil takrat ključen odbor EŠZ in ŠOS je imela vselej svojega predstavnika v njem, ki je vselej korektno opravil svojo nalogo.

Kako študent lahko postane ekspert za bolonjski proces?

Pot študenta do eksperta ni enostavna: tema te mora najprej zanimati, nato skozi leta nadgrajuješ svoje nanje, s tem, ko spremljaš temo, imaš tudi pregled nad področjem, nad vsebino, obvladaš terminologijo, razumeš politične ukrepe in mehanizme, znaš razločevati odnose med posameznimi interesi – to je pomembno. In ko vse to osvojiš, lahko ustrezno zastopaš eno interesno skupino.

Ali je bila udeležba študentov v slovenski nacionalni delegaciji na vrhu v Berlinu samoumevna ali je bil potreben napor, da ste to dosegli?

Dr. Pavel Zgaga kot podpisnik Bolonjske deklaracije za Slovenijo, je bil glavni poročevalec za bolonjski proces med Prago in Berlinom na nadnacionalni ravni. Bil je velik zagovornik študentske vključenosti v proces in kot poročevalec je vplival na pristojno ministrstvo, tako da takrat ni bilo nobene dileme o tem, da mora biti v nacionalni delegaciji, ki se je udeležila ministrskega vrha v Berlinu tudi predstavnik študentov.

Študentje v Sloveniji so bili v bolonjski proces vključeni od vsega začetka. Kaj je vplivalo na to?

Študentje v Sloveniji smo izključno od EŠZ dobili impulz, da se organiziramo na nacionalni ravni. Dr. Zgaga, ki je bil aktiven na nadnacionalni ravni, je pripomogel k temu, da ni bilo nobenih dilem o tem, da se študente vključi v bolonjski proces pri nas. Študentje smo bili takrat na to že pripravljeni, predvsem zaradi aktivnega sodelovanja v EŠZ. Tudi takratno pristojno ministrstvo ni nasprotovalo temu, da bi bili študentje vključeni v proces. V Berlinu je tako ali tako že BFUG pozvala k tem, da morajo biti študentje zraven in je večina nacionalnih delegacij v svojih vrstah že imela študente. Dr. Zgaga je nedvomno prispeval k temu, da je bilo to v Sloveniji sprejeto brez dilem. To bi se sicer po mojem mnenju zgodilo v vsakem primeru. A pri tem je bilo zelo pomembno to, da ko smo bili poklicani zraven, smo imeli kaj povedati in da je to, kar smo povedali, imelo tudi neko vsebino. To je utrdilo naš položaj in vpliv na bolonjski proces na nacionalni ravni. Študentje smo imeli velik vpliv na oblikovanje prvega bolonjskega dokumenta v Sloveniji. Če smo denimo kaj predlagali, smo to znali tudi argumentirati. Iz ZVIS-a leta 2004 sicer nismo uspeli izbrisati poskusa uvedbe šolnin, smo pa uspeli z marsikaterim drugim predlogom.

Kdo so bili zavezniki ŠOS na domačem parketu?

Zavezništvo med univerzami in študenti na domači ravni ni bilo stalno in trdno, na evropski ravni je bilo to bolj konstantno. Pravzaprav se EŠZ z EUA ni strinjala le glede vprašanja zunanje evalvacije. V Sloveniji je ŠOS leta 2003 eksplicitno hotela, da se struktura bolonjskih stopenj oblikuje po sistemu 3 + 2. Prevladovalo je mnenje, da mora biti 4 + 1 ali 3 + 2, zato ker bi se v primeru sprejetega predloga ŠOS univerze in fakultete bile prisiljene ukvarjati s prenovno programov, ki so bili takrat zelo zastareli (okosteneli kurikulumi, neprimeren način poučevanja). Bolonjsko reformo smo tako videli kot priložnost, da dosežemo šok terapijo na univerzah, ki bi bile prisiljene prenoviti svoje zastarele študijske programe.

Ali so morale nacionalne organizacije poročati EŠZ? Jih je ta nadzorovala?

Nacionalne študentske organizacije v skupščini EŠZ določajo, kaj bo izvršilni organ EŠZ zastopal in počel in to zelo natančno tudi opredelijo v policy dokumentih. Kvečjemu se je kakšna študentska organizacija pritožila, da je katera druga študentska organizacija izletela iz smernic, ki so bile začrtane na ravni EŠZ, še zlasti kakšne levičarske študentske organizacije. Te so imele blazne težave z bolonjskim procesom. Zahodnoevropske študentske organizacije denimo so zelo gledale pod prste EŠZ, kaj počne in kakšna stališča zastopa navzven. Ker so njihovi vladni predstavniki prišli domov in jim povedali, da študentje na evropski ravni zastopajo drugačna stališča od njihovih nacionalnih študentskih organizacij.

Nadzor je bolj ali manj potekal od spodaj navzgor, torej z nacionalnih ravni na nadnacionalno, medtem ko pa je vsebina pritekala od zgoraj navzdol, torej od EŠZ k nacionalnim študentskim organizacijam.

Na EŠZ je nastajala ogromna količina vsebine, ki je pronicala navzdol po nacionalnih študentskih organizacijah. In pa spodbuda k temu, da smo aktivni in da čimbolj poskušamo vplivati na vlade. Vzhodnoevropske študentske organizacije niso imele lastne vsebine in tudi ne kapacitet, zato so večinoma pobirale vsebino od EŠZ. Takšna praksa je bila pogosta tudi v zahodnoevropskih študentskih organizacijah, saj je bolonjski proces konec koncev prinesel ogromno novosti, novih terminov, konceptov, ki prej niso bili znani. EŠZ je opravljala vlogo razlagatelja teh konceptov, saj se jih je reguliralo na evropski ravni. Tam so ljudje razumeli, zakaj gre, EŠZ pa je bila neke vrste posrednik teh vsebin nacionalnim študentskim organizacijam.

Seveda so bile nekatere študentske organizacije zelo napredne in so nosile znanje v EŠZ. Tako so bile razprave na skupščinah vedno telo vsebinske. Ena študentska organizacija je denimo predlagala temo, za katero ni bilo kar samo po sebi umevno, da bo sprejeta, ampak se je o njej razpravljalo. Te diskusije so bile pomembne, saj so tam študentski predstavniki prvič slišali za določeno vsebino in se z njo seznanili (z dilemami, dobrimi in slabimi lastnostmi). Na razpravah so začeli kritično obravnavati posamezne ukrepe in se tako z njimi tudi seznanili ter spoznali širši kontekst. To je več, kot če bi te vsebine samo prebral, diskusija je bila v okviru EŠZ izjemnega pomena. Rezultat teh diskusij so bili policy paperji, ki so organizaciji predstavljali izhodišča, ki jih je zastopala navzven. V EŠZ se morajo vsi izvršilni organi striktno držati policy paperja. Če policy paperja na nekem področju še ni, morajo dati samo splošne komentarje ali pa nimajo stališča. To je pri EŠZ zelo striktno urejeno.

Kakšnega pomena so publikacije Bologna with Student eyes/ Black book of the Bologna process 2005, ki jih je izdajala EŠZ?

Glavno vodilo za pripravo teh publikacij je bilo prepričanje, da vsa nacionalna ministrstva lažje o tem, kako dobro se bolonjska reforma uresničuje na nacionalnih ravneh, zato je tudi EŠZ želel narediti nekaj na to temo in preveriti dejansko stanje. Tako sta se izoblikovali dve iniciativi: Bologna with student eyes je bila raziskava, ki je zajemala samo študentske organizacije, pri čemer pa se ni izkazala za zelo dobro, saj so vprašalnike izpolnjevali tisti, ki so imeli čas, in ne tisti, ki so se spoznali na vsebino, tako da tudi to ni bil odsev realnega stanja. Metodološko boljša in bolj učinkovita je bila Black book of the Bologna Process, v kateri je vsaka študentska organizacija izluščila konkreten primer, ki je bil najbolj problematičen pri uresničevanju bolonjskega procesa v posamezni državi.

Vloga EŠZ na področju zagotavljanja kakovosti v visokem šolstvu?

EŠZ je zagovarjala zunanje evalvacije. Konec 80. let je sicer k zunanji evalvaciji stremela EK, ki je želela, da se nadzor nad univerzami prenese na zunanjega akterja, s čimer bi končali to, da bi univerze nadzirale same sebe. In EŠZ je kupila zgodbo o zunanjih agencijah, ker je menila, da se mora na tem področju nekaj spremeniti, saj so bili študijski programi zastareli, metode poučevanja pa okostenele. V Sloveniji je bilo to vprašanje precej bolj aktivno obravnavano in izpostavljeno kot pa na ravni EŠZ. Študentje v Sloveniji smo bolonjski proces videli kot nujo, da se modernizira terciarno izobraževanje v Sloveniji.